

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Marko Lemaic

**Mentor: izr. prof. dr. Mitja Velikonja
Somentor: asist. dr. Milan Brglez**

**VLOGA POLITIČNIH VODITELJEV IN CERKVENIH ELIT V
ETNIČNEM KONFLIKTU MED SRBI IN HRVATI NA HRVAŠKEM
(V LETIH 1991-1995)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

VLOGA POLITIČNIH VODITELJEV IN CERKVENIH ELIT V ETNIČNEM KONFLIKTU MED SRBI IN HRVATI NA HRVAŠKEM (V LETIH 1991-1995)

Diplomsko delo obravnava obdobje oblikovanja nove hrvaške države ob razpadanju Socialistične Federativne Republike Jugoslavije in obdobje petletne vojne višje ali nižje intenzivnosti med hrvaško vojsko in policijo na eni in srbskimi uporniki ter silami iz Bosne in Srbije na drugi strani, ki je sledilo razglasitvi neodvisnosti Republike **Hrvaške**. Obravnavano obdobje je raziskano in razčlenjeno po letih, namen diplomske naloge pa je spoznati, kako sta na obeh straneh delovali najpomembnejši eliti tistega časa: politična (stranke in njihovi voditelji) in dominantna religijska (Rimsko-katoliška in Srbska pravoslavna cerkev). Osrednji namen analize njihovega delovanja je dognati (zavedajoč se, da gre tu le za formalne izjave, ki predstavljajo le uradna stališča in se mnogokrat ne zrcalijo v praksi), ali in kako so predstavniki teh elit preko političnih programov in izjav v medijih oz. poslanic ljudstvu uporabljali **politično zgodovinske mite** povezane z **NDH**, taboriščem Jasenovac in ustaškimi zločini v okviru prizadevanj doseči etnično in religijsko homogenizacijo v svojih držav.

Ključne besede: Hrvaška, politično zgodovinski miti, NDH.

The role of political leaders and ecclesiastic elites in the ethnical conflict between Serbs and Croats in Croatia (in the years 1991 to 1995)

This thesis deals with the era when a new Croatian state was being formed following the collapse of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia and with the five years following the declaration of Croatian independence, which were marked by more or less intense war between the Croatian army and police forces on one side and Serbian rebels and forces from Bosnia and Serbia on the other. The said period has been researched and analysed by years. The main goal of the thesis is to perceive how the two most important elites of those times functioned on both sides; those two were the political elites (political parties and their leaders) and the predominant religions (Roman-Catholic and Serbian Orthodox Church). The analysis mainly aimed to see (realising we are dealing only with formal statements which reflect only official viewpoints which were rarely reflected in practice) if and how the representatives of the aforementioned elites by means of political programmes, statements to the media and missives to the public have used **politically historical myths** connected to the **NDH**, the Jasenovac camp and Ustashe's crimes in an effort to reach an ethnical and religious homogeneity in their respective countries.

Key words: Croatia, politically historical myths, NDH

KAZALO

UVOD	5
1. TEORETSKE OSNOVE IN OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	9
1.1 INSTRUMENTALISTIČNI TEORETSKI PRISTOP	9
1.2 TEMELJNI POJMI	13
1.2.1 Narod	13
1.2.3 Nacija	15
1.2.4 Nacionalizem	16
1.2.5 Narodna manjšina	17
1.2.6 Nacionalna država	18
1.2.7 Miti in mitologija	19
2. ZGODOVINSKI OKVIR IN NJEGOVI POTENCIALNI MITOLOŠKI NASTAVKI	23
2.1 ZAKLJUČEK	34
3. OBDOBJE OD LETA 1990 DO PODPISA SPORAZUMA O PREKINITVI SPOPADOV V SARAJEVU 1992	36
3.1 LETO 1990	36
3.1.1 Hrvaška stran	36
3.1.2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji	41
3.2 LETO 1991	46
3.2.1 Hrvaška stran	47
3.2.2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji	50
3.3 ZAKLJUČEK	52
4. OD PODPISA SARAJEVSKEGA PREMIRJA DO DAYTONSKEGA SPORAZUMA	54
4.1 LETO 1992	54
4.1.1 Hrvaška stran	54
4.1.2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji	56
4.2 LETO 1993	58
4.2.1 Hrvaška stran	59
4.2.2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji	61
4.3 LETO 1994	63
4.3.1 Hrvaška stran	64
4.3.2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji	65
4.4 LETO 1995	68
4.4.1 Hrvaška stran	68

4. 4. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji.....	70
4. 5 ZAKLJUČEK.....	72
5. ZAKLJUČNE UGOTOVITVE.....	75
5. 1 ZAKLJUČKI NA HRVAŠKI STRANI.....	76
5. 1. 1 Hrvaške politične elite	76
5. 1. 2 Vodstvo Rimskokatoliške cerkve v Hrvaški.....	77
5. 2 ZAKLJUČKI NA SRBSKI STRANI.....	78
5. 2. 1 Srbske politične elite.....	78
5. 2. 2 Vodstvo Srbske pravoslavne cerkve	79
6. UPORABLJENA LITERATURA.....	80

UVOD

Čas konca hladne vojne, razpada Sovjetske zveze (SZ) in propada Varšavskega pakta je bil hkrati čas razpada 22–milijonske Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), ki je bila do tedaj v svetu pojmovana kot primer uspešne združitve in sodelovanja različnih narodov v eni državi.

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je razvil politični boj med federalnimi enotami za ohranitev oz. spremembo razmerij moči v državi. Ob pomoči gospodarskih recesij in novih družbenih gibanj se je preobrazil v boj za konfederativno preureditev Jugoslavije in nazadnje povzročil razpad skupne države v devetdesetih letih. V tem procesu se je v federativnih republikah ponovno obudil koncept razumevanja naroda kot nacije. Ponovno so se pričeli izpostavljati konstitutivni procesi in segmenti oblikovanja naroda, ki jih je ideološki aparat države skladno s svojimi idejnimi zasnovami postavljaj na stranski tir in obravnaval kot manj pomembne. Prihajalo je do odkrivanj 'novih tisočletnih zgodovin', zgodovinskih krivic, ki jih je utrpel narod, imenovanj za krivice odgovornih in izpostavljanj zgodovinskih pravic naroda. Med slednjimi je bila posebej zanimiva in močno poudarjena pravica do začrtanja pravih, tj. 'zgodovinskih' meja med narodi; sama zgodovinskost predlaganih meja je bila pogostokrat zelo vprašljiva, saj so bile zahtevane spremembe meja na račun drugih republik Jugoslavije ali zgodovinsko povsem neutemeljene (npr. ideja o srbskem Dubrovniku ali slovenski meji na reki Mirni v Istri) in/ali preveč začasne ter nepriznane, da bi se jih moglo obravnavati kot trajnejša zgodovinska dejstva (npr. o Hercegovini in Sremu kot delu Hrvaške, ki sta bila v okviru slednje le v kratkem obdobju obstoja Banovine Hrvaške in v času od mednarodne skupnosti nepriznane ustaške marionetne Neodvisne države Hrvaške (NDH)).

Prišlo je do konflikta med jugoslovanskim patriotizmom in prebujenimi nacionalizmi po federalnih enotah; v takih konfliktih, trdi Connor (1996: 70), se nacionalizmi izkažejo kot močnejše sile in kot taki so se pokazali tudi v jugoslovanskem primeru. Vojne, ki so izbruhnile med jugoslovanskimi narodi v devetdesetih letih, so bile bolj kot posledica maščevanj zgodovinskih krivic in genocidnosti naroda, ki je bil nasprotnik, kar so radi poudarjali npr. srbski mediji (Garde 1996: 337–38), nadaljevanje političnih bojev, ki so povzročili razpad SFRJ (bojev za spremenjena razmerja moči), vendar z drugačnimi

sredstvi in v novih političnih okvirih. Potek vojaških in političnih dogodkov je pokazal, da so politični centri, ki so vodili narode, boje izrabljali kot sredstva za doseganje novih strateških ciljev (npr. za oblikovanje enonacionalnih in ozemeljsko povečanih držav ter prilagajanje s surovinami bogatih ozemelj in pomembnih prometnih križišč).

V procesu propadanja države in ob spreminjanju družbenega sistema so vodilne politične položaje v osamosvajajočih se federalnih enotah zasedali predstavniki starih oblasti, ki so v svojih programih znali prisluhniti novim, z nacionalističnimi idejami zaznamovanim političnim interesom večine volilne baze, in posamezniki ter gibanja, ki jih je propadajoči režim na družbeno ideološki osnovi marginaliziral, a so si pridobili široko družbeno podporo. Družbena gibanja in organizacije starega sistema so se ali preoblikovale ali prepustile vodilne družbeno združevalne, socializacijske in mobilizacijske vloge novim ali obujenim starejšim gibanjem in institucijam.

Ob popuščanju ateističnih pritiskov propadajočega režima so se v tem procesu kot ene vodilnih družbenih in politično vplivnih sil, skladno z zgodovinskimi in pripisanimi vlogami pri konstituiranju narodov, izkazale dominantne verske institucije. Upošteva se novo ideološko držo in nova razmerja sil v družbi, so nova politična vodstva postala bolj pripravljena sodelovati in upoštevati interese cerkvenih elit – številni interesi teh verskih institucij so tako pričeli dobivati oznako nacionalnih interesov.

Namen mojega diplomskega dela je spoznati vlogo političnih vodstev in verskih elit Srbov in Hrvatov v času njihovega etničnega spopada ob razpadu SFRJ in ugotoviti, ali so te elite spodbujale zaostrovanje spopada. Pri svojem delu se bom, zavedajoč se kompleksnosti problematike in vezanosti medetničnih interakcij in spopadov na Hrvaškem z etničnimi spopadi v Bosni in Hercegovini (BIH), osredotočil le na dogajanje na ozemlju takratne Socialistične republike (SR) Hrvaške oz. današnje mednarodno priznane Republike Hrvaške. Analiziral bom delovanje beograjskega političnega vodstva in cerkvenih elit zaradi dveh specifičnih značilnosti srbske strani: pravoslavna cerkev na Hrvaškem ni avtokefalna, temveč je del Srbske pravoslavne Cerkve (SPC) pod oblastjo srbskega patriarha; delovanje Srbov na Hrvaškem je usmerjal Beograd. Slednje je razvidno iz dejstva, da sta Vanceov načrt o nastavitvi modrih čelad na Hrvaškem iz novembra 1991 podpisala hrvaški obrambni minister Gojko Šušak in v imenu srbske strani general Jugoslovanske ljudske armade (JLA) Andrija Rašeta (Pirjevec 2001: 110).

Raziskovanja se lotevam s hipotezo, da so politični voditelji Srbov in Hrvatov ter cerkveni eliti hrvaške Rimskokatoliške in SPC v času propadanja starega in nastajanja novega družbenega, ekonomskega in političnega sistema preko poudarjanja zgodovinsko-političnih mitov in zgodovinskih krivic, povezanih z NDH in njeno usodo, prispevali k zaostrovanju etničnega konflikta med narodoma na Hrvaškem in da jih je k politiki zaostrovanja spopada vodil interes etničnega in religijskega homogeniziranja držav.

Temo, ki jo bom obravnaval v svojem diplomskem delu, vidim kot zelo relevantno, saj imamo še danes med branjem različne literature ali poslušanjem in branjem sporočil množičnih medijev marsikdaj priložnost zaslediti izraze kot so: »balkanski sod smodnika«,¹ »druga Evropa« (Todorova 1997: 25) in »divji Balkanci«.² Vse premalokrat se zavedamo, da se zgoraj navedene besedne zveze navadno uporabljajo v diskurzu iracionalizacije, ki naj bi mednarodno skupnost odvezal dela odgovornosti za svoje prepočasno in pogosto neustrezno delovanje pri preprečevanju in reševanju etničnih spopadov na Balkanu. Sam podpiram stališče, ki ga je oblikovala Georgijeva,³ da Balkan ni most, kjer se ljudje in bogovi srečujejo in gredo drug mimo drugega, marveč prostor, kjer rodovi za visoko ceno življenj premagujejo protislovja med Bogom in bogovi (Todorova 1997: 104). Ljudje, načeloma umna in razumska bitja, so se borili, zažigali in zagrešili pokole v Vukovarju, Gospiću in po Bosni in Hercegovini. Ta dejanja jim je nekdo dovolil, jim dal razloge, opravičila in celo blagoslov zanje. Kot pomembno in z vidika današnjih razmer zelo relevantno izpostavljam še Goldsteinovo izjavo (2000: 33), da je »politika postala zgodovina in zgodovina politika« oz. je »vsaka diskusija o hrvaški in srbski zgodovini danes tudi diskusija o politiki«.

Diplomsko delo je sestavljeni iz uvoda, iz štirih poglavij sestavljenega analitskega dela in zaključka. V uvodu je pojasnjena relevantnost obravnavane tematike. Prvo poglavje analitskega dela vsebuje razčlenitev temeljnih pojmov in konceptov, pomembnih za razumevanje obravnavane tematike ter predstavitev instrumentalističnega teoretsko-raziskovalnega pristopa Fridericka Bartha, ki ga je razvil v delu *Ethnic Groups and Boundaries* (1969), iz katerega bom izhajal v postopku analize. V drugem poglavju

---

¹ Stojanov (2001).

² Brlek (2001).

³ Georgijeva, Cvetana (1994) Khora i bogove na Balkanite. *Balkanistic forum* 2, 33–42. V Todorova (1997: 104).

analitskega dela je naslednjim postavljen raziskovalnim poglavjem zgodovinski okvir, s poudarkom na obdobjih, ki so pomembna za razumevanje teme diplomskega dela. V tretjem poglavju se ukvarjam z delovanjem cerkvenih elit in političnih vodstev obeh narodov v letih 1990 in 1991, v četrtem pa z njihovim delovanjem v obdobju med letoma 1992 in 1995. Četrtemu poglavju sledi zaključek in končne ugotovitve raziskave.

1. TEORETSKE OSNOVE IN OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

V uvodnem poglavju predstavljam teoretski okvir raziskovalnega dela, sestavljen iz štirih sklopov. Na začetku je predstavljen teoretski pristop instrumentalizma, poglavje se nadaljuje s predstavitvijo osnovnih področij zanimanja instrumentalističnih teorij za etničnost ter različnih instrumentalističnih teorij, ki se ukvarjajo z etničnostjo. Sledi predstavitev pristopa Fridericka Bartha pri obravnavi etničnosti in med etničnih odnosov kot osrednjega raziskovalnega teoretskega pristopa; poglavje končuje razčlenitev pojmov: naroda, nacije, nacionalizma, narodne manjšine, nacionalne države, nacionalnega in religijskega mita ter nacionalne mitologije.

1.1 INSTRUMENTALISTIČNI TEORETSKI PRISTOP

Pragmatizem (Babić 1971: 13) se je kot filozofsko gibanje razvil na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Kot pomembno vodilo vsega nadaljnega raziskovanja izpostavljam misel filozofa pragmatista Williama Jamesa (1842–1910) (2002: 45), da resnica ne obstaja objektivno, temveč je tisto, v kar verjamemo kot misleči posamezniki. Iz slednjega je Babić (1971: 14) izpeljal, da »ne obstaja noben način, da pridemo do objektivnega spoznanja o svetu«. Kot najbolj znanega predstavnika filozofije pragmatizma, znane po epistemološkem instrumentalizmu, je Ivan Babić navedel (Babić 1971: 5) Johna Deweya (1859-1952). Osnovni cilj Deweyeve⁴ teorije naj bi bil spoznavanje človekove narave, kar bo omogočilo njeno obvladovanje, in sicer, podobno kot se fizikalne znanosti uporabljajo za obvladovanje narave (Babić 1971: 43).

Instrumentalističnim teorijam, ki se ukvarjajo z etničnostjo, je skupna želja po spoznanju pogojev, v katerih se posamezniki začnejo sklicevati na etnično pripadnost in razvijati solidarnost s posamezniki iste skupine s ciljem doseganja političnih ali ekonomskih koristi (Poutignat in Streiff-Fenart 1995: 108), in kot je trdil Tiryakian (2004: 155) to, da vidijo etnično identiteto in etnično mobilizacijo kot procesa, temelječa na interesu posameznikov po maksimizaciji svojih materialnih koristi. Glazer (1975: 18) je trdil, da je jeziku, nacionalnemu poreklu in religiji kot identifikacijskim oblikam skupno to, da so postali učinkovita žarišča skupinske mobilizacije za doseganje

---

⁴ Dewey, John (1957) *Human nature and Conduct*. New York: The Modern Library. V Babić (1971: 43).

konkretnih političnih ciljev. Brown (2004: 281) je trdil, da instrumentalizem vidi etno-nacionalistična gibanja manjšin zoper državo kot legitimna, v kolikor za njimi stoji racionalno politično in/ali ekonomsko koristoljubje, in dodal, da pride do etničnega konflikta, ko »tekmujoče in koristi iščoče elite ugotovijo kot uporabna sredstva mobilizacije svojih varovancev jezik, religijo, raso ali domovino«.

Kot osrednjo kritiko instrumentalističnim teorijam izpostavljam ugotovitev Kinnvallove (2002: 81), da imajo instrumentalistične teorije velik problem pri razlaganju pogojev identificiranja ljudi s skupino, iz razlogov, ki niso ekonomski ali čisto instrumentalne narave. Podobnega mnenja je bil tudi Hale (2004: 642), ki je trdil, da instrumentalistični teoriji ne uspe, zaradi neuporabe psiholoških teorij, pojasniti zakaj je etničnost tako učinkovito orožje v rokah elit oz. zakaj so etnični motivi pri mobilizaciji učinkovitejši od materialnih. Kardelj (1957: VII) je kot nihilistične opredelil poglede, ki so na nacionalni interes gledali kot na fikcijo in na narodno idejo kot na pretvezo za materialne koristi 'zgornjih desetisočev', ker naj bi njihovi avtorji spregledali dejstvo (Kardelj 1957: VIII), da se narodnega gibanja, ker je zbirališče različnih, tudi nasprotujočih si družbenih sil, »ne dá meriti enostransko zgolj po razmerju ene socialne skupine do nacionalnega vprašanja, marveč ga je treba zajeti v celoti, v zgodovinskem razvoju, v vsakokratnem konkretnem notranjem in zunanem položaju in glede na vse ljudske plasti, ki sodelujejo v tem boju«.

Za teoretsko osnovo svojega raziskovanja v okviru teorij instrumentalizma sem izbral delo Fridericka Bartha *Ethnic Groups and Boundaries* (1969). V njem je avtor izpostavil elemente kulture, kamor spadajo tudi miti, ki jih obravnavam v svoji raziskavi, pri določanju razlikovanja med etničnimi skupinami in ugptavljanju, kako se ta razlikovanja lahko spreminjajo; ukvarjal se je tudi z vlogo elit pri izpostavljanju kulturne različnosti za doseganje specifičnih političnih ciljev in to predstavlja dobro teoretsko osnovo za moje praktično raziskovanje srbsko-hrvaškega konflikta na Hrvaškem ob razpadu SFRJ.

Etnične skupine je Barth (1995: 220) opredelil kot tipe družbenih organizacij in jim kot takim kot temeljno značilnost določil dejanje »samopripisovanja ali pripisovanja drugih nečesa neki etnični skupini«. Dodal je, da je pripisovanje možno definirati kot etnično šele, »ko se osebo razvršča, upoštevajoč njeno najširšo identiteto, o kateri se predpostavlja, da je določena z okolico prebivanja in poreklom te osebe« (Barth 1995:

220). Pri tem je izpostavil še, da kot poteze razločevanja med akterji veljajo le tiste, ki jih sami štejejo za pomembne, in torej niso »seštevek objektivnih razlik«, saj »/.../ akterji določene kulturne poteze uporabljajo kot signale in embleme razlik, medtem ko na druge niso pozorni, v nekaterih primerih pa velike razlike celo poskušajo zmanjšati ali jim oporekajo obstoj« (Barth 1995: 221).

Ločnice, ki nastanejo pri pripisovanju in samopripisovanju, je Barth (1995: 223) označil kot etnične meje in jih opredelil kot »/.../ družbene, ki imajo lahko tudi ozemeljsko osnovo«. Trdil je (Barth 1995: 223), da so etnične meje »kanalizirale družbeno življenje«⁵ in izpostavil, da se lahko spreminjajo tako kulturne značilnosti članov skupin, kot kulturne črte, ki predstavljajo osnove določanja meja med etničnimi skupinami (Barth 1995: 222). Etnične meje, za katere je trdil, da se ohranjajo preko omejenega sklopa diferenciranih kulturnih značilnosti in zagotavljajo nadaljevanje obstoja entitet, imenovanih etnične skupine, naj ne bi izvajale prisile nad večjim delom kulturne substance, ki je v nekem trenutku povezana z neko populacijo; ta substanca, ki se lahko nauči, lahko varira in se spreminja brez kakršne koli odločilne navezave na ohranjanje meja etnične skupine (Barth 1995: 258–9).

Barth (1995: 250–1) je ugotovil, da prihaja v modernem času preko širjenja odvisnosti od institucij in blaga industrijske družbe do kulturnih stikov, sprememb in zmanjševanja kulturne različnosti med etničnimi skupinami. To naj bi bilo posledica delovanja (*agensov*) oz. inovatorjev, njihovega izbora strategij delovanja ter organizacijskih implikacij, vezanih na te izbire, in ne posledica zmanjševanja pomena etnične identitete ali prenehanja ohranjanja meja. Inovatorje je definiriral (Barth 1995: 251) kot »/.../ posameznike, ki se navadno na nekoliko etnocentričen način imenujejo nove elite tj. osebe, ki imajo v najmanj industrializiranih skupinah največ stikov z blagom in organizacijskimi oblikami industrijske družbe in so od slednjih tudi najbolj odvisne.« O inovatorjih je povedal (Barth 1995: 251), da se jim je želja pridobiti nove vrednosti pokazala kot možnost za strategijo igranja na etnično identiteto in njeno uporabo za oblikovanje novih statusov in modelov z namenom doseganja novih ciljev oz.

---

⁵ Barth (1995: 223) je trdil, da v etničnih mejah obstajajo kompleksni sistemi obnašanj in družbenih odnosov, zaradi katerih se ljudem, ki spoznajo v drugi osebi pripadnika lastne etnične skupine (kar pomeni, da morata deliti kriterije ocenjevanja in sodb), odpira možnost široke razčlembе odnosov, medtem ko ostaja paleta interakcij omejena, v situacijah, ko ljudje spoznajo drugo osebo za pripadnika druge etnične skupine, na področja, za katera domneva, da omogočajo medsebojno razumevanje.

organiziranje dejavnosti po področjih, ki prej v njihovi družbi niso bili dovolj ali sploh ne razviti. Barth je dodal, da lahko elite oz. »/i/novatorji poudarjajo le posamezni nivo identitete, ki jim jih daje na voljo tradicionalna družbena organizacija«, kar pomeni, da lahko pleme, kasta ali jezikovna skupina postanejo osnovne točke potencialne bazične identitete, uporabne za skupinsko referenco; na končni rezultat aktivnosti elit vpliva tako način, na katerega se bodo ostali nivoji vključili v ustvarjanje novih identitet kot tudi »groba narava taktičnih dejstev« (Barth 1995: 252).

Barth je še trdil (1995: 252–3), da so etnične organizacije danes v glavnem po naravi politične in da so politična gibanja le novi načini predstavljanja kulturnih razlik kot pomembnih v organizacijskih načrtih in/ali nove oblike povezovanja dihotomiziranih etničnih skupin. Glede konflikta med etničnimi skupinami je dodal, da »/d/o političnega spopada lahko pride samo, če so si nasprotujoče politične skupine podobne, medsebojno primerljive, kar bo vplivalo na vsak novi sektor aktivnosti, ki bo dobil politični pomen« (Barth 1995: 254). Politične stranke si po njegovem mnenju postajajo vedno bolj podobne in se razlikujejo le še po kakšnem razpoznavnem znaku; politiki inovatorji pa naj bi se po eni strani zelo posvečali izboru znakov in identitet ter izpostavljanju teh diakritičnih kulturnih značilnosti, po drugi pa ukinjanju ali prikrivanju ostalih razlik (Barth 1995: 254). Skladno s tem je pripisoval (Barth 1995: 254) velik pomen posvečanju pozornosti oživljanju izbranih tradicionalnih kulturnih črt in vzpostavljanju zgodovinskih tradicij, v imenu opravičevanja in povzdigovanja etničnih znakov in identitete. Barth je trdil (1995: 254–5), da so uporabljeni znaki navadno prilagojeni ciljem inovatorjev; so tako mobilizacijska sredstva podpore znotraj skupine, kot tudi opora zoperstavljanju z drugimi skupinami, imajo pa tudi pomembno vlogo pri ustvarjanju atmosfere znotraj in med skupinami, saj preko ukinjanja in povzdigovanja socialnih stigem ohranjajo ali brišejo znotrajskupinske delitve, kot tudi zahteve po priznanju s strani drugih skupin.

Pri Barthovem instrumentalističnem pristopu lahko kritiziramo to, kot je trdil Hale (2004: 461), da se ni posvetil analizi porekla skupin in spoznavanju, kakšno vlogo imajo pri oblikovanju skupin oz. skupinske zavesti institucije, kot je npr. država in njene politike. Drugo veliko pomanjkljivost vidim v tem, da je govoril le o eni etnični eliti in zato tudi ne obravnava tistega, kar je Gagnon (2004: 182) videl kot boj elit znotraj posamezne etnije za obvladovanje struktur politične in ekonomske moči.

1. 2 TEMELJNI POJMI

1. 2. 1 Narod

Pri definiranju naroda naletimo že v izhodišču na problem, saj nanj kot družbeni fenomen različni avtorji gledajo različno, izpostavljajo različne dejavnike kot bistvene za njegovo oblikovanje in zato tudi različno razlagajo. Na občutku povezanosti in vezanosti je pri obravnavi pojma gradil Anderson (1998: 14), ko je v narodu videl zamišljeno (suvereno in notranje omejeno) politično skupnost, katere člani, ne glede na majhnost skupnosti, nikoli ne spoznajo in ne srečajo vseh sočlanov in vendar nosijo v sebi občutek povezanosti v to skupnost. Brown (2000: 34) je k temu dodal še, da je narod ne le zamišljena, ampak tudi izmišljena (*invented*) skupnost, ki se predstavlja (2000: 35) kot »dom sorodstva, ki pozdravlja nove člane, ki so se, kot v primeru poroke oz. zakona, pripravljani podrediti institucijam in pravilom življenja doma, v katerega vstopajo in katerega sestavni del postajajo«. Verjetno bi lahko za Seton-Watsona trdili, da je bil pri svoji razlagi pojma hkrati zelo natančen, kot tudi zelo splošen, ko je trdil, da »ni mogoče izumiti nobene 'znanstvene definicije' naroda; gotovo pa je ta fenomen obstajal in obstaja« (Seton-Watson 1980: 5).

Da postopki nastajanja narodov po svetu in po Evropi niso bili enaki (zaradi relevantnosti za moje diplomsko delo se bom osredotočil le na Evropo), sta med drugimi pokazala Smith (1989 in 1996) in Tadić (1999). Slednji je v Evropi ločeval tri postopke nastajanja narodov (1999: 71–2); po prvem so narodi nastajali s povezovanjem sorodnih etničnih skupin v plemenske zveze;⁶ po drugem, ki ga je imenoval stopenjski,⁷ so se sorodne etnične skupine najprej povezale v več narodov in šele naknadno konstituirale enega samega; po tretjem pa je prišlo do oblikovanja narodov s stapljanjem nesorodnih etničnih skupin.⁸ Ker obravnava nastanek narodov, predvsem na vzhodnega, preko povezovanja sodobnejše zgodovine s kulturnimi vzorci, imam za ustrežnejšo Smithovo

---

⁶ Kot prvi primer je navedel Madžare, ki so bili »sestavljani iz sedmih plemen, še pred prihodom v Panonijo; ime enega od sedmih plemen je bilo Međer in je nato hitro postalo skupno ime za ves narod« (Tadić 1999: 71).

⁷ To naj bi bil primer Grkov, ki »so bili najprej Špartanci, Mikenci, Atenci, šele nato Grki« (Tadić 1999: 72).

⁸ Po Tadićevem mnenju (1999: 73) naj bi na tak način nastal narod Bolgarov.

razlago nastanka narodov. Smith (1989: 139) je ločeval med zahodnim 'teritorialnim' in vzhodnim 'etničnim' modelom ter izpostavil, da »utelešata in odražata različne zgodovinske izkušnje zgodnjih valov oblikovanja narodov«.

Zahodni tip se je po Smithovem (1989: 139) mnenju razvil, ko so se pod vplivom trojne (tj. družbeno-ekonomske, vojaško-upravne in kulturno-izobraževalne) revolucije in skozi poenotenje ekonomije, ozemeljsko centralizacijo ter načelo enakih pravic za vse širše kroge prebivalstva, Anglija, Francija, Španija in Holandija začele razvijati v 'nacionalne države'. Za meje teh držav je trdil (Smith 1989: 140), da niso bile vedno skladne z mejami osrednje etnije (npr. angleške, francoske in kastiljske), ki pa je bila v teh primerih tako močna, da je lahko določala vsebino družbenih institucij in politično življenje celotnega prebivalstva znotraj meja države in s svojim načinom življenja, miti in simboli tudi usodno zaznamovala državo in tradicije prebivalstva, ne da bi pri tem uničila tradicije in mite priključenih etnij.

Pri obravnavi vzhodnega 'etničnega' modela je Smith (1989: 141) kot pomemben dejavnik izpostavil zelo majhno podobnost razmer v centralni in vzhodni Evropi 19. stoletja z razmerami na zahodu, saj je tja prišla trojna revolucija kasneje in neenakomerno in je tam deloval zahodu neznani model policentričnih imperijev, sestavljenih iz množice ločenih etničnih skupin in kultur, podrejenih osrednji etniji, ki je izvajala politično nadvlado (ruska, turška in avstrijska) in je za osrednjo vrednoto veljala zvestoba dinastiji. V vzhodni in srednji Evropi je etnični koncept naroda igral zelo pomembno vlogo, zaradi česar so programi kulturne homogenizacije osrednjih vlad in aristokratskih etnij po njegovem mnenju (Smith 1989: 142) povzročili nasprotne reakcije nacionalizmov narodov z obrobja in so kulturne elite nekaterih leta 1848 uspele predstaviti politične programe, temelječe na oživljanju enotnosti skupnosti njihovih kultur.

Tudi glede lastnosti naroda se mnenja avtorjev razlikujejo. Anderson (1998: 14) je izpostavil omejenost narodov oz. da ima vsak narod svoje meje (čeravno se te lahko spreminjajo), za katerimi se nahajajo še ostali narodi, in da si noben narod kot svojega članstva ne predstavlja celotno človeštvo. Pomen ozemlja za narod je Smith (1996: 112–3) po eni strani relativiziral, ko je trdil, da je teritorialna država najboljši in najočitnejši, čeravno ne edini kandidat za zaščito, zagotavljanje uspešnosti in vzgajanje naroda, po drugi strani pa z organizacijskega vidika priznal (1989: 149), da »vsi narodi sodobnega

sveta nosijo pečat tako ozemeljskih kot etničnih načel in komponent ter predstavljajo neudobno spojitev sodobnejšega 'državljskega' in starejšega 'rodovniškega' modela socialne in kulturne organizacije«. Izpostavil je (Smith 1989: 149), da je ustvarjanje naroda ponavljajoči se proces, ki ga mora izvajati vsaka generacija preko reinterpretacij, rekonstrukcij in ponovnih odkrivanj nacionalnih institucij, sistemov stratifikacij, skladno z »miti, spomini, vrednotami in simboli 'preteklosti', ki lahko najbolj podpirajo potrebe in prizadevanja dominantnih družbenih skupin in institucij«.

1. 2. 3 Nacija

Glede samega pojma je Janjić (1987: 48–51) trdil, da spada v skupino pojmov glede katerih obstaja najmanj jasnih in teoretsko izdelanih opredelitev. Velikonja (1996: 66) je trdil, da je pojem nacije dobil svoj sodobni pomen v času francoske revolucije. Problem predstavlja še dejstvo, da se termina narod in nacija pogosto zamenjujeta (Tadić 1999: 75). Janjić (1987: 53) je nacijo opredelil kot zgodovinsko odliko družbene skupnosti, ki se je razvila iz naroda v povezavi s kapitalistično družbeno delitvijo dela in načinom proizvodnje ter predstavlja sestavni del »politične strukture kapitalistično-meščanske dobe«. Kot značilnosti nacije, za katere velja, da ni nujno, da so vsi in v enaki meri prisotni pri vseh nacijah,⁹ je Janjić (1987: 51) navedel: nacionalno kulturo, nacionalno zavest in čutenje, nacionalno zgodovino in duha, nacionalno državo in ekonomijo, skupni jezik, interese, voljo ter usodo. Med njimi je za z nacijo neločljivo povezanega postavil (Janjić 1987: 52) nacionalno zavest, glede vseh pa zatrdil, da medsebojno delujejo drug na drugega. V odnosu do teh elementov je tudi naciji dal (Janjić 1987: 53) aktivno vlogo pri gradnji nacionalne zavesti, zgodovine, politike in ostalih svojih obeležij; glede njenega odnosa do religije pa je bil mnenja (Janjić 1987: 56), da gre za odnos med različnima pojavoma, ki ju ni mogoče enačiti, da pa se med njima »vzpostavljajo številni in raznovrstni odnosi, ki so pomembni za določeno nacijo«.

Obravnavo pojma zaključujem s Tadićevima ugotovitvama (1999: 75), da sta procesa zedinjenja in osamosvojitve narodov najbolj povezana s procesi nastajanja nacije kot specifične etnične skupnosti (1999: 79) in da je na poenotenje in etnično homogenizacijo

---

⁹ Janjić (1987: 51) je bil mnenja, da je to, ali in katere od teh elementov bo določena nacija prevzela, odvisno od konkretnih zgodovinskih in družbeno-ekonomskih pogojev ter stopnje razvitosti dela.

nacije poleg družbene delitve dela, enotnosti tržišča, političnega združevanja, urbanizacije, industrializacije ipd. skoraj vedno deloval še poziv k nacionalni enotnosti zaradi uspešnejše obrambe v primeru zunanjega napada. Na to navezujem še Smithovo (1989: 130) trditev, da je »/v/zpon nacije ustvaril rodovitno podlago za separatizem, saj si številne etnije prizadevajo postati nacije«.

1. 2. 4 Nacionalizem

Smith (1996: 150) je nacionalizem opredelil kot »ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev in ohranjanje avtonomije, enotnosti in identitete ljudi, ki po mnenju nekaterih svojih članov predstavljajo narod«. Hastings (1997: 4) je nacionalizem v teoriji videl kot splošno načelo, po katerem naj bi vsak narod imel svojo državo, v praksi pa kot gibanje, čigar moč izhaja iz verovanja, da ima »etnična ali nacionalna tradicija, ki ji pripada določeni posameznik, posebno vrednost in jo je zato potrebno braniti skoraj za vsako ceno preko ustanovitve ali razširitve lastne nacionalne države« (Hastings 1997: 4).

S tipologijo nacionalizma sta se ukvarjala Brown (2000: 127–8) in Hobsbawm (1990: 85–8 in 102–24) ter oba ločevala starejši, demokratični politični od mlajšega etnolingvističnega nacionalizma.¹⁰ Za demokratični-politični nacionalizem, opredeljen tudi kot 'nacionalizem množic iz velikih narodov', je Hobsbawm (1990: 102) trdil, da je bil na vrhuncu moči med leti 1830 in 1870. Brown (2000: 127) je ta tip nacionalizma imenoval 'državlanski nacionalizem' in trdil, da slednji »/p/onuja vizijo sorodstvene skupnosti enakih državljanov, osnovane na pogodbi, zavezah, zvestobi in ljubezni«. Državlanski nacionalizem (Brown 2000: 127) je sprejemal etnično različnost svojih članov, ki so v skupnost vstopali s polnoletnostjo in kot priseljenci na osnovi zaobljube zvestobe načinu življenja ter javnim institucijam nove domovine.

Obdobje, v katerem je prevladal mlajši nacionalizem, ki je temeljil na jeziku in etničnosti in ki je bolj kot nacionalizem 'liberalne ere' spremenil zemljevid Evrope (Hobsbawm 1990: 102), je obsegalo čas med letoma 1880 in 1914. Za ta val nacionalizma sprejemam poimenovanje etno kulturni nacionalizem, kot ga je uporabil Brown (2000: 128). Ta tip nacionalizma se je pojavil (Smith 1996: 11) kot »reakcija

---

¹⁰ Hobsbawm (1992: 102) je trdil, da je med letoma 1880 in 1914 natopil čas, ko je »vsaka skupina ljudi, ki se je obravnavala kot narod, zahtevala pravico do samoodločbe, ki je v končni fazi pomenila pravico do ločene neodvisne suverene države na njihovem ozemlju«.

malih narodov in obrobni ljudstev iz zaostalih območij na zastarele politike Otomanskega cesarstva, Habsburške monarhije in carske Rusije« in je narod prikazoval »kot skupnost, ki jo povezuje etnokulturna enakost, izhajajoča iz skupnega porekla njenih članov« (Brown 2000: 35). To pomeni, da temelji na mitu »o skupnih prednikih in podedovanem lastništvu domovine prednikov« ter prepričanju, da so dokazi skupnega predništva članov skupnosti posebni jezikovni, verski ali rasni znaki (Brown 2000: 128).

Smith (1996: 149) je izpostavil pet temeljnih doktrinarnih načel nacionalističnih gibanj: prvo pravi, da je svet razdeljen na narode, od katerih ima vsak svojo usodo in značaj; drugo, da je zvestoba narodu nad drugimi zvestobami in je slednji vir vse politične moči; tretje izpostavlja, da mora biti narod avtonomen, če želi ohraniti svojo pristnost; četrto trdi, da se morajo posamezniki identificirati z narodom, če želijo biti svobodni, in peto da je za prevlado miru in pravičnosti na svetu narodom potrebno zagotoviti varnost in svobodo. Osrednji doktrini nacionalizma je Smith (1996: 150) priznaval, da »ponuja le osnovni okvir za družbeno in politično ureditev sveta, ki mora biti šele napolnjena z drugimi idejnimi sistemi in specifičnimi okoliščinami skupnosti v določenem času« in da se zato povezuje s številnimi drugimi gibanji in ideologijami (od rasizma, preko liberalizma do komunizma), ker sama doktrina nima teorije, »kako zagotoviti nacionalno voljo ali nacionalne meje« (Smith 1996: 150).

Glede moči nacionalizma je Smith (1996: viii) trdil, da jo črpa »iz svoje vtisnjenosti v zgodovino.« Na to je posredno opozarjal tudi Tadić (1999: 226), ko je trdil, da imajo za širitev in krepitev nacionalizma posebej pomembno vlogo travme, ki temeljijo na »kolektivnem spominu o izkušnjah, mirnodobnih ali vojaških, z drugimi narodi«, saj naj bi v vsakem narodu, na bolj ali manj prikrit način, obstajala prepričanja o krivdi nekega drugega naroda oz. nacije za sedanja in pretekla trpljenja, bolečine in poraze.

1. 2. 5 Narodna manjšina

Tadić (1999: 10) je njihov nastanek postavil v čas nastajanja modernih držav in dodal, da so nastale kot posledica nezmožnosti natančne opredelitve etničnih meja, ki je posledično povzročila, da so deli posameznih narodov ostali izven meja svoje matične države tj. države (Roter 2001: 235), s katere večinskim prebivalstvom si delijo etnične označevalce, kot so jezik, kultura in religija. Izraz matična država glede manjšine

implicira, da ta živi v državi gostiteljici, ko jo je Claude¹¹ (Roter 2001: 236) opredelil kot državo, ki »vsebuje poleg lastnega prebivalstva še etnično tujo skupino, katere člani so vseeno njeni državljani«. Izraz države gostiteljice je problematičen, saj kot je trdil Chipman¹² (Roter 2001: 236), »lahko daje vtis, da je situacija, v kateri se nahaja manjšina, le začasna značaja in, da so manjšine tuj, torej moteči element v državah, ki so dejansko njihove domovine in ne gostiteljice.« Samo razmerje med tipoma držav v tem odnosu je napeto, če privede do sumničenj, da »prisotnost etničnih manjšin ogroža enotnost države, ker naj bi se manjšine konec koncev želele pridružiti sosednji matični državi«.

Za narodne manjšine, kot tip etničnih skupin, so značilne (Tadić 1999: 10–11): lastna kulturna tradicija (jezik, običaji, navade, folklor in mentaliteta), prepričanje o skupnem poreklu (ne glede na to ali gre za dejansko ali fiktivno skupno poreklo) in skupna daljša ali krajša zgodovina, ki ustvarjajo občutek bližine med člani, ter njihova etnična koncentracija na obmejnih območjih, čeravno niso redke tudi njihove razpršitve in migracije znotraj države, v kateri živijo. Komac (1999: 5) je opredelil dva tipa etničnih manjšin: teritorialne manjšine (1999: 5) in »novodobne narodne skupnosti /.../, ki so nastale kot rezultat sodobnih procesov ekonomske migracije«. Tema je Tadić (1999: 10) dodal še skupino, ki jo predstavljajo ostanki avtohtonih starih narodov, ki so se uspešno uprli asimilaciji (npr. Korzičani in Bretonci v Franciji).

1. 2. 6 Nacionalna država

Že na začetku kot eno pomembnejših izpostavljam Smithovo (1996: 86) mnenje, da tistega, kar bi imenovali eno nacionalna država, »mono etnična« ali nacionalna država v ožjem smislu,¹³ v moderni dobi v glavnem ni oz. je večina modernih držav pluralnih oz. so države narodov (*national states*), kar pomeni, da v njih (Smith 1996: 95) »živijo tudi velike etnične in regionalne manjšine.« Razmerje med narodom, nacionalizmom in nacionalno državo je opredelil s prikazom različnosti funkcij vseh treh; narodu in

---

¹¹ Claude, Inis L. (1955) *National minorities: An International Problem*. Cambridge, MA: Harvard University Press, str. 5. V Roter (2001: 236).

¹² Chipman, John (1993) Managing the Politics of Parochialism. *Survival* 35(1), str. 153. V Roter (2001: 153).

¹³ Smith (1996: 88) je opredelil državo kot nacionalno v ožjem smislu le, »če in ko znotraj njenih meja prebiva ena sama etnična in kulturna skupina in ko so meje te države enake mejam obravnavane etnične skupine in kulturne skupine«.

nacionalizmu je kot temeljno pripisal mobilizacijsko funkcijo »širokih množic ljudi po vsem svetu za določeno politično akcijo preko ali proti državi ali današnjemu sistemu držav«, državi pa le funkcijo izvajalca volje ljudstva (Smith 1996: 113).

Smith (1996: 114) je kot temeljno razmerje za preživetje nacionalne države kot oblike vladavine videl vzajemno podpiranje med njo samo (tj. državo) in dominantno etnijo, »/k/ateri je pomagala združiti in izkristalizirati se.« Brown (2000: 144) je izpostavil, da v okviru ideološkega aparata pri izgradnji ideologije multikulturene nacije igrajo pomembno vlogo miti in simboli državljskega in etno kulturnega nacionalizma in dodal (Brown 2000: 38), da so bile pri zagotavljanju socialne harmonije in politične stabilnosti uspešnejše tiste države, ki jim je uspelo družbo prepričati v nepomembnost razmika med etno nacionalističnim in državljsko nacionalističnim pojmovanjem skupnosti ter v to, da je razmik nahaja v procesu uspešne premostitve. Ko država iz različnih razlogov ne more obstati, je Smith (1996: 153) menil, da nacionalizem lahko ponudi »alternativo, ki je bolj sposobna preživeti, ker je bolj uglašena na želje ljudstva določene regije.« Obravnavo nacionalne države zaključujem s Smithovo (1996: 103) mislijo, da so »/n/ovo nastale nacionalne države obče gledano bolj povezane in solidarne, saj so bolj čvrsto in jasno organizirane okrog dominantne etnije – Čehov, Slovakov, Slovencev« in da »praktično vsaka odcepitev ustvari etnične enklave, nove 'ukleščene' manjšine« (Smith 1996: 104).

1. 2. 7 Miti in mitologija

Smith (1989: 201) je mite razumel kot »mogočne znake in razlage z zmožnostjo ustvarjanja čustev prihodnjih generacij, ki imajo eksplozivno moč, ki presega 'racionalno' uporabo, in jo družboslovci in elite vidijo kot primerno.«¹⁴ Velikonja (1996: 23) je menil, da mit »obravnavava osnovni zaplet, zlom, travmo, ki se je zgodila davno v preteklosti« in »/v/ svojem jedru ohranja /.../ nerešeno dilemo, s katero se vsak od njegovih naslovnikov po svoje spoprijemlje«. Ta dilema je nastavek, ki tradicionalnemu mitu omogoča, da stopi v kombinacijo z ideološkim, ki se od tradicionalnega loči v tem, da neprestano išče in najdeva dokaze svoje pravilnosti in v tem, da medtem ko prvi nalaga naslovnikom

---

¹⁴ V okviru predstavitve pojma mita se bom posvetil tipom mitov, ki se uporabljajo za politične namene, tj. nacionalnim in religijskim mitom (op. M. L.).

obveznosti, jim drugi išče pravice (Velikonja 1996: 24). Razmerje med tipoma mitov zelo dobro ponazarja trditev, po kateri gre pri tradicionalnem mitu za »endogen način razmišljanja, vrednotenja in delovanja neke družbe, globoko potopljen v prastara izročila«, pri ideološkem pa je značilno, da pride »'od zunaj', z novo vladajočo elito ali 'pretendentsko' interesno skupino« in je torej eksogen (Velikonja 1996: 28). Slednji (1996: 11) je postopek mitotvorja opredelil kot »novo povezovanje na starih osnovah, remitologizacije na temelju demitologizacije, novih mitskih izmojstritev, ki so – ob previdnem doziranju novosti – potrjevale prejšnjo resnico ali jo le postopoma, počasi spreminjale.« Od tu naprej se na mite lahko gleda kot na politična sredstva, saj, kot pravi Smith (1996: 63), so »p/olitični miti govorjene in široko sprejete zgodbe o junaški preteklosti, ki služijo določeni kolektivni potrebi sedanjosti in prihodnosti« in »vsebujejo zgodovinska jedra, okoli katerih so zrasli prirastki pretiravanj, idealizacij, popačenj in alegorij«.

1. 2. 7. 1 Nacionalni miti

Pri nastajanju nacionalnih mitov se je poudarjala vloga intelektualcev. Smith (1989: 178) je njihovo vlogo videl v tem, da na osnovi upoštevanja zgodovinskih kriterijev časa (in zgradbe) in zahteve po notranji skladnosti mitov in motivov na novo sestavijo in povežejo še neobdelane mite in mite, vzete iz epov, kronik ter materialnih artefaktov. Kot postopka nastajanja nacionalnih mitov je Tadić (1999: 144) omenjal zavestno ali nezavedno izpuščanje »vsega, kar ne sodi v predstavo o superiornosti 'naše' nad 'njihovo' nacijo oz. 'naše' nad 'njihovo' preteklostjo« ter čaščenje oz. 'idolatrijo', s katero je razumel poveličevanje in olepševanje 'naših' zgodovinskih osebnosti in dogodkov ter 'naše' kulturne dediščine nasploh (Tadić 1999: 145).

Smith (1989: 192) je navedel naslenje motive in elemente, ki se pojavljajo v nacionalnih mitologijah in vključujejo: 1.) mit o časovnem izvoru oz. kdaj se je skupnost 'rodila'; 2.) mit o prostorskem poreklu oz. kje se je skupnost 'rodila'; 3.) mit o prednikih oz. kdo nas je 'rodil' oz. kako od njega/nje izhajamo; 4.) mit o selitvi oz. kod in kam smo se selili; 5.) mit o osvoboditvi oz. kako smo bili osvobojeni; 6.) mit o zlati dobi oz. kako smo postali veliki in junaški; 7.) mit o zatonu oz. kako smo začeli propadati in bili premagani ali izgnani; 8.) mit o ponovnem rojstvu oz. kako si bomo povrnili staro slavo.

1. 2. 7. 2 Religijski miti

Na stik med verskim in mitskim je opozoril Tadić (1999: 135), s trditvijo, da ko se iz zgodovinskih osebnosti ustvari idealiziran model, ki igra vlogo neprekosljivega vzora vrlin, »mitske osebnosti postanejo nedotakljive, velikokrat podobne bogovom«. Velikonja (2003: 95) omenja, da so v zgodovini »vojskujoče se strani zelo pogosto izhajale iz različnih verskih in ideoloških okolij« in pri tem uporabljale sintagme o 'Kristusu med narodi', 'nebeškem ljudstvu' in 'sveti vojni'. Dodal je še, da je to povezovanje koristilo obema stranema, saj ni bilo mogoče doseči nacionalne, politične in vojaške mobilizacije brez verske utemeljitve, verske skupnosti pa na uspeh pri doseganju svojih ciljev brez naslonitve na nacionalne stranke niso mogle računati (Velikonja 2003: 97). Smith (1996: 83) je ugotovil, da je zatekanje k religiji in njenim mitom omogočilo elitam ter ljudstvu preko uporabe tradicij, ki obljublajo odrešitev v nesmrtnosti v onostranstvu, relativizacijo lastnih neposrednih izkušenj. Tako je bil nacionalizem tisti, ki je preko »spodbujanja hrepenenja po kolektivni obnovi v domovini in nacionalni odrešitvi ter preko spodbujanja ponovnega prilaščanja svoje avtentične identitete in dedne zemlje« dal mitom o etnični izbranosti¹⁵ »novo življenje« (Smith 1996: 157).

1. 2. 7. 3 Mitologija

»Mitologije sodobnih družb nastanejo v medsebojni dialektični interakciji med tradicionalnim in ideološkim mitom,« je trdil Velikonja (1996: 25) in dodal, da predstavljajo mitologije (2001: 219) »organiziran sistem prepričanj, predstav, simbolov in stereotipov, ki jih ima družba o sebi in drugih«. Mitologiji je (Velikonja 2001: 220) kot glavne pripisal: 1.) vlogo povezovalne in mobilizacijske sile v družbi, 2.) vlogo razlagalne sile, ki (Velikonja 2001: 220) »razlaga najpomembnejše vidike družbenega življenja in smisla preteklosti, sedanosti in prihodnosti družbe«; 3.) metaforično oz. lingvistično vlogo, saj »nekateri mitološki izrazi in sintagme pogosto postanejo del jezika in tako ohranjajo določena mitološka prepričanja«. Tako stanje pa gre na roko voditeljem, saj, kot je izpostavil Smith (1989: 201), jim mitologije preteklosti omogočajo, da »postavijo cilje skupnosti, sklicujoč se pri tem na veliki čas junaštva kot modela za akcijo

---

¹⁵ Smith (1996: 157) jih je razložil kot »vero v pogojno izbranost določenih skupnosti, katerih božanski privilegiji so odvisni od njihovega izpolnjevanja dolžnosti«.

in doseganje ciljev«. Kot pomembno izpostavljam še Tadićevo (1999: 137) ugotovitev, da je »/m/oderni nacionalizem v veliki meri izšel iz splošne matrice sodobnega iracionalnega in mitskega«.

Neizbežna prisotnost mitov v sodobnem življenju postane po Tadićevem (1999: 139) mnenju usodna, ko postaneta iluzorno in mitološko skoraj edina načina razmišljanja v družbi in se stvarnost prične razlagati skozi prizmo mita; problematičnost naj bi izhajala iz dejstva (Tadić 1999: 139), da v taki situaciji nastopi »stanje kolektivne opitosti, skoraj trans, kjer pri razmišljanju in obnašanju razum in logika nimata avtoritete«, usodnost pa iz posledice, da »se prične mitu ene nacije zoperstavljati protimit druge nacije in mitologiziranje preteklosti in sedanjosti privede do težkih med etničnih konfliktov« (Tadić 1999: 139).

Iz zgoraj opredeljenih pojmov lahko izpeljem, da Hrvati nedvomno izpolnjujejo pogoje, da jih opredelimo za etnično skupino, ki ima obliko 'namišljene' in 'izmišljene' skupnosti imenovane narod. 'Namišljene' in 'izmišljene' skupnosti zato, ker so se ljudje, ki so kasneje po postopku oblikovanja naroda, ki ga je Smith (1989: 141) tipsko opredelil kot 'etničnega' in se je razvil na krilih etno nacionalizma, delujočega v okviru večetničnih imperijev srednje ter vzhodne Evrope, katerega čas največjega razmaha je Hobsbawm (1990: 102) umestil med leti 1880 in 1914, pred tem opredeljevali, kot je trdil Hastings (1997: 128), po regionalnih osnovah. Na vprašanje, kdaj so Hrvati postali nacija, upošteva Janjićevo (1987: 53) gledanje na slednjo kot na obliko družbene skupnosti, povezane s kapitalističnim načinom proizvodnje, dobimo odgovor, da šele po osamosvojitvi leta 1991. Očitno je s tem obdobjem povezana tudi sprememba statusa Srbov v Hrvaški, ki so se iz enega konstitutivnih narodov bivše države spremenili v tipičen primer narodne manjšine, živeče izven države, kjer predstavlja njihova etnična skupina večinsko.

2. ZGODOVINSKI OKVIR IN NJEGOVI POTENCIALNI MITOLOŠKI NASTAVKI

V naslednjem poglavju predstavljam zgodovinski okvir ozemelj nekdanjih hrvaških pokrajin in današnje RH, z namenom, da bi prikazal zgodovinsko snov za hrvaško nacionalno mitologijo in njeno religijsko komponento. Poudarjena so za razvoj hrvaške državnosti ključna obdobja: čas sprememb etnično-religijske strukture hrvaškega naselitvenega prostora in z njimi povezane politične napetosti, čas najvidnejšega razvoja narodne zavesti in vizij rešitve nacionalnega vprašanja, obdobje poskusa rešitve nacionalnega vprašanja v okviru Kraljevine SHS in z njim povezana nacionalna nasprotja ter obdobje poskusa njegove rešitve v okviru NDH. Prav obravnavi obdobja obstoja slednje z vidika potencialnih mitskih nastavkov v zgodovinskem okviru posvečam največ pozornosti, saj analiza uporabe mitov, povezanih z njo v času razpada SFRJ in nastanka samostojne Republike Hrvaške, predstavlja osrednji del mojega raziskovanja.

Vprašanje porekla Hrvatov nima jasnega odgovora. Tanner (1997: 2) jih predstavlja kot »slovansko ljudstvo, kljub imenu, ki kaže na vzhodnogotski ali iranski izvor«, Goldstein¹⁶ (2003: 41) pa trdi, da so hrvaške dežele naselili Hrvati in Slovani.¹⁷ Protohrvati (Goldstein 2003: 41) so v 7. stoletju prečkali Donavo in Savo ter se naselili na širokem prostoru, ki se je raztezal od Panonije na severu, preko današnje BIH, do Istre ter zaledja dalmatinskih mest (Goldstein 2003: 41; Tanner: 1997: 6).

O stiku s krščanstvom je Goldstein (2003: 44) trdil, da se je njihovo pokristjanjevanje pričelo že ob naselitvi, tj. v 7. stoletju, z delom misijonarjev Cirila in Metoda (Šanjek 1991: 26) in najintenzivneje potekalo v 9. stoletju (Goldstein 2003: 44). Za kasnejši razvoj narodne zavesti in zavedanja lastne posebnosti velja posebej izpostaviti, da so (Goldstein 2003: 44–5) učenci Cirila in Metoda na Hrvaško prinesli poleg obredja v slovanskem jeziku še posebno slovansko pisavo, ki se je na Hrvaškem razvila v glagolico. V 9. stoletju je s pospešenim družbenim razvojem Hrvaška vstopila v evropski civilizacijski krog: razvila se je zgodnjerednjeveška hrvaška družba, z razvito cerkveno

---

¹⁶ Kot teorije o poreklu Hrvatov je Goldstein (2003: 36) omenil slovansko-karpatsko, avtohtono balkansko, gotsko-nordijsko, kavkaško in iransko-arijsko, med katerimi je zadnje videl kot 'najmanj neverjetno'.

¹⁷ Dodal je, da danes obstaja zelo majhna verjetnost, da bi se pojasnile razlike med Slovani in Hrvati (Goldstein 2003: 41).

organizacijo in stiki z okoliškimi deželami (Goldstein 2003: 42). Država je dosegla vrh pod knezom Tomislavom, ki si je s papeževim privoljenjem nadel naziv kralja (Tanner 1997: 8–9). Zadnji hrvaški kralj Zvonimir (Tanner 1997: 13) je poskusil okrepiti položaj države preko zveze s papeštvom – papež Gregor VII. mu je potrdil naziv kralja Hrvaške in Dalmacije ter poslal krono in ostale znake kraljevske oblasti (Goldstein 2003: 56). Po njegovi smrti je Hrvaška pričela drseti pod madžarski vpliv; hrvaško plemstvo, kot je trdil Tanner (1997: 14), je »leta 1102 s *Pacta Conventa* priznalo madžarskega kralja /.../ za vladarja, v zameno za kar je ohranilo svojega bana¹⁸ in samoupravo«.

Po padcu Srbije in Bosne (Tanner 1997: 30) so Turki pričeli napadati madžarska in hrvaška ozemlja. Leta 1519 (Tanner 1997: 32) je papež Leon X. Hrvaško poimenoval za *Antemurale Christianitatis* – obrambni zid ali branik krščanstva, vendar je ta skoraj celo naslednje stoletje popuščal, saj je bilo le-to zaznamovano (Tanner 1997: 30–7) s turškim zasedanjem hrvaškega ozemlja. Po bitki pri Mohaču leta 1521 je Madžarska (Simoniti 1990: 121) izgubila svojo državno neodvisnost in je skupno kraljestvo Madžarske in Hrvaške prenehalo obstajati. Hrvaški sabor je leta 1527 za kralja Hrvaške¹⁹ izbral Habsburžana Ferdinanda (Tanner 1997: 35).

Prva polovica (Banac 1984: 117) in 90. leta (Tanner 1997: 42) 16. stoletja so bila zaznamovana z velikimi selitvami Hrvatov. Goldstein je dodal (2003: 118), da so se »Hrvati selili iz dinarskih predelov proti severozahodu, na vzhodno jadransko obalo in otoke« in da se je »nekdanja matica hrvaške države v dalmatinskem zaledju in na Dinari spremenila v ozemlje osmanskih sandžakov, kar je sprožilo priseljevanje novega /.../ prebivalstva iz notranjosti Osmanskega cesarstva« (Goldstein 2003: 118). To novo prebivalstvo so bili »Vlahi ali Morlahi« (Goldstein 2003: 79). Njihovo poreklo je še danes sporno; Goldstein (2003: 79) je trdil, da so bili na Dinari, okrog Velebita in v Liki živeče nomadsko prebivalstvo katoliške, redkeje pravoslavne veroizpovedi romanskega izvora, ki se je hitro 'pohrvatilo'; Tanner (1997: 39) pa je omenil stališča srbskih znanstvenikov, ki so v imenu upravičevanja kasnejših srbskih ozemeljskih apetitov trdili, da so pravoslavni Vlahi po narodnosti Srbi. Glede tega vprašanja sprejemam Tannerjevo

---

¹⁸ Ban je bil po položaju takoj za knezom (Tanner 1997: 7).

¹⁹ V času turških osvajanj je civilno Hrvaško predstavljal ozek pas ozemlja med slovenskimi deželami na zahodu, Osmanskim cesarstvom na vzhodu, Dravo na severu in jadransko obalo na jugu (Goldstein 2003: 13).

mnenje (1997: 39), da so se »pravoslavni Vlaha pričeli opredeljevati za Srbe šele v 19. stoletju pod vplivom SPC«.

Habsburžane so Hrvati izvolili za svoje kralje v upanju na vojaško pomoč proti Turkom (Tanner 1997: 37). Ko se je Vojna krajina oz. vojaška meja, kot so jo imenovali novi vladarji Hrvaške, pričela spreminjati iz niza obmejnih utrdb v od Hrvaške ločeno upravno enoto, je med Habsburžani in hrvaškim saborom izbruhnil politični spor, ki je ob množičnem priseljevanju Vlahov in Srbov večinsko pravoslavne vere »dobil etnični in religijski prizvok«. Habsburžanom so zamerili, da so prišleke v zameno za mejaško službo izvzeli iz fevdalnega sistema (Tanner 1997: 39), jim dali status svobodnih kmetov in pravoslavnim zagotovili versko svobodo (Goldstein 2003: 126). Fevdalci so se bali predvsem slednjega, saj je delovalo kot skušnjava za njihove kmete (Tanner 1997: 40).

Tu je treba povedati, da je SPC šele po turški obnovi Peške patriarhije leta 1557, ki je skladno s turškim miletskim sistemom imela skoraj vso civilno oblast nad pravoslavnim prebivalstvom, dosegla pomembnejši prodor v Bosno in osvojene hrvaške dežele (Banac 1984: 51). S to ureditvijo, je trdil Banac (1984: 51), so »pravoslavni poslovanjeni Vlaha istodobno pridobili srbsko nacionalno zavest preko posredovanja svoje cerkvene organizacije.« Zaključujem s trditvijo, ki jo je postavil Banac (1984: 72), da je bil »miletski sistem, ki so ga Srbi²⁰ do neke mere s seboj prinesli v Habsburško monarhijo, pomembno orodje širjenja srbske nacionalne identitete po zahodnih delih Balkana.« Spori glede uprave Krajine med hrvaškim saborom in njenimi naseljenci so trajali do leta 1881, ko je bila s cesarskim razglasom Vojna krajina priključena Hrvaški (Tanner 1997: 108).

V prvi polovici 19. stoletja se je z Ljudevitom Gajem razširilo ilirsko gibanje s politiko, temelječo na tradiciji hrvaškega državnega prava (Goldstein 2003: 166), s političnim programom obrambe večje samostojnosti Hrvaške in Slavonije napram Ogrski in združitve z Dalmacijo ter priključitve Vojne krajine k Hrvaški (Tanner 1997: 75). Ilirci so zagovarjali zvestobo Dunaju (Tanner 1997: 75–7) se zavzemali za povezovanje vseh Slovanov znotraj avstrijskega cesarstva (Tanner 1997: 75), in širili idejo kulturne in nacionalne enotnosti južnoslovanskih narodov (Goldstein 2003: 166). Ob koncu revolucije na Dunaju in zlomu odpora madžarskih nacionalistov na Ogrskem so se ilirski

---

²⁰ Predvsem ob veliki selitvi iz turških dežel v južno Ogrsko, ko so se preselili skupaj s svojimi verskimi dostojanstveniki zaradi preganjanja, ki je sledilo dunajski vojni (1683–1699), v kateri je Peška patriarhija odpovedala zvestobo otomanski oblasti (Banac 1984: 71).

upi združitve v troedino Hrvaško (sestavljeno iz Slavonije, Dalmacije in civilne Hrvaške) razblinili (Tanner 1997: 89–91).²¹ V 50. letih 19. stoletja sta se pod vtisom zloma idealov iz leta 1848 pričeli oblikovati dve nacionalno integracijski ideologiji, ki »bosta kot dilemi prevladovali na hrvaških ozemljih pravzaprav do konca 20. stoletja: jugoslovanstvo in hrvaški ekskluzivni nacionalizem« (Goldstein 2003: 181).

Jugoslovanstvo (Goldstein 2003: 181) je gradilo na temeljih ilirizma, tj. na »na programu povezovanja Južnih Slovanov v monarhiji«, kjer se je hrvaška nacionalna zavest povezovala »s širšim občutkom predvsem kulturne pripadnosti slovanstvu in jugoslovanstvu kot okviru in celo pogoju obstoja majhnega in šibkega hrvaškega naroda« (Goldstein 2003: 181). Gibanje je vodil djakovski nadškof Strossmayer, ki je verjel (Tanner 1997: 95), da »so bile razlike med hrvaškim pravoslavnim ter katoliškim prebivalstvom umetno ustvarjene /.../ od vladarjev, v interesu lažjega vladanja privilegiranih Nemcev in Madžarov nad skupnostma.« Ob nastanku Avstro-Ogrske (Tanner 1997: 99-100) se je umaknil iz politike in se posvetil kulturnim projektom.²²

Za hrvaški nacionalistično-ekskluzivistični se označuje program Hrvaške stranke prava (HSP), ki jo je (Tanner 1997: 104) ustanovil Ante Starčević. Njegova ideologija je temeljila (Banac 1984: 90) na »izpostavljanju državnega prava, ki /.../ pripada hrvaškemu 'političnemu narodu' še iz časov, ko se je priselil na Jadran.« Starčevićeva osnovna ideja (Goldstein 2003: 182) je bila vzpostavitev samostojne hrvaške države izven okvirov Habsburške monarhije. Problematičnost ideologije njegove HSP je nastopila ravno na tem mestu, saj naj bi se Hrvaška raztezala od Alp do Drine, od Albanije do Donave in ker je po njihovem v tej državi obstajal le en 'politični narod' – Hrvati (Banac 1984: 91). Srbom je odrekel status politično organiziranega naroda (Tanner 1997: 102) in z izrazom Srb opredeljeval (Banac 1984: 92) »'nečisto pasmo' raznolikega izvora iz starih časov, ki se je obdržala samo zahvaljujoč svoji suženjski naravi«; tu je zanimiva trditev Grossove²³ (Banac 1984: 92), da Starčević »ni preziral

---

²¹ S sporazumom med avstrijskim cesarjem in Madžari iz leta 1867 (*Nagodba*), se je avstrijsko cesarstvo preoblikovalo v dvodelno (*dual*) monarhijo; Hrvaška je pripadla Madžarski, Dalmacija pa je ostala v avstrijskemu delu monarhije (Tanner 1997: 98).

²² Med drugim je 1860 v Zagrebu ustanovil Jugoslovansko akademijo znanosti in umetnosti (JAZU), katere ustanovitev je bila povezana z enim od pomembnejših Strossmayerjevih ciljev, pobotanjem med katoliško in pravoslavno cerkvijo, ki ga je videl kot osnovo za povezovanje Srbov in Hrvatov (Tanner 1997:100).

²³ Gross, Mirjana (1973) *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Liber, str. 161.

srbskega ljudstva, saj so bili oni /.../ le neodločni Hrvati«. Grossova²⁴ (Banac 1984: 92) je izpostavila še, da je k HSP pristopilo precej hrvaških pravoslavcev, v imenu katerih si je stranka prizadevala za ustanovitev avtokefalne Hrvaške pravoslavne cerkve. Po njegovi smrti (Tanner 1984: 105) je HSP razpadla na del, ki je zagovarjal sodelovanje s Srbi, del tistih, ki je temu nasprotoval, pa je ustanovil Čisto stranko prava, ki jo je vodil Josip Frank; stranka je bila zaradi nestrinjanja z ustanovitvijo 'Srboslavije' po koncu 1. svetovne vojne v novi državi preganjana.

Ob neizogibnem porazu (Tanner 1997: 117–9) Centralnih sil, ki se je nakazoval jeseni 1918, je hrvaški sabor kot predstavnik Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. 10. 1918 razglasil Državo SHS, katere predstavnike je k čim prejšnjemu zaključku pogajanj o uniji s Kraljevino Srbijo sililo kaotično stanje znotraj države in Italijani, ki so zasedali njeno ozemlje (Pulj, Zadar in Reko). Srbski predstavniki (Tanner 1997: 120) so razmere izrabili kot sredstvo prisiljevanja Narodnega sveta v združitev; njegovo odposlanstvo (Goldstein 233–4) v Beogradu je naposled 1. 12. 1918 podpisalo akt o združitvi s Kraljevino Srbijo. Takemu združevanju (Tanner 1997: 119) je nasprotovala Hrvaška ljudska kmečka stranka (HPSS), kasnejša Hrvaška kmečka stranka (HSS) (Tanner 1997: 121), katere voditelj Radić²⁵ se je zavzemal za neodvisno hrvaško republiko. Druga politična sila, ki je združitvi nasprotovala, je bila Frankova HSP, ki je (Matković 1994: 126) »izpostavljala zvestobo nauku Anteja Starčevića in hrvaško državno pravo kot najmočnejše argumente v boju za ustanovitev samostojne in neodvisne hrvaške države« in v programu iz 1919. postavila zahtevo po samostojni hrvaški državi in »združitvi vseh hrvaških dežel, vključno z Bosno in Hercegovino« (Matković 1994: 24).

Nova država (Alexander 1979: 2) je od svojega nastanka trpela zaradi sporov, izhajajočih iz srbskega stališča, da je nova država le podaljšek Kraljevine Srbije, in hrvaškega zavzemanja za novo državo kot skupnost enakovrednih južnoslovanskih narodov. Hrvaško-srbski spori in njihov vrh s streljanjem v beograjski skupščini (Tanner 1997: 122) je izkoristil kralj Aleksander za ukinitvev strank, razglasitev diktature in začetek policijskega preganjanja političnih aktivistov na Hrvaškem (Tanner 1997: 124).

---

²⁴ Gross, Mirjana (1973) *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Liber, str. 161.

²⁵ Stjepan Radić je do svoje smrti v beograjski skupščini 20. 6. 1928 (Tanner 1997: 123) veljal za (Tanner 1997: 121) neformalnega predsednika Hrvaške.

Med politikami, ki so ob razglasitvi diktature pobegnili v tujino (Tanner 1997: 124–5), je bil tudi Ante Pavelić, ki je malo pred tem v Zagrebu ustanovil Ustaško hrvaško osvobodilno gibanje. Pobegnil je v Mussolinijevo Italijo, kjer mu je oblast dovolila postaviti vadbene tabore za usposabljanje ustašev (Tanner 1997: 125). Gibanje se je videlo kot vojaško formacijo (Matković 1994: 30) in zagovarjalo najradikalnejše oblike boja (Goldstein 2003: 257) za neodvisno Hrvaško z vzhodno mejo na Drini, »kot mejo med zahodnim in vzhodnim svetom« (Matković 1994: 30). Leta 1933 so bila objavljena »Načela ustaškega gibanja« (Goldstein 2003: 257), ki obsegajo 17 členov²⁶ in izpostavljajo: v 6. členu državotvornost Hrvatov že ob naselitvi in iz slednjega izhajajočo zgodovinsko pravico hrvaškega naroda do vzpostavitve samostojne in neodvisne hrvaške države v obsegu hrvaških zgodovinskih pokrajin in etničnih meja v 8. členu. V 12. členu je kmetstvo opredeljeno kot temelj hrvaškega naroda; nacionalni ekskluzivizem načel se kaže v 11. členu, ki daje hrvaškemu narodu izključno pravico odločanja v neodvisni hrvaški državi. Poreklo Hrvatov je Pavelić v memorandumu »Hrvaško vprašanje« iz leta 1936, posvečenemu nemškimi političnim krogom, opredelil kot gotsko in zanikal vsako povezavo Hrvatov s Slovani (Jelić-Butić 1977: 24). Za idejnega očeta ustaštva je bil postavljen Starčević; pri tem so se opirali predvsem na njegov velikohrvaški koncept (Jelić-Butić 1977: 23). Strinjam se z Jelić-Butićevim (1977: 23), ko trdi, da je šlo za zlorabo Starčevićeve ideologije, saj je (Jelić-Butić 1977: 45) ta kot meščanski demokrat stal za načeli francoske revolucije, ki jim je bil svetovni red, ki sta ga predstavljala fašizem in nacizem in so ga ustaši brezpogojno sprejemali, izrazito nasprotje (Jelić-Butić 1977: 24).

Nemčija (Tanner 1997: 142) je 6. 4. 1941 napadla Jugoslavijo; 10. 4. 1941 so bili Nemci že v Zagrebu (Goldstein 2003: 269), Pavelićev najbližji sodelavec v domovini Slavko Kvaternik pa je po zagrebškem radiu prebral razglas o ustanovitvi NDH, pozval (Krizman 1978: 389) vse pripadnike hrvaških oboroženih sil, naj prisežejo zvestobo novi državi in glavarju (*poglavniku*) Paveliću in govor zaključil z ustaškim pozdravom '*za dom spremni!*' Tanner (1997: 144) je trdil, da je »/p/omembno vlogo pri utrditvi verodostojnosti ustaškega režima med Hrvati igral zagrebški nadškof Alojzije Stepinac«,

---

²⁶ Načela ustaškega pokreta (1933), *Ultimatum: Glasilo desnice u Hrvata*, dostopno na http://ultimatum.ws/7_ultimatum7/7_4dt_nacela.htm (12. 12. 2005).

ki je podprl ustaški režim (Tanner 1997: 142), Pavelića pa obiskal in javno blagoslovil; na drugi strani je Pavelić (Novak 1989: 548) prisegel »Bogu vsemogočnemu in vsevednemu, da bom zvest hrvaškemu narodu in delal vse za njegovo dobro /.../ naj mi Bog pri tem pomaga!« Kako neodvisna je bila res NDH, pove že to, da je bila razdeljena na nemško in italijansko okupacijsko cono (Jelić-Butić 1978: 84). Država je obsegala tudi BIH, vendar je ostala brez večjega del Dalmacije, Hrvaškega primorja in Gorskega Kotarja, ki jih je Pavelić prepustil Italiji (Goldstein 2003: 271) in kot, je trdil Goldstein (2003: 272), »fašistični Italiji plačal za dolgoletno pokroviteljstvo«. Ustaško vodstvo si je močno prizadevalo za priznanje s strani Vatikana (Jelić-Butić 1977: 216),²⁷ od tam pa so v Zagreb poslali (Alexander 1979: 59) apostolskega vizitatorja,²⁸ ki je bil akreditiran pri hrvaškem škofovskem zboru in ne pri oblasteh. NDH ni imela ustave (Matković 1994: 67); vso oblast je imel v svojih rokah Pavelić, ki je sprejemal vse pomembnejše notranje in zunanje politične odločitve ter zakone in odredbe, s katerimi je vodil državo. Sabor (Matković 1994: 79), v katerega je Pavelić sam izbral predstavnike, je imel le predstavniško vlogo; stranke²⁹ so bile prepovedane.

Rasna politika ustašev (Jelić-Butić 1977: 158) je imela cilj ustvariti 'čisti hrvaški prostor' za 'čisti hrvaški narod' preko iztrebljenja izdajalskih Hrvatov in Muslimanov³⁰ ter Romov in (Jelić-Butić 1977: 138) »izvora vsega zla, ki ga je hrvaški narod pretrpel v svoji večstoletni borbi za nacionalno osvoboditev« – Srbov. Ustaška oblast (Goldstein 2003: 275) je 30. 4. 1941 razglasila rasne zakone za določanje arijskega in nearijskega porekla kot osnovo za protižidovske ukrepe. Oblasti so 18. 6. 1941 (Matković 1994: 114) ukinile izraz srbsko-pravoslavna vera in ga zamenjale z izrazom 'grško vzhodna' vera. 25. 4. je bila (Dedier 1987: 472) z uredbo prepovedana uporaba cirilice v javnem življenju in podobno kot so Židje nosili trakove z zvezdami, so pravoslavni (Jelić-Butić 1977: 165) državljani morali nositi na rokavih trak s črko 'P'. NDH je z Nemčijo sklenila (Tanner

---

²⁷ S tem so si oblasti želele zagotoviti priznanje tudi kake države izven sil osi, kar naj bi utrdilo mednarodni položaj NDH (Jelić-Butić 1977: 216).

²⁸ Tako je Sveti sedež sicer *de facto* priznal NDH, do priznanja *de iure* pa do njenega konca obstoja pa ni prišlo (Matković 1994: 61).

²⁹ Slednje se je navezovalo tudi na HSS, vendar pa je njena popularnost oblast silila, da so na njene člane vseeno računali, da bi razširili politično osnovo svojega režima (Petranović 1973: 502).

³⁰ Ustaši so muslimane skladno s Starčevićevim naukom imeli za čiste Hrvate, ki jih je bilo potrebno pridobiti nazaj (Tanner 1997: 148).

1997: 151) dogovor o izselitvi Srbov v Srbijo in jih do konca vojne izselila približno 300 tisoč. Visoke predstavnike SPC (Tanner 1997: 151), ki se niso želeli izseliti iz NDH, so ustaši pobili. Odnos do Srbov in kakšna usoda jih čaka, so na ustaških zborovanjih v mestih po celotni NDH v govorih nakazovali predstavniki nove oblasti; minister za izobraževanje Mile Budak je na zborovanju v Vukovarju 8. 7. 1941 Srbe, po navedbah *Novega lista* iz 9. 7. 1941 (Dedier 1987: 605), imenoval za 'pritepenca', ki so jih kot sluge s seboj pripeljali Turki. Šef zakonodajnega komiteja Žanić³¹ je za *Novi list* iz 3. 6. 1941, kot navaja Dedier (1987: 185), zatrdil, da »/t/a dežela bo dežela samo Hrvatov in nikogar drugega in ni metode, ki je mi kot ustaši ne bi uporabili, da naredimo to deželo zares hrvaško in jo očistimo Srbov, ki bi nas ogrozili ob prvi priložnosti«. Glede reševanja srbskega problema je Budak 22. 7. 1941 v Gospiću dejal:»En del Srbov bomo pobili, drugega pregnali, ostale pa bomo spreobrnil v katoliško vero in tako pretopili v Hrvate« (Novak 1989: 605).

Goldstein (2003: 277) je trdil, da »ustaške oblasti niso imele jasnega in uradno potrjenega načrta, kaj storiti s skoraj 2. milijonoma Srbov znotraj meja NDH« in dodal (2003: 277), da je bil »nakazan načrt, da se tretjino Srbov pobije, tretjino prežene v Srbijo in tretjino prisili v spreobrnitev h katolištvu.« V začetni fazi terorja proti Srbom so bila (Jelić-Butić 1977: 166) najpogostejša zapiranja posameznikov, ki so se kmalu prelevila (Goldstein 2003: 279) v množična zapiranja v zbirne centre, delovna taborišča (okrog 30) in taborišča smrti, kjer so izvajali množične poboje. Goldstein (2003: 278) je trdil, da so »junija in julija postali vse pogostejši poboji skupin ali posameznikov po srbskih vaseh v Liki, Baniji, na Kordunu in v Dalmatinski zagori.« Pokoli so se dogajali po vsej NDH; Tanner (1997: 151) je kot primere navedel 1200 pobitih Srbov v Grabovcu pri Petrinji, 250 v Blagaju na Kordunu in 300 v Glini.

Med taborišči smrti v NDH za najzloglasnejše (Matković 1994: 164; Goldstein 2003: 279; Tanner 1997: 152) velja Jasenovac. Kot pomembno izpostavljam, da čeprav (Tanner 1997: 152) je »taborišče /.../ postalo zloglasno predvsem kot uničevalno taborišče za Srbe, Jude in Rome«, ni šlo za taborišče, namenjeno le njim; med žrtvami so bili (Matković 1994: 164; Goldstein 2003: 279) tudi Hrvati, pripadniki drugih narodov in

---

³¹ Odlok o imenovanju prve hrvaške vlade (1941), *Pavelicpapers*, dostopno na <http://www.pavelicpapers.com/documents/pavelic/ap0039.html> (25. 12. 2005).

muslimani. O številu žrtev Jasenovca obstajajo velike razlike med avtorji; jugoslovanske povojne oblasti so (Tanner 1997: 152) Komiteju za reparacije Organizacije združenih narodov (OZN) navede 600.000 pobitih v Jasenovcu, general-polkovnik JLA Terzić³² (Tuđman 1991: 96) pa je celo trdil, da je bilo samo Srbov v Jasenovcu pobitih najmanj milijon. Drugi avtorji navajajo precej nižje številke: Tanner³³ (1997: 152) je omenil število, do katerega je prišel Banac,³⁴ tj. »največ 120.000 pobitih po taboriščih, ki jih je upravljala NDH«, Goldstein (2003: 279) je govoril o številu »80 do 100 tisoč ljudi, od katerih je bilo med 45 in 52 tisoč Srbov, okrog 17.000 Židov, blizu 10.000 Romov in najmanj 10.000 Hrvatov, med katere se štejejo tudi muslimani-Bošnjaki.« Glede pobitih sem mnenja, da zaradi uničenja materiala, ki bi dal podatke o umrlih v Jasenovcu (Dedier 1987: 657), natančnega števila ne bo mogoče ugotoviti, kar bi mitomanom omogočalo manipulacijo z zgodovinskimi podatki.

Odnos med RKC ni NDH in bil enoznačen kljub sliki popolne kolaboracije, ki so jo kazale povojne oblasti, ki niso spregledale, da (Tanner 1997: 179-80) zagrebški nadškof Štepinac »ni nikoli javno obsodil ustaških medvojnih pokolov Srbov« in je bil po svojem prepričanju (Goldstein 2003: 280) »radikalen protikomunist«. Kljub začetnemu navdušenju nad NDH, ki se je kazala med drugim v Štepinčevi okrožnici z dne 28. 4. 1941 (1978: 109), v kateri je pozval duhovščino k aktivnemu delu pri izgradnji nove države, skladno z 'božjimi zakoni', je kmalu prišlo do spora. Zanetila (Matković 1994: 160–1) ga je državna uredba z dne 3. 5. 1941 o spreobračanju Srbov v katoliško vero, ki je ukinjala do takrat veljavna pravila in dala pomembno vlogo civilnim oblastem v postopku – potrdilo o osebni kreposti, ki so jih izdajale upravne oblasti in so postala osnova za spreobrnitev, ustaške oblasti niso izdajale pravoslavnim učiteljem, duhovnikom, bogatim trgovcem, obrtnikom in inteligenci. RKC je (Goldstein 2003: 280) protestirala in nasprotovala množičnim spreobračanjem, ki so jih izvajale oblasti; Štepinac (Matković 1994: 112) je duhovnikom poslal zaupna navodila, v katerih jim je naročil: »/č/e pridejo k vam osebe židovske ali pravoslavne veroizpovedi, ki se nahajajo v

---

³² Terzić, Vladimir (1983) *Bili smo razbijeni pre izlaska na front*. Beograd: Politika.

³³ Glede števila 600.000 pobitih Srbov je bil mnenja, da je pretirano, ker »se ne sklada z etnično sestavo Hrvaške in Bosne po vojni, v katerih bi bil delež Srbov precej manjši, v kolikor bi bilo pobitih res toliko Srbov« (Tanner 1997: 152–3).

³⁴ Banac, Ivo (1992) *The Main Trends in Croatian History*. Zagreb: Documenta Croatica.

smrtni nevarnosti in se želijo spreobrniti, sprejmite jih, da rešite življenja.« Čeprav so pri nasilnih spreobrnitvah³⁵ in pokolih Srbov (Alexander 1979: 28) sodelovali številni duhovniki, se ne more mimo tega, da so nekateri predstavniki RKC, tudi Stepinac (Alexander 1979: 36; Goldstein 2003: 277), pomagali in reševali življenja preganjanim Židom, Srbom idr. Ustaši so 7. 6. 1942 za pravoslavne (Tanner 1997: 158) v Hrvaški ustanovili Hrvaško pravoslavno cerkev (HPC).

NDH so ogrožale enote partizanov in četnikov; slednje so (Matković 1994: 167) na Hrvaškem delovale v Dalmaciji, južni Liki, Kordunu in Baniji. Spomladi 1945 (Tanner 1997: 166), ko so partizanske sile ob pomoči Rdeče armade prebile Sremsko fronto, se je NDH bližal konec. Pavelić se je odločil za umik vojske proti Avstriji in Madžarski in načrtoval predajo zaveznikom in ne partizanom. Zavezniki so (Tanner 1997: 168–9) ustregli partizanskemu vodstvu in jih poslali nazaj v Jugoslavijo. Število vojakov in civilistov (Goldstein 2003: 304–5), ki so ob zlomu NDH krenili proti Avstriji, ni točno znano, saj so emigrantski krogi težili k navajanju prevelike številke, komunistična literatura pa je o tem ali molčala ali pa navajala premajhne številke; Goldstein (2003: 306) kot najverjetnejšo sprejema število 134.000. Usode povratnikov (Goldstein 2003: 306) so bile različne; nekatere so takoj pobili, druge, predvsem onemogle so pobili na pohodu v različne dele Jugoslavije, ki ga avtorja Goldstein (2003: 305) in Matković (1994: 206) imenujeta s simbolno močno oznako 'križev pot'. Ostali (Goldstein 2003: 306) so odslužili kazni po zaporih in taboriščih, večina civilistov je bila hitro izpuščena. Tanner (1997: 170) je opozoril, da je število vrnjenih in pri Pliberku³⁶ pobitih Hrvatov

---

³⁵ Jelić-Butić (1977: 175) je zapisala, da podatki kažejo, da je »prisilno spreobračanje v obdobju 1941-1942, ko je bilo izvajano, doletelo okrog 240.000 Srbov.«

³⁶ Zelo pomembno se mi zdi Tannerjevo (1997: 170) opozorilo, da pri Pliberku niso pobijali samo Hrvatov, temveč, da so med žrtvami tudi številni slovenski domobranci.

obdano s propagandnim ovojem in da so hrvaški nacionalisti prišli celo do števila 200.000; Matković (1994: 206) je število pobitih pri Plibeku in na 'križevem potu' ocenil na »več deset tisoč«, Goldstein (2003: 305) pa je kot najnatančnejšo označil raziskavo Vladimirja Žerjavića,³⁷ ki je število pobitih Hrvatov okrog Pliberka in na pohodu v Jugoslavijo ocenil med 45 in 55 tisoč. Posledice vojne na ozemlju NDH so bile hude (Goldstein 2003: 310), predvsem zato, ker so se na njenem ozemlju vodile glavne operacije; tako naj bi bilo od 2 milijonov Srbov s tega ozemlja skupaj pobitih 330.000, od 3,4 milijona Hrvatov pa naj bi jih bilo pobitih 178.000.

Zaradi svoje medvojne vloge (Velikonja 1998: 242) in odkrito odklonilnega odnosa do komunističnega gibanja in njihovih idej, je bila v prvih povojnih letih RKC najbolj na udaru. Napetost med oblastjo, ki je od RKC zahtevala večjo ločitev od Vatikana, in duhovščino (Bilandžić 1999: 255) je dosegla vrh s sodnim procesom proti nadškofu Stepincu, na katerem je bil obsojen (Bilandžić 1999: 257) zaradi medvojne podpore NDH in povojnega delovanja proti novi oblasti. Proces je odmeval po vsem svetu (Velikonja 1998: 232), Alexandrova³⁸ pa je trdila, da je postal Stepinac »'trikratni mit': prvič, za hrvaške religijske nacionaliste: *močan, vzdržljiv, nepremagljiv, brezmadežni svetnik, trpeči mučenik*; drugič in tretjič, kontramit za jugoslovanski komunistični režim in za srbske nacionaliste.« Ustaška emigracija je, pričakujoč spopad med zahodnimi zavezniki in SZ (Radelić 2000: 115), leta 1947 pričela pošiljati svoje ljudi nazaj v Jugoslavijo (Radelić 2000: 45–6), da bi v Hrvaški organizirali upor proti komunistični oblasti. Uporniki, ki so se/jih imenovali Križarji (Radelić 2000: 55), so do 50. let, ko je gibanje zamrlo (Radelić 2000: 230), v glavnem izvajali sabotaže in pobijali komuniste ter predstavnike vojske ter policije.

V 60. letih, ko je v Jugoslaviji prišlo do liberalizacije in demokratizacije (Goldstein 2003: 339), je oblast v Zvezi komunistov Hrvaške (ZKH) prevzelo reformno usmerjeno in nacionalno zavedno vodstvo, ki se je zavzemalo za preobrazbo gospodarskega sistema in demokratizacijo političnega življenja. Spomladi 1971. je reformno gibanje, imenovano

---

³⁷ Žerjavić, Vladimir (1989) *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*. Zagreb. V Goldstein (2003: 305).

³⁸ Alexander, Stella (1987) *The Triple Myth. A Life of Archbishop Stepinac*. New York: Boulder; East European Monographs, str. 2–4, v Velikonja (1998: 241).

maspok ali Hrvaška pomlad (Pavličević 2002: 487), dobilo polet in vsenacionalni značaj (Goldstein 2003: 341). Ko vodstvo ZKH nacionalnega vrenja v Hrvaški ni več zmoglo nadzorovati (Goldstein 2003: 343), so ga zvezne oblasti konec leta 1971 zatrle, njegove voditelje pa umaknile iz javnega življenja.

Hrvaški politični izseljenci (Pavličić 2002: 492) so ustanavljali različne kulturne, pa tudi politične in vojaške skupine. Te emigrantske desničarske organizacije (Goldstein 2003: 344), ki so se zavzemale za samostojno Hrvaško, so po letu 1970 izvedle številne teroristične napade na predstavnike in predstavništva SFRJ v tujini.

2. 1 ZAKLJUČEK

Po pregledu tega zgodovinskega okvira postane očitno, da lahko vsako zgodovinsko dejstvo postane osnova novi oz. prenovljeni mitski zgodbi v imenu te ali one ideologije. Tako lahko na Hrvaško in Hrvate, upoštevaje religijsko dimenzijo, gledamo kot na 'obrambni zid zahodnega krščanstva', pa tudi kot na deželo, katere cerkveni predstavniki so si prizadevali za sožitje med katoliško in pravoslavno cerkvijo. Podobno lahko, upoštevaje le posvetno dimenzijo medetničnih odnosov, Hrvate in njihove politične sile razumemo kot od nekdanj nastorjene proti Srbom, če se ozremo le na ustaštvo ali le na določeno obdobje Starčevićevega delovanja; upoštevati pa moramo tudi tiste, ki so z ramo ob rami nasprotovali takim pogledom in se borili proti ustaškem terorju.

Posebnost obdobja obstoja NDH, dogodki, povezani z njo, in politika njenega vodstva je v primerjavi z ostalimi le v tem, da so relativno 'sveži', saj so neznanstvene, ideološko napihnjena besedila kot tudi po kriterijih objektivnosti znanstvenega raziskovanja resnici bližja dela objavljali, kot je zgoraj razvidno, v celotnem obdobju med vojnami.³⁹ Kot resnici najbližje vidim NDH kot nedemokratično kvislinško tvorbo, kjer je ob pomoči sil osi prišla na oblast prej preganjanja politična klika in je na zunaj delovala kot (Jelić-Butić 1977: 143) »manifestacija hrvaške državotvornosti«, v resnici pa izvajala etnocid in genocid nad Srbi, Romi in Judi. Glede števila pobitih v Jasenovcu sprejemam številko, ki jo je navedel Goldstein (2003: 279), tj. med 80 in 100 tisoč vseh pobitih, glede števila pobitih pri Pliberku in povratku jetnikov v Jugoslavijo pa številko o od 45 do 55 tisoč pobitih Hrvatih (Goldstein 2003: 305). Vodstvo RKC je uradno ustaško oblast podpiralo,

---

³⁹ Govorim o obdobju od konca II. svetovne vojne do začetka vojn ob razpadu SFRJ (op. M. L.).

občasno pa poskrbelo tudi za žrtve ustaškega nasilja in proti njemu občasno protestiralo. Zgodovinskih osnov za mite v zvezi z NDH je veliko; najbolj v oči bodeč primer so trditve o milijonu pobitih Srbov v Jasenovcu, kar bi ga postavilo ob bok samemu Auschwitzu, ki je terjal (Benz 2000: 99) prav toliko življenj in velja za največje uničevalno taborišče II. svetovne vojne.

3. OBDOBJE OD LETA 1990 DO PODPISA SPORAZUMA O PREKINITVI SPOPADOV V SARAJEVU 1992

3.1 LETO 1990

Leto 1990 je napovedalo pomembne politične spremembe. Na Hrvaškem so bile za začetek maja (Bilandžić 1999: 775) napovedane prve demokratične večstrankarske volitve, na katerih je zmagala Tuđmanova Hrvaška demokratska skupnost (HDZ), stranka hrvaških Srbov, Srbska demokratska stranka (SDS), pa je dobila (Barić 2005: 61) pet poslanskih mest. Milošević⁴⁰ (Goldstein 2003: 368) je novi hrvaški oblasti zagrozil, da če se bo zavzemala za preureditev SFRJ v konfederacijo ali za hrvaško neodvisnost, bodo Srbi zahtevali spremembo republiških meja. Voditelji hrvaških Srbov so (Barić 2005: 66–7) sprejetje amandmajev k dotedanji hrvaški ustavi, ki so postavili staro hrvaško šahovnico na državno zastavo in zbrisali ustavno določbo, ki je opredeljevala Hrvaško kot državo srbskega naroda na Hrvaškem, izrabili za dokazovanje, da gre za obujanje NDH in njene politike. 17. 8. je (Radaković 1997: 91) v okolici Knina izbruhnil srbski upor na Hrvaškem. V Srbiji so bile volitve izvedene decembra 1990,⁴¹ na njih pa je zmagala SPS pred Draškovičevim Srbskim gibanjem za obnovo (SPO) in ostalimi strankami; na predsedniških volitvah je zmagal Milošević. Decembra 1990 je SPC (Tomanić 2001: 30) za novega voditelja izbrala patriarha Pavleta.

V okviru tega in naslednjega poglavja bom analiziral politične programe strank in izjave njihovih članov oz. njihovih voditeljev ter izjave najvišjih predstavnikov obeh dominantnih cerkva: SPC in RKC.

3.1.1 Hrvaška stran

3.1.1.1 *Hrvaška demokratska skupnost (HDZ)*

Programsko besedilo, ki mi je bilo dosegljivo, je bil Začasni program stranke, sprejet 17. 4. 1989. Program je le površno obravnaval II. svetovno vojno, vendar tam, kjer jo je, pripisuje dogovorom, ki izhajajo iz nje, zelo pomembno vlogo tako za Hrvaško kot za

---

⁴⁰ Poleti 1990 je Milošević iz Zveze komunistov Srbije (ZKS) in svojih pristašev ustanovil Socialistično stranko Srbije (SPS) (Matvejević 1999: 32).

⁴¹ Majdanac, Boro (2004) »Istoriat«. V *Narodna skupština Republike Srbije*, dostopno na http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/o_skupstini/istorijat/istorijat2.asp (11. 4. 2006).

prihodnost SFRJ. Tako je v 9. točki zapisano, da »odnosi v SFRJ lahko temeljijo le na doslednem spoštovanju zgodovinskega prava hrvaškega naroda, v novejši zgodovini potrjenih avnojskih in zavnohovskih⁴² odločitvah o pravici vsakega, pa tudi hrvaškega naroda do samoodločbe in odcepitve« (Đurić 1990: 65).

Z zgodovino in ustaštvom se bolj kot program stranke ukvarja njen predsednik Tuđman. Na okrogli mizi o Evropi je Tuđman odločitev dela Hrvatov za »neodvisno državo v okviru Hitlerjevega Novega evropskega reda« pripisal⁴³ (Tuđman 1990b: 148) »srbskim poskusom raznarodovanja Hrvatov« v okviru Kraljevine Jugoslavije. Izjava je zanimiva, ker je predstavil NDH kot posledico pritiskov Srbov na hrvaško nacionalno bit in ker je NDH predstavil kot neodvisno in državo, kar, kot je razvidno iz prejšnjega poglavja, slednja ni bila.

V govoru, ki ga je imel po volitvah 25. 5. 1990 v Hrvaškem saboru, je bil Tuđman⁴⁴ glede NDH dokaj neopredeljen in je povedal⁴⁵ le, da »je sledila in si delila usodo sil osi in Hitlerjevega evropskega reda«, glede prihodnosti Hrvaške pa, da jo v okviru SFRJ vidi le, če se do preoblikovala v konfederacijo. V Uvodnem govoru na prvem občem zasedanju HDZ 24. in 25. 2. 1990 je Tuđman (1990d: 75) izpostavil še en vidik gledanja na NDH: izjavil je, da NDH ni bila le fašistična tvorba in »izraz zgodovinskih teženj hrvaškega naroda po svoji samostojni državi«, temveč tudi »priznanje teh teženj in geografskih meja s strani mednarodnih akterjev, v tem primeru Hitlerjeve Nemčije, ki je /.../ gradila Novi evropski red«.

II. svetovni vojni, še posebej pa ustaštvu, se je posvetil v svoji knjigi *Bespuća povijestne zbiljnost (3. del)*. Glede Jasenovca je trdil (Tuđman 1990a: 316), da ni bil uničevalno, temveč »delovno taborišče s številnimi kmetijskimi in tovarniško-obrtniškimi enotami«, o številu žrtev pa, da je sam prišel (Tuđman 1990a: 310) do številke med 30 in 40 tisoč mrtvimi, med katerimi naj bi bilo največ Romov in Judov, šele nato Srbov in

---

⁴² Državni protifašistični svet narodne osvoboditve Hrvaške (ZAVNOH) je predstavljal najvišji upravni organ narodnoosvobodilnega gibanja Hrvaške in bil hkrati nosilec suverenosti hrvaškega naroda. Dosegljivo na <http://www.arhiv.hr/hr/fondovi/fondovi-i-zbirke/uprava-javne-sluzbe/1941-1945.htm> (11. 4. 2006).

⁴³ Tuđman, Franjo (1990) *On Historical Necessity and Contradictions between Sovereignty and Integration of European Nations*, dosegljivo na http://www.nsf-journal.hr/issues/v1_n3-4/NSF-3-4-pdf/011NSF3-4FTudjmanVienna.pdf (24. 4. 1990).

⁴⁴ Tuđman, Franjo (1990c) *Hrvatski sabor bio je čuvarom suvereniteta*, dostopno na <http://www.sabor.hr/default.asp?gl=200502030000001> (24. 4. 2006).

⁴⁵ Ibid.

Hrvatov. Sprejel (Tuđman 1990a : 465) pa je tudi stališče, da je imel Jasenovac »značilnosti genocida« in da je NDH vodila proti Srbom genocidno politiko.

Glede spreobračanj pravoslavnih v katoliško vero je trdil (1990a: 402), da so bile prostovoljne oz. iz eksistencialnih razlogov⁴⁶ in da do njih »ni prihajalo po nalogu ustaških oblasti.« To trditev je mogoče spodbijati že na osnovi v prejšnjem poglavju obravnavanega spora med RKC in oblastmi NDH glede spreobračanja. O obtožbah genocida proti RKC zaradi spreobračanja Srbov je trdil (Tuđman 1990a: 414), da ne upoštevajo vojnih razmer; kot eno temeljnih dejstev za razumevanje problema je, precej apologetsko, izpostavil položaj SPC in ideologijo Svetosavja, za kateri je trdil, da sta v Kraljevini Jugoslaviji »predstavljali podlago hegemonске politike, ki se je odražala tudi na verskem področju« in je zaradi delovanja birokracije, možnih koristi in izsiljevanj »v dveh desetletjih iz katoliške v pravoslavno vero prestopilo okrog 200.000 vernikov.« Predpostavil je (1990a: 415), da bi bil to lahko razlog za hrvaško odobravanje dogodkov leta 1941, pa tudi, da je »spomin na te razmere spodbudil del pravoslavnega prebivalstva k iskanju rešitve, bodisi preko prehoda v katoličanstvo, bodisi z odselitvijo v Srbijo.« Tudi ta izjava apologetsko skuša relativizirati, tako s kazanjem številčnih razmerij kot z izpostavljanjem predhodnih dogodkov, usodnost dogajanja v NDH na tem področju.

3. 1. 1. 2 Hrvaška stranka prava (HSP)

Zanimivo je, da HSP, ustanovljena 25. 2. 1990 (Đurić 1990: 107), iz katere predhodnice je pred II. svetovno vojno (Tanner 1997: 125) izšla frakcija frankovcev, ki se je razvila v ustaško gibanje, v svojih programskih načelih⁴⁷ iz obdobja pred prvimi demokratičnimi volitvami zgodovini posvetila zelo malo prostora. V 1. točki (Đurić 1990: 107) je zapisano le, da »nadaljuje svojo dejavnost na osnovi temeljnih načel svojega utemeljitelja, Očeta domovine dr. Anteja Starčevića«. Bolj zanimiva je 4. točka, ki govori o tem, da se bo stranka zavzemala (Đurić 1990: 107) za »hrvaško nacionalno državno suverenost na celotnem zgodovinskem in etničnem prostoru, brez katerega ne more priti do uresničenja večstoletnih teženj hrvaškega naroda«. Določba je

---

⁴⁶ S spreobrnitvijo so se pravoslavni verniki rešili genocida, ki so ga pri reševanju srbske problematike ali kot povračilo za dejanja partizanov in četnikov proti Hrvatom ter organom NDH izvajale njene oblasti (Tuđman 1990a: 402).

⁴⁷ Dokument, ki mi je bil na voljo, je časni program stranke (op. M. L.).

problematična v tem, da zveni skoraj enako kot 8. točka Ustaških načel,⁴⁸ kjer je zapisano, da ima »hrvaški narod pravico izvajati suverenost v hrvaški državi po celotnem svojem etničnem in zgodovinskem ozemlju«.

3. 1. 1. 3 *Hrvaška kmečka stranka (HSS)*

HSS je bila pred II. svetovno vojno najmočnejša stranka v Hrvaški (Tanner 1997: 140), na njeno legitimnost se sklicuje nova HSS (Đurić 1990: 203), ustanovljena 20. 2. 1989. Glede zgodovine je program⁴⁹ opozoril (Đurić 1990: 205), da posledice II. svetovne vojne še vedno trajajo in da se na osnovi obeh svetovnih vojn oblikujejo ideologije ter politike, ki zahtevajo »kaznovanje Hrvaške in jemanje hrvaških zgodovinskih in nacionalnih ozemelj«, s čimer posredno opozarja na pojav velikosrbskih ozemeljskih teženj in s tem povezanega mita o zgodovinski krivdi hrvaškega naroda. Proti temu mitu je HSS v svojem programu (Đurić 1990: 206) poskušala izenačiti oba naroda s trditvijo, da je v II. svetovni vojni hrvaški narod doživel enako veliko tragedijo kot srbski. Sama oblika trditve (Đurić 1990: 206), da so bili Hrvati štiri leta v državljanski vojni, v kateri so »Hrvati množično pobijali Hrvate, nato Hrvati Srbe in Srbi Hrvate« je nekakšno nadaljevanje te teze, saj lahko iz besednih zvez, v katerih so postavljeni Hrvati in Srbi, sklepam, da poskuša izenačiti obračunavanja med hrvaškimi ustaši in komunisti, nato ustaško politiko do Srbov, ko govori o pobijanju Srbov s strani Hrvatov, ter medvojne četniške zločine nad Hrvati, skupaj s povojnimi poboji v Pliberku, ko govori o pobijanju Hrvatov s strani Srbov. Teze se zavzemajo (Đurić 1990: 207) za konfederativno Jugoslavijo, ki bo vstopila v ES.

3. 1. 1. 4 *Zveza komunistov Hrvaške – Stranka demokratičnih sprememb (SKH – SDP)*

Svoj nastanek (Đurić 1990: 273) postavlja na 1. 8. 1937 oz. v čas nastanka Komunistične partije Hrvaške (KPH). V svojem volilnem programu je glede zgodovine SKH – SDP v 1. točki napovedala (Đurić 1990: 273), da bo nadaljevala s pozitivnimi tradicijami jugoslovanskega in hrvaškega antifašizma in s tem posredno pokazala na svojo odnos do NDH, ki je bila nasprotnik zgoraj omenjenih tradicij. V isti točki (Đurić

---

⁴⁸ Načela ustaškog pokreta (1933), *Ultimatum: Glasilo desnice u Hrvata*, dostopno na http://ultimatum.ws/7_ultimatum/7_4dt_nacela.htm (20. 4. 2006).

⁴⁹ Obravnavani program se imenuje Teze za politični program (op. M. L.).

1990: 276) se je program ukvarjal tudi z ureditvijo SFRJ, glede katere je zapisano, da ima vsaka od suverenih republik pravico do samoodločbe, združitve ali odcepitve. Glede nacionalne politike je SKH – SDP v 4. točki programa izpostavila (Đurić 1990: 284), da temelji na načelih AVNOJ-a in ZAVNOH-a. O viziji prihodnosti države je v 2. točki zapisano (Đurić 1990: 278), da SFRJ zgodovinsko pripada evropskemu civilizacijskemu krogu in da je evropska tudi hrbtenica politične usmeritve SKH – SDP.

3. 1. 1. 5 Rimskokatoliška cerkev v Hrvaški

Vodstvo RKC v Hrvaški se je ukvarjalo predvsem s problematiko, ki se je dotikala njenega delovanja v novih političnih razmerah in z redefiniranjem ter krepitevijo družbeno-politične vloge in položaja cerkve v novo nastajajočih družbenih okvirih. Spremembe, ki so se nakazovale je zagrebški kardinal Kuharić izkoristil za kritiko starega sistema. Tako je kritiziral (Kuharić 1990a: 3) enega od stebrov jugoslovanske ureditve: ateistično šolstvo. Povedal je (Kuharić 1990a: 3), da »mineva čas ideološkega monizma, ki je bil celo ustavno vsiljen celotni vzgoji, kar je pomenilo ateizacijo mlade proti volji /.../ njihovih staršev« in dodal, da »nikoli ne moremo sprejeti trditve, da je materializem, kar nujno vključuje ateizem, znanstveni svetovni nazor«.

Vodstvo RKC pa se je posvetilo tudi obravnavi II. svetovne vojne, točneje ponovnemu vrednotenju vloge zagrebškega nadškofa Stepinca v NDH. V govoru ob 30. obletnici njegove smrti je kardinal Kuharić (1990b: 3) povedal, da je slednji »s preroškim pogumom zastopal pravičnost ter branil pravico v vsakem sistemu oblasti: pred vojno, med vojno in po vojni« in da je »hrvaški narod v veliki večini ohranil svoje zaupanje in spoštovanje do njega kot do človekoljuba in rodoljuba.« Tu je težko ovrednotiti to izjavo: lahko se strinjam, da je, kot smo videli v prejšnjem poglavju, pomagal preganjanim med II. svetovno vojno, vendar pa je vprašanje kateri človekoljub blagoslovi režim, ki je izvedel genocid oz. ali je storil dovolj za njegovo preprečitev. Glede Stepinčeve sokrivde za zločine v Jasenovcu pa je povedal (Kuharić 1990b: 3), da je zgodovinska laž. Hrvaški škofje so na dan izseljencev v skupni poslanici zapisali (Kuharić in dr. 1990: 3), da je Stepinčev grob znak, da so »se zaman trudili tisti, ki so hoteli skupaj z njim obsoditi in zapreti njegov narod,« in da je bila hrvaškemu narodu namenjena usoda, da se »en njegov del izseli, drugi izumre in tretji pozabi na svojo lastno bit.« Ti izjavi kažeta na krivičnost

in genocidnost komunističnega režima, ki je pokazana posredno preko usode, ki jo je po mnenju škofov namenil hrvaškemu narodu. Škofje so v skupni izjavi tudi zavrnilo (Kuharić in dr. 1990: 3), da je hrvaški narod zločinski oz. genociden. Na koncu so zapisali še (Kuharić in dr. 1990: 3), da je Stepinac »pridigal domoljubje /.../ obsojajoč enako nacizem, ki je ustvarjal idol iz nacije, kot brezbožni boljševizem«. Očitno gre za stvaritev mita Stepinčeve ekvidistance do obeh sistemov; mit, ker je iz njegovega delovanja očitno, da je z NDH ter preko nje z nacisti sodeloval bolj kot s partizani.

Hrvaški škofje so v zvezi z dogajanjem v Hrvaški v skupni izjavi podprli novo hrvaško oblast in obsodili srbski upor kot nemoralen, Kuharić (1990c: 3) pa je v imenu škofovske konference novi oblasti kot demokratično izbrani priznal pravico, da »na področju cele Hrvaške z mandatom naroda izvršuje suverenost zakonite oblasti«.

3. 1. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji

3. 1. 2. 1 Srbska demokratska stranka (SDS)

SDS je bila ustanovljena (Đurić 1990: 335) 17. 2. 1989 in je edina srbska stranka, ki je imela poslance v prvem demokratično izvoljenem Hrvaškem saboru in je kasneje prevzela vlogo glavnega predstavnika srbskih interesov v bližajočem se konfliktu. V 3. točki programa SDS je zapisano (Đurić 1990: 335), da »je usoda srbskega naroda v Hrvaški odvisna od demokratičnega federalizma.« V isti točki je zapisano tudi, da se zavzemajo za ureditev države po načelu 'en državljan – en glas' in proti ureditvi ,po kateri »ima en Slovenec politično veljavo petih Srbov« (Đurić 1990: 335).

V 7. točki (Đurić 1990: 337) Programskih ciljev SDS je izražena zahteva po ohranjanju nacionalne in kulturne identitete tistim delom narodov, ki živijo izven matičnih republik. V 17. točki je to aplicirano na Hrvaško, za katero se trdi (Đurić 1990: 338), da so šolske vsebine 'kroatocentrične' in da mora dobiti srbski narod v Hrvaški v jeziku, književnosti in zgodovini dostojno vlogo. Program pri obravnavi zgodovine ne gre dlje od obtožb zoper državljansko enakost, kot jo je oblikoval enopartijski sistem (Đurić 1990: 335) v 3. točki osnovnih načel.

Predsednik SDS Jovan Rašković se v svoji knjigi *Nora dežela* posvetil tudi obravnavi zgodovine. Pri tem je bil kritičen do komunistov, jih imenoval za (1990: 162) boljševice in jih obtožil, da so s kultom osebnosti med Srbi zelo škodovali SPC kot enemu temeljev

celotne srbske državnosti, ter poudaril (1990: 165), da je bil srbski narod » močan ravno toliko, kolikor je imel svoje pravoslavne duhovnosti«.

Ustaštvo je uporabljal v sobesedilu obračunavanja z novo hrvaško oblastjo. Zapisal je (Rašković 1990: 174), da je v konceptu suverenosti Hrvaške, kot jo predstavlja HDZ, »povsem odprto zasnovana NDH – brez potrebe po jugoslovanski skupnosti«. Po drugi strani je jasno zavrnil (1990: 179) mit o genocidnosti celotnega hrvaškega naroda in zatrdil, da Hrvati »niso narod paranoje in sovraštva.« Izraz ustaštvo je uporabil (Rašković 1990: 251) še kot naziv za desno jedro HDZ in zagrozil, da (Rašković 1990: 258) bodo hrvaški Srbi rušili Hrvaško, čeprav je tudi njihova država, »če bo ustašoidna in bo svoje zle puščice pošiljala proti srbskem narodu.« Tu ni razloženo, kaj pomeni ustašoidna; hipotetično bi za ustašoidno in protisrbsko sami lahko imenovali vsako politiko Hrvaške, s katero se ne bi strinjali, naziv ustašoidnosti pa bi jim dal več pravice za upiranje.

3. 1. 2. 2 *Srbsko gibanje obnove (SPO)*

Stranka je delovala le v Srbiji, njen program iz leta 1990 je imel že v Uvodnih opombah zapisano (Marković 1990: 26), da »srbski narod in njegova država še nikoli v tem stoletju nista bila tako ogrožena kot danes«, kot razloga za to pa sta navedena načrta Velike Hrvaške in Velike Albanije. Glede načrta Velike Albanije lahko domnevamo, da je šlo za opozarjanje pred albanskimi separatisti s Kosova, načrt Velike Hrvaške pa ne more pomeniti nič drugega kot obnovo ustaških ozemeljskih apetitov.

V programu sta ustaštvo in NDH uporabljeni kot utemeljitvi za strankine zahteve po ozemeljskih spremembah v škodo Hrvaške. Tako je v 2. točki programa, ki se ukvarja z Jugoslavijo, zapisano (Marković 1990: 27), da »se od Jugoslavije ne morejo odcepiti ali na škodo srbskega naroda konfederalizirati ozemlja, ki so bila 1. 12. 1918, na dan formiranja Jugoslavije, v sestavi Kraljevine Srbije, niti kraji, v katerih so bili Srbi pred ustaškim genocidom v večini.« Enako je Drašković, predsednik SPO, (1990: 20) v intervjuju z naslovom *Jugoslavija je največja grobnica srbskega naroda* povedal (Drašković 1990: 24), da je »meje Srbije na zahodu /.../ določil Ante Pavelić, saj kjer je tekla srbska kri s hrvaškega noža, kjer so bila naša taborišča /.../, tam so naše meje.«

Drašković (1990: 24) je v omenjenem intervjuju povedal, da bi srbski bes do Hrvatov zaradi njihovega iracionalnega sovraštva do Srbov izginil, če bi »Tuđman in Kuharić⁵⁰ skupaj odšla v Jasenovac in Glino, h kaki jami, pokleknila in prosila odpuščanja, pa ne srbski narod, temveč nebo in Boga.« To izjavo razumem kot zahtevo, da nove hrvaške oblasti v imenu svojega naroda prevzamejo in sprejmejo odgovornost za zločine, ki jih niso storile. V istem intervjuju je Drašković dejal (1990: 24), da z izvolitvijo novih oblasti »hrvaški narod podpira in stoji za projektom Drine, brez kakršnekoli zgodovinsko etnične pravice, brez osnove in kakršnekoli osnove v razumu, in vendar to podpira in to radikalno, ne išče razlogov«, s čimer je ves narod obtožil ustaških nagnjenj, zahtev po mejah NDH, hkrati pa še iracionalizma.

3. 1. 2. 3 Narodna radikalna stranka (NRS)

Stranko obravnavam kot predhodnico Šešljeve Srbske radikalne stranke (SRS).⁵¹ Z novo ureditvijo SFRJ se je program ukvarjal v okviru Osnovnih pogledov (Pavlović 1990: 59) in zagovarjal stališče, da bi demokracija v SFRJ morala delovati po načelu 'en človek – en glas'. Taka ureditev bi v SFRJ pomenila prevlado Srbov kot najštevilčnejšega naroda države.

Predsednik stranke Veljko Guberina je v uvodni predstavitvi stranke (1990: 43) povedal, da je stranka nosilka politične kontinuitete Radikalne stranke iz leta 1871, kot njen osnovni program pa navedel jugoslovanstvo, ker le z njim »razpršeno srbsko ljudstvo lahko obstane.« Glede usode Jugoslavije je povedal (Guberina 1990: 43), da v kolikor Srbi ne bodo mogli živeti skupaj v jugoslovanski, bodo pa v srbski državi. Spremembe meja Srbije v tem primeru je utemeljil na krivicah, ki so jih v II. svetovni vojni pretrpeli Srbi v NDH, z izjavo (Guberina 1990: 43), da bodo »meje Srbije tam, kjer se nahaja zadnja srbska vas in poslednja jama z žrtvami iztrebljanja srbskega naroda«, s čimer mejo naveže na ustaše, ki so pobite Srbe metali v jame. O novi hrvaški oblasti je trdil (Guberina 1990: 43), da gre za ustaško kontinuiteto, saj da »Tuđman /.../ nadaljuje z ustaško linijo in trdi, da sega Hrvaška do Zemuna«.

---

⁵⁰ Franjo Kuharić je bil takratni zagrebški nadškof in vodja hrvaške škofovske konference (op. M. L.).

⁵¹ Istorija Srpske radikalne stranke (1996), *Srpska radikalna stranka*, dostopno na <http://www.srs.org.yu/onama/istorija.php> (21. 4. 2006).

Naslednje obravnavano delo je *Optužba protiv Josipa Broza Tita* (1990) Vojislava Šešlja, ki je leta 1990 ustanovil Stransko narodne obnove, ki se je kasneje preimenovala v Srbsko četniško gibanje.⁵² Obtožnico je mogoče razdeliti na dva glavna segmenta, katerima je skupno delovanje v škodo srbskemu narodu:

Pri prvem gre za neposredno obtoževanje Tita za sodelovanje z ustaši še med vojno; tako ga v točki E obtožuje (Šešelj 1990: 5), da je v »komunističnem partijskem glasilu Proleter osebno pisal besedila odkrite podpore terorističnim akcijam ustaškega gibanja« in kot je zapisano v točki NJ, »preprečeval partizanskim enotam, da bi v času vojne napadale največje ustaško taborišče Jasenovac in bi njegovi skrivni zavezniki lahko v miru opravljali genocidno uničevanje srbskega naroda« (Šešelj 1990: 6).

Drugi segment predstavljajo obtožbe o kontinuiteti ustaštva pri Hrvatih. Tako je v točki DŽ (Šešelj 1990: 12) zapisano, da je »velika večina Hrvatov z vsem srcem podpirala Paveličev režim skoraj do konca leta 1943, do kapitulacije Italije« in da se ni nikoli postavljalo vprašanje »vsaj moralne odgovornosti hrvaškega naroda za ustaške zločine«. Tudi voditelje 'hrvaške pomladi' kot naslednike starih komunistov v točki Š (Šešelj 1990: 20) obdolži ustaštva in zavzemanja za reforme, ki so »onemogočile obnovo srbske nacionalne, politične, ekonomske in kulturne enotnosti.« Na koncu je izrazil zahtevo (Šešelj 1990: 27), da se Titov grob »preseli iz Beograda v kakšno drugo mesto na Hrvaškem po svobodni izbiri hrvaškega naroda, katerega največji sin je poleg Anteja Pavelića prav Tito.« Tu je zopet identificiral Hrvate vse s komunisti in ustaši.

3. 1. 2. 4 Demokratska stranka (DS)

Predsednik DS Mićunović je v splošni izjavi o stranki in Jugoslaviji (1990: 10) izrazil strankino nasprotovanje konfederaciji; kot glavni razlog za nasprotovanje je navedel (Mićunović 1990: 10), da konfederacija »predpostavlja predhodno razbitje Jugoslavije, to pa spet, pomeni spor v zvezi z mejami, okrog katerih ni soglasja, ker so bile začrtane pod predpostavko enotne države in pod nelegitimnimi pogoji«, zaradi česar bi lahko prišlo do »oboroženih spopadov in državljanske vojne«. Iz njegovorga zadnjega stavka lahko med vrsticami preberemo nestrinjanje z mejami, ki sta jih določila AVNOJ in povojne

---

⁵² Obtožnica proti Vojislavu Šešlju, *The Indictment against Vojislav Seselj*, objavljena 15. 2. 2003, dosegljivo na <http://www.un.org/icty/bhs/cases/seselj/indictment/ses-ii030115b.htm> (21. 4. 2006).

komunistične oblasti, kaže pa tudi na srbsko predstavo o tem, da so bili v Jugoslaviji prikrajšani, zaradi česar imajo v kriznem času pravico zahtevati svoje.

Sam program stranke se z zgodovino ni ukvarjal; pri obravnavi nacionalnega vprašanja, v poglavju Državna ureditev in nacionalno vprašanje, je izraženo prepričanje DS (Pavlović 1990: 11), da do uvedba pluralističnega demokratičnega sistema »vsekakor doprinesla k zmanjševanju obstoječih etničnih konfliktov« in preprečila njegovo zlorabo.

3. 1. 2. 5 Srbska pravoslavna cerkev

Voditelji SPC so se leta 1990 ukvarjali s tremi tematskimi segmenti: z zgodovino in položajem SPC v njej, razmerami v domovini in z delovanjem Vatikana.

V okviru obravnave zgodovine je protojerej Terzić o usodnosti II. svetovne vojne za Srbe zapisal (1990: 70), da je »obdobje najmnožičnejšega in najsurovejšega umiranja srbskega naroda v celotni zgodovini človeštva« in dodal, da če bi vojna trajala še kakšno leto »bi srbskega naroda verjetno več ne bilo«, ker se tisto, kar so »storili hrvaški in muslimanski ustaši, lahko primerja le z genocidom, ki so ga Turki izvedli nad Armenci leta 1915 in nemški nacionalsocialisti nad Judi v II. svetovni vojni, vendar samo po množičnosti.« Tu je poskusil izenačiti srbske žrtve z največjimi žrtvami obeh svetovnih vojn, Srbi pa naj bi po njegovem mnenju trpeli bolj od obeh omenjenih narodov (1990: 70), saj »se po načinu, bestialnosti in krvoželjnosti iztrebljanje Srbov ne da z ničemer primerjati.« Protojerej Baiković (1990: 59) je povezal komuniste in ustaše, ko je o KPJ povedal, da je »v zavezništvu z ustaši usmrtila okrog milijon in 700.000 Srbov.« O trpljenju srbskega naroda in SPC v času komunizma je v imenu Svetega arhierejskega zbora SPC govoril patriarh Pavle; o Srbih je povedal (Stojćević 1990: 8), da so zadnjih 50 let živeli v »suženjstvu in ponižanju.« Atanasije Jevtić, škof zahumsko-hercegovski (1990: 69), je ob predstavitvi knjige *Velikomučenički Jasenovac* taborišče Jasenovac opisal z mitskimi izrazi, kot sta »naše največje pokopališče« in »naš biblijski Babilon.« S tem je bila opisovanju dogodkov v taborišču in usodi Srbov dodana nacionalno-biblijska dimenzija.

O razmerah v svojih škofijah so v skupni izjavi govorili pravoslavni episkopi z ozemlja SR Slovenije in SR Hrvaške. Opozorili so (Pantelić 1990: 5), da prihaja do nastavljanj eksploziva v objekte SPC, ugrabitev otrok pravoslavnim duhovnikom,

policijskih iskanj skritega orožja pri pravoslavni duhovnikih in medijskega nasilja nad pravoslavni verniki. Na tem so tudi utemeljili (Pantelić 1990: 5), da »kmetje organizirajo nočne vaške straže, ker se pojavljajo tudi grožnje z genocidom.« Škofje so v zvezi z zgodovino pozvali (Pantelić 1990: 5), naj se prepreči strahovom iz preteklosti, da »dvignejo glave in ogrozijo mir in mirno življenje državljanov.« Ljubljansko-zagrebski metropolit Jovan (Pavlović 1990: 7) je izjavil, da se v Jugoslaviji ni zgodilo, da bi se kdo zavzel za to, da bi, podobno kot Nemci za zločine proti Judom, srbski narod prosil za odpuščanje za zločine v Jasenovcu in dodal, da so oni »želeli, da bi ljudje kot narod uvideli svoj greh /.../ in popravili svoje napake.« Glede dogajanja v Srbiji so škofje v skupnem sporočilu izrazili naklonjenost demokratičnim volitvam in izrazili pričakovanje, da bo SPC v demokratični ureditvi lahko ponovno pričela »izvajati svojo odrešeniško misijo« in dobila »podporo pri celjenju svojih 50-letnih ran nepojmljivega trpljenja« (Stojćević in dr. 1990: 251).

Zadržanost pravoslavni do RKC je protojerej Milošević (1990a: 58) razložil, da je ta »izkoristila vsako priložnost, da del pravoslavni vernikov 'pouniati' ali spreobrne v katoličanstvo« in še dodal, da je za to izkoristila »tako prodor Turkov v Evropo /.../ kot fašizem.« Glede izjave, povezane s Turki, gre za mit o žrtvovanosti SPC, saj kot se vidi iz prejšnjega poglavja, je SPC pod Turki uživala boljši položaj in se je prav pod Turki razširila proti zahodu; del, ki govori o fašizmu, posredno opominja na ustaško prekrščenje. Na koncu se je vprašal (Milošević 1990b: 56): »Ali niso neštete jame in Jasenovac veliki grehi Vatikana?« S temi izjavami je pokazal na mit vatikanske zarote proti pravoslavju, z zadnjimi izjavami pa tudi proti Srbom.

3. 2 LETO 1991

V drugi polovici leta 1990 in v prvih mesecih leta 1991 (Barić 2005: 95–6) so po občinah z večinskim srbskim prebivalstvom potekali referendumi o priključitvi k SAO Krajini. Prvega aprila je Izvršni svet SAO Krajine (Barić 2005: 100) sprejel odločitev o pridružitvi Krajine Srbiji. V Srbiji je marca 1991 prišlo (Magaš 1993: 295–6) do velikih demonstracij opozicije zoper Miloševićevo avtoritarno vladavino in nadzor nad mediji; nekateri opozicijski voditelji so trdili, da Milošević (Barić 2005: 115) »preslabo ščiti interese Srbov izven Srbije.« Napetost v Hrvaški se je stopnjevala in množili se se

oboroženi spopadi.⁵³ 19. maja so se (Bilandžić 1999: 792) hrvaški državljani na referendumu⁵⁴ odločili za samostojno Hrvaško. Hrvaška (Barić 2005: 119) je samostojnost razglasila 25. 6. 1991. Poleti 1991 (Ramet 1992: 257) so po vsej Hrvaški izbruhnili spopadi med hrvaško vojsko (HV) in srbskimi uporniki, prostovoljci iz Srbije in JLA, ki si je prizadevala, kot je zapisal Kadrijević (1993: 135), »poraziti hrvaške sile in hrvaško ozemlje stisniti na pas zahodno od črte Virovitica–Karlovac–Karlobag.« Na mednarodnem prizorišču je Varnostni svet OZN novembra (Bilandžić 1999: 794) sprejel resolucijo o pošiljanju mirovnih sil v Hrvaško.⁵⁵ Konec leta 1991 je (Barić 2005: 149–50) okrnjeno predsedstvo SFRJ sprejelo Vanceov mirovni načrt in 2. 1. 1992 je bila v Sarajevu med JLA in Hrvaško sklenjena prekinitvev sovražnosti.

3. 2. 1 Hrvaška stran

3. 2. 1. 1 Franjo Tuđman, predsednik HDZ

Tuđman je v intervjuju z naslovom *Potrvida ispravnosti hrvatske politike* govoril o razmerah v Hrvaški in svetu; izpostavil je (Novak-Srzić 1991: 2), da si Hrvaška prizadeva pridobiti samostojnost in suverenost. O spopadih, ki so se takrat že vneli v Hrvaški, je povedal (Novak-Srzić 1991: 2), da Hrvaška ne bo odstopila od svoje ozemeljske celovitosti. NDH je Tuđman omenil le, ko je kot uspeh hrvaških oblasti poudaril (Novak-Srzić 1991: 2), da jim je uspelo »onesposobiti poskuse velikosrbskih imperijalistov«, da bi svetu prikazali »oblast v Hrvaški kot ustaško in profašistično, čeprav je bilo v hrvaškem vodstvu več članov antifašističnega gibanja, kot v drugih državah« in so tako »snele hipoteko NDH z ramen Hrvaške.« S tem je NDH posredno pokazal kot nekaj, česar se je Hrvaška morala rešiti oz. kot nekaj nepotrebnege če že ne slabega. V izjavi za javnost z naslovom *Zrelost i odlučnost Hrvatske*, se je zahvalil Svetemu sedežu (Tuđman 1991: 2) za zavzemanje za neodvisnost Hrvaške, paravojaške sile HSP – Hrvaške oborožene sile (HOS) pa obtožil (Tuđman 1991: 3), da »s svojim ekstremizmom, uporabo fašističnih simbolov in pozivanjem na NDH« škodijo Hrvaški, saj služijo nasprotnikom

⁵³ 2. 5. 1991 je bilo v srbski zasedi v Borovem Selu pobitih 12 hrvaških policistov (Barić 2005: 118).

⁵⁴ Na referendum je prišlo 83,6 % registriranih volivcev, od katerih jih je za samostojnost glasovalo 93,2 % (Goldstein 2003: 389).

⁵⁵ Resolucija o Socialistični federativni rešubliki Jugoslaviji, *Resolution on Socialist Federative Republic of Yugoslavia*, sprejel VS 27. 11. 1991 kot resolucijo 721.

Hrvaške kot »dokaz ustašoidnosti Hrvaške«, s čimer je na formalni ravni pokazal prebujanje ustaštva kot državi škodljive ideologije.

3. 2. 1. 2 Dobroslav Paraga, predsednik HSP

Dobroslav Paraga, predsednik HSP, je v intervjuju z naslovom *Tuđman je veleizdajalec* obravnaval predvsem dve stvari: odgovornost za stanje vojne, v katerem se je znašla Hrvaška in poglede svoje stranke na razmere. Njegova izjava (Hladnik-Milharčić 1991a: 19), da je »Tuđman paktiral z največjim nasprotnikom Hrvaške« in njegovo mnenje, da so »naši zavezniki lahko le tradicionalni sovražniki Srbije«, je z zgodovinskega vidika zanimiva, saj je v njej vsebovano mnenje o antagonizmih s Srbijo, ki ga je v svojem zgodnjem obdobju delovanja sprejemal Starčević, na katerega dediščino se sklicuje v svojem programu HSP; da so Srbi največji hrvaški sovražniki, pa so trdili tudi najvišji predstavniki NDH. Še bolj na sprejemanje stališč ustaštva kaže njegova izjava (Hladnik-Milharčić 1991a: 19), da stranka zahteva »integralno Hrvaško od Sotle do Drine, vključno z Boko Kotorsko, Sandakom, Zemunom in Subotico« in dodal, da to »ni velika Hrvaška« temveč, da »to Hrvaška preprosto je«.

3. 2. 1. 3 Mate Meštrović, član predsedstva Hrvaške narodne stranke (HNS)

Meštrović je glede vodenja politike hrvaških oblasti, upošteva razmere v intervjuju *Tuđmanova politika je pogubna*, povedal (Nežmah 1991: 26), da je slaba in zastavljena na domnevi, da »se bo Hrvaška osamosvojila po sporazumu med Srbijo in Hrvaško, /../ med Miloševićem in Tuđmanom« in ga primerja s sporazumoma Cvetković-Maček⁵⁶ oz. sporazumom, ki sta ga v emigraciji po II. svetovni vojni podpisala Pavelić in Stojadinović, njuno jedro pa je bila delitev BiH med Hrvate in Srbe. Pri zavračanju hrvaških ozemeljskih apetitov po BiH je izrazil mnenje, da so nerealni, in povedal, da so »Muslimani v Bosni res postali poseben narod« ter zavrnil način gledanja nanje, ki je bil uporabljen v času NDH, kot na »Hrvate muslimane« (Nežmah 1990: 26).

---

⁵⁶ S tem sporazumom je bila leta 1939 ustanovljena avtonomna Banovina Hrvaška v okviru Kraljevine Jugoslavije, ki je obsegala tudi nekatera ozemlja današnje BiH in Vojvodine (Strugar 1980: 10).

3. 2. 1. 4 Rimskokatoliška cerkev

Razpoložljiva besedila RKC iz leta 1991 lahko razdelimo na dva sklopa; v prvem se veljaki hrvaške RKC ukvarjajo predvsem s Stepincem in zgodovino. O Stepincu je kardinal Kuharić na sprejemu pri predsedniku Tuđmanu (Miklenić 1991a: 1) dejal, da sodi med »zgodovinske osebnosti naše sedanjosti s pomembno vlogo, ki jo je izvajal kot /.../ rodoljub, ker je iskreno ljubil hrvaški narod in mu želel dobro« ter dodal, da je bil »človeški v težkih časih, ko je bilo treba ščititi /.../ braniti vse pregnane, ne glede na to, kateremu narodu so pripadali, kakšnega političnega prepričanja so bili in katere vere so bili.« Hrvaški škofje so v Skupnem pismu vsem škofom po svetu (Kuharić in dr. 1991: 3) Kraljevino Jugoslavijo opisali kot »temnico narodov«, v kateri so Hrvati pri obrambi svoje kulturne in nacionalne identitete proti državnemu nasilju zelo trpeli. Slednje so navedli (Kuharić in dr. 1991: 3) kot razlog za veselje zatiranih narodov ob njenem razpadu aprila 1941. V tej izjavi je mogoče prebrati, da je bil to razlog za veselje Hrvatov ob ustanovitvi NDH, saj je konec Kraljevine Jugoslavije na ozemlju Hrvaške pomenil prav to. Škofje so se nekoliko distancirali od ustašev (Kuharić in dr. 1991: 3), ko so zapisali, da je oblast v NDH prevzela skupina ljudi, ki niso bili demokratično izvoljeni temveč odvisni od sil osi. O državljanski vojni, ki je potekala v NDH, so škofje povedali (Kuharić in dr. 1991: 3), da je »hrvaško prebivalstvo trpelo zaradi oboroženih srbskih skupin (četniki), srbsko pa od maščevanj hrvaškega režima (ustaši).« Stališče je povsem neskladno z zgodovinskimi spoznanji, saj konflikt med Srbi in Hrvati poenostavlja ter zamolči genocidno politiko oblasti NDH.

V drugi sklop spadajo besedila, ki se ukvarjajo z vojno v Hrvaški. Kardinal Kuharić je o vojni v intervjuju z naslovom *Samostojna Hrvaška – uresničitev zgodovinske in pravne logike* povedal (Miklenić 1991b: 3), da ji je vsiljena in ima »za cilj ne le osvajanje delov Hrvaške, ampak tudi uničenje hrvaškega naroda«, iz česar bi lahko razbrali obtoževanje nasprotnikov za genocid, kar potrjuje tudi vprašanje, ki si ga je zastavil (Miklenić 1991b: 3): »V imenu katerega naroda se sme izvajati tak genocid nad hrvaškim narodom?«

3. 2. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji

3. 2. 2. 1 Slobodan Milošević, predsednik SPS

Časopis *NIN* je 12. 4. objavil zvočni zapis pogovorov predsednika Srbije Miloševića s predsedniki občin v Srbiji. Milošević je povedal, da je v pogovorih s predstavniki Hrvaške jasno dal vedeti, da Srbija ne bo pristala na to, da bi Srbi postali nacionalna manjšina, in je kot krivce za trenja v Jugoslaviji imenoval Nemčijo, voditeljico novega evropskega reda (*NIN*, 12. 4. 1991: 40). Tudi v izjavi za javnost, ki jo je 31. 5. 1991 objavila *Politika*, se zgodovini ni posvečal, je pa ponovil (Milošević 1991: 1), da na Srbijo pritiskajo zunanje sile in jo poskušajo zlomiti, ker »se ne obnaša na način, ki odgovarja velikim in močnim silam.« Glede dogajanja v Hrvaški je povedal le (Milošević 1991: 2), da tam poteka »državni teror« in hrvaške obtožbe, da Srbi v njej izvajajo banditizem, označil kot neutemeljene, saj da »nihče ne more biti bandit na lastnem dvorišču.« Na koncu je še opozoril (Milošević 1991: 2), da »celotni srbski narod želi živeti v Jugoslaviji /.../; pri tem dejstvu ne potrebujemo nikogaršnjega soglasja.« Z zadnjima dvema izjavama je dal legitimnost srbskemu upor, pri tem pa ni uporabljal mitskih izrazov in utemeljitev.

3. 2. 2. 2 Vojislav Šešelj, predsednik Srbske radikalne stranke (SRS) in četniški vojvoda

Šešelj je v intervjuju z naslovom *Oj vojvodo* povedal, da ima (Mekina 1991: 30) funkcijo »poveljnika operativnih odredov četnikov v domovini, vrhovno poveljstvo vodi vojvodski svet, na čelu katerega je vojvoda Đujić.« Iz tega se vidi, da njegove paravojaške enote nadaljujejo četniško tradicijo II. svetovne vojne, točneje Dinarske divizije, ki je delovala v dalmatinskem zaledju in ji je poveljeval isti pop Đujić. Nujnost oboroževanja srbskega ljudstva je utemeljil na tem, da »ima izkušnje iz štiridesetih let in ve, kakšni so Hrvati«; dodal je, da so nekateri narodi zločinski, »kot na primer Hrvati«, in da »je že Roosevelt hotel Hrvate zaradi njihove genocidnosti postaviti pod skrbništvo Združenih narodov.« Z izjavo je pokazal jasno strinjanje s tezo o genocidnosti Hrvatov.

3. 2. 2. 3 Milan Martić, poveljnik kninske policije

Martić je o organiziranju kninskih Srbov v 'balvan revoluciji' povedal (Hladnik-Milharčić 1991b: 22), da je »vse, kar se je tukaj zgodilo, reakcija na formiranje

Neodvisne države Hrvaške« in, da jim je »vlada NDH« hotela vsili kape z ustaškimi simboli. S to izjavo je pokazal, da vidi novo Hrvaško kot NDH, njeno oblast pa kot ustaško. Glede ustaških simbolov, ki naj bi zamenjali zvezde, je še povedal (Hladnik-Milharčić 1991b: 22), da jih oni⁵⁷ ne bodo nosili na kapah, ker je bilo »pod temi simboli poklanih milijon Srbov.« Novi simbol, ki ga imenuje ustaškega, je hrvaška šahovnica, grb, ki so ga resda uporabili tudi ustaši,⁵⁸ vendar je bil uporabljan že pred nastankom NDH in celo v SFRJ kot del hrvaškega republiškega grba. V istem stavku je kot razlog za zavračanje simbola navedel število pobitih Srbov v NDH, ki dvakrat presega številko, ki sem jo v prejšnjem poglavju sprejel za najverjetnejšo.

3. 2. 2. 4 *Srbska pravoslavna cerkev*

V vojni leta 1991 so se voditelji SPC osredotočili predvsem na obsojanje dejanj tistih, ki so stali nasproti Srbom, in na pozive k prekinitvi nemirov in spopadov.

V prvo skupino sodijo besede slavonskega nadškofa Lukijana, ki je v svojem članku *Antisrpsko nastupanje ustaške države* govoril (Pantelić 1991: 2–3) o svojem doživljanju hrvaške policijske akcije v Pakracu.⁵⁹ Že z naslovom svojega članka je pokazal, da vidi novo hrvaško državo kot ustaško. Povedal je, da se je v Pakracu »za pravoslavne Srbe in njihovo živo cerkev *martirijum* iz 1941. leta še ni končal.« Z zadnjo izjavo je nakazal vzporednice v trpljenju Srbov leta 1941 in leta 1991 oz., da se jim dogaja enako. Episkop Lukijan je zapisal (Pantelić 1991: 2), da so hrvaške policijske enote vdrle v mesto in pričele z aretacijami Srbov, da so streljale v zvonik pravoslavne cerkve ter preteple upokojenega pakraškega protojereja. Na koncu je operacijo hrvaške policije opisal (Pantelić 1991: 2) kot okupacijo in hrvaški državni teror in dodal, da se je zaradi nje med Srbi pojavil strah, da se »je ponovno vrnilo strašno leto 1941 z njegovimi strahovi«.

K miru v Hrvaški je pozval patriarh Pavle na ekumenskem srečanju z zagrebškim kardinalom Kuharićem v Slavonskem Brodu, kjer je politike obtožil (Stojčević 1991b: 6), da so pod pretvezo narodnih in demokratskih ciljev povzročili prelivanje krvi, nasilje in uničevanje. Pri tem se je na zgodovino obrnil le toliko, da je pokritiziral komunistični

---

⁵⁷ Kninska policija oz. milica (op. M. L.).

⁵⁸ Kombinacija rdečih in belih polj ustaške šahovnice je drugačna od tiste na grbu R Hrvaške (op. M. L.).

⁵⁹ Po razglasu o pristopu policijske postaje Pakrac k policiji SAO Krajine so srbski policisti zasedli policijsko postajo Pakrac, 2. 3. 1991 pa so jih od tam pregnale sile hrvaške policije (Barić 2005: 114).

sistem z izjavo (Stojčević 1991b: 6), da »ni čudno, da sta se /.../ v enopartijskem ateističnem sistemu uporabljala nasilje in sovraštvo za doseganje 'pravega interesa narodov' s ciljem, da bi ustvarili raj na zemlji« in se vprašal, kako je mogoče pojasniti takšen izbruh nasilja po večstrankarskih volitvah in razglasitvi demokratičnih načel. K miru sta s skupnim apelom pozvala tudi šibeški pravoslavni škof Mrđa in zadrski nadškof Oblak, pri tem pa sta o zgodovini govorila le splošno, ko sta sporočila, da uči, da »sovraštvo, zla dela in nasilje ne rešujejo ničesar, ne kratkoročno ne dolgoročno« (Mrđa in Oblak 1991: 5).

3.3 ZAKLJUČEK

V tem obdobju, za katerega sta značilni krepitev večstrankarstva in izbruh oboroženih spopadov, so se hrvaške stranke vsaj formalno zavzemale za konfederacijo ter izpostavljanje evropske orientacije Hrvaške oz. SFRJ. Skladno s spremembo političnih razmer in družbene ureditve so v političnem tekmovanju instrumentalizirale tudi zgodovino; instrumentalizirale so jo za kazanje nacionalnega ponosa in edinstvenosti ter kot opravičilo za zelene politične spremembe oz. demokratizacijo. V okviru zahtev po spremembah je bila tudi zahteva po drugačnem gledanju na preteklost, pri čemer so bili mitom o ustaštvu in NDH postavljeni protimiti, ki so težili k zmanjševanju števila njunih žrtev, omiljenju genocidnosti njune politike in spreminjanju gledanja na vlogo RKC. Le za HSP lahko rečem, da je stranka v nekem segmentu neposredno instrumentalizirala NDH in ustaštvo, s tem ko je sprejemala ustaška načela in se zavzemala za meje Hrvaške v okviru NDH.

Na srbski politični sceni najdemo v vseh programih strank glede prihodnosti SFRJ diametralno nasprotno stališče. Stranke so se zavzemale sicer za demokratično federacijo, vendar po formuli 'en človek en glas', kar avtomatično pomeni prevlado srbskega naroda kot najštevilčnejšega v Jugoslaviji. NDH in ustaši so bili instrumentalizirani kot pretveza za spremembe republiških meja oz. potencialnih meja nove Jugoslavije. Pri tem je šlo za instrumentalizacijo mitskih kategorij, povezanih z NDH in ustaštvom: navajali so nekajkrat prevelike številke pobitih v Jasenovcu, izpostavljali nekaznovanost ustašev po vojni, omenjali ustaško-komunistične zarote in pri opravičevanju srbskih strahov in upora izpostavljali mit o genocidnosti in ustaškosti novih hrvaških oblasti.

Za delovanje veljakov RKC v Hrvaški je bilo poleg pozivanja k mirnemu reševanju sporov, pozdravljanja demokracije in kritike komunističnega obdobja, značilno gledanje na NDH kot na posledico zatiranja Hrvatov v Kraljevini Jugoslaviji in zavzemanje za rehabilitacijo nadškofa Stepinca. Hrvaški škofje so izpostavljali predvsem njegovo človekoljubnost, domoljubje in njegovo 'žrtvovanje za hrvaški narod'. Na tak način so posredno pokazali na trpljenje RKC za hrvaški narod v polpreteklosti, zaradi česar naj bi bila v novem sistemu upravičena do pomembnejšega položaja v družbi. Stepinac je sicer res, kljub temu da ni imel slabih odnosov z ustaškimi oblastmi, pomagal tudi tistim, ki so jih ustaši preganjali, vendar je vprašanje, ali je storil dovolj, da se ga označi za človekoljuba. Podobno se odpira vprašanje, ali je naredil dovolj in ali je deloval na strani, ki jo je podpirala večina naroda, da se ga ovrednoti kot domoljuba. Velja še izpostaviti, da so škofje povojni sodni proces proti njemu prikazovali kot proces proti hrvaškemu narodu.

V tem obdobju je bilo za veljake SPC značilno pisanje o ustaško-komunistični zaroti. SPC se je poleg izpostavljanja srbskih žrtev in trpljenja v II. svetovni vojni in kasneje pod komunisti lotila tudi obračunavanja z RKC kot duhovnim nasprotnikom. Predstavniki elite SPC so izpostavili njeno povezanost s fašizmom in Jasenovcem ter njeno zgodovinsko željo po pokatoličevanju pravoslavnih, kar lahko imamo za kulturocidnost, saj je po mnenju SPC pravoslavje eden izmed osnovnih elementov srbske identitete.

V vojni vihri leta 1991 so predstavniki SPC in RKC eni strani na ekumenskih srečanjih pozivali k dialogu in prekinitvi spopadov, po drugi pa z izjavami podpore posvetnim oblastem ali s svojim tolmačenjem dogajanj v II. svetovni vojni pri kazanju vzporednic med obema vojnama podpirali prizadevanja vojskujočih se strani, katerim so pripadali. Obenem pa so oboji prikazali narod, ki so mu pripadali, kot žrtev nasilja nasprotnega naroda.

4. OD PODPISA SARAJEVSKEGA PREMIRJA DO DAYTONSKEGA SPORAZUMA

4.1 LETO 1992

Po sklenjenem premirju je bilo (Bilandžić 1999: 794) pod nadzorom srbskih upornikov okrog 30 % ozemlja Republike Hrvaške; na februarskem zasedanju Skupščine RSK je bil sprejet Vance-Ownov načrt (Barić 2005: 169). Varnostni svet OZN je po sklenitvi premirja (Goldstein 2003: 414) februarja 1992 določil štiri območja pod zaščito OZN.⁶⁰ Aprila je (Papić 2002: 18) iz ostanka nekdanje SFRJ nastala Zvezna republika Jugoslavija (ZRJ) v sestavi Srbija in Črna gora, ki v svoj okvir ni mogla vključiti Krajine, ker je mednarodna skupnost (Barić 2005: 169) Hrvaško priznala v mejah nekdanje SR Hrvaške. Premirje se je bolj ali manj spoštovalo, večjih operacij, z izjemo operacije HV spomladi 1992 (Žunec 1999: 95) za deblokado Dubrovnika, ni bilo. Pozornost se je leta 1992 preusmerila na BiH: vodstvi JLA in Srbije sta se pričeli (Barić 2005: 145) osredotočati na srbske cilje v BiH. Hrvati iz zahodne Hercegovine (Tanner 1997: 286), mnogi so se že leta 1991 borili v vojni na Hrvaškem, so podpirali združitev hrvaških delov BiH s Hrvaško in aprila 1992 ustanovili Hrvaški obrambni svet (HVO) – oboroženo krilo HDZ BiH, ki je bilo le nominalno povezano z vojsko bosanskih oblasti.

4.1.1 Hrvaška stran

4.1.1.1 Zdravko Tomac, član SDP

V intervjuju z naslovom *Ambasador brez listnice* se Zdravko Tomac ni posvetil obravnavi zgodovine, je pa v zvezi s takrat aktualno problematiko povedal (Brilej 1992: 13), da se je s Tuđmanom sprl v zvezi z odnosom do Miloševića, ker je bil sam mnenja, da »se Miloševića ne da spremeniti, ampak se ga mora premagati«, v nasprotju s Tuđmanom, ki da se je zavzemal za pogajanja z njim. Dodal je (Brilej 1992: 13), da je spor med njima nastal tudi zaradi odnosa do BiH, o kateri je menil, da »je v interesu Hrvaške, da BiH ostane«, medtem ko da se Tuđman ni zavzemal za brezpogojni obstoj BiH. Iz zadnje trditve o Tuđmanu je mogoče sklepati, da je imel ozemeljske interese

---

⁶⁰ Resolucijo o Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, *Resolution on Socialist Federative Republic of Yugoslavia*, sprejel VS leta 21. 2. 1992 kot resolucijo 743.

glede BIH, njihove utemeljenosti na ustaških ozemeljskih osnovah pa zaradi premajhne dostopnosti podatkov tu ne morem sprejeti.

4. 1. 1. 2 Franjo Tuđman, predsednik Republike Hrvaške in vodja HDZ

Tuđman je v intervjuju z naslovom *Hrvatska pred duhovnom obnovom* glede odnosov in razmer v Jugoslaviji upošteva zgodovino povedal (Martinčević 1992: 3), da so »Srbi in Hrvati ne le dve nacionalno ločeni celoti temveč pripadajo tudi različnim civilizacijam«. O komunistih s Titom na čelu je izrazil mnenje (Martinčević 1992: 3), da so verjeli, da lahko to različnost preko komunistične utopije in socialnega internacionalizma presežejo. Hrvaškim komunistom je priznal zavedanje pomena rešitve nacionalnega vprašanja (Martinčević 1992: 3) in dodal, da v kolikor tega ne bi bilo, ne bi komunistično gibanje doseglo ničesar in bi bila posledično »usoda hrvaškega naroda strašna«, saj »se ne bi mogel izogniti tistemu, kar nam je zaradi NDH pripravilo četništvo, ki bi se znašlo na strani zmagovalcev«. Zanimivo je, da je s tem komunistom priznal, da so bili zaradi upoštevanja nacionalnega vprašanja in postavitve na pravo stran v vojni, hrvaški rešitelji pred četniškim oz rojalističnim maščevanjem.

4. 1. 1. 3 Rimskokatoliška cerkev

Cerkveni dostojanstveniki so se ukvarjali predvsem s tekočimi razmerami na Hrvaškem in v BiH in z vrednotenjem pretekle in polpretekle zgodovine.

Hrvaški škofje so pozdravili (Kuharić in dr. 1992: 3) mednarodno priznanje Hrvaške. Bolj neposredna v zvezi z dogajanjem v Hrvaški in BiH ter z iskanjem krivcev za to stanje je bila Komisija Pravičnost in mir Hrvaške škofovske konference, ki je v apelu Generalnemu sekretarju OZN o razmerah v BiH in Hrvaški z naslovom *Zašto se još unijek tolerira i podupire agresija Srbijo* jasno imenovala (Badurina in dr 1992: 8) agresorja, etnično čiščenje pa kot »cilj srbske agresije.« Tako kardinal Kuharić (Miklenić 1992: 3) kot Komisija Pravičnost in mir (Badurina in dr. 1992: 8) sta izpostavila neučinkovitost mednarodne skupnosti pri reševanju razmer v BiH in Hrvaški.

Obravnavo zgodovine s strani vodilnih predstavnikov RKC v Hrvaški je mogoče razdeliti na kritiko jugoslovanske ureditve in z njo povezane zahteve po ponovnem ovrednotenju delovanja kardinala Stepinca in obdobja, v katerem je deloval. Bivši režim

je Kuharić obtožil (1992b: 3), da je Stepinca »obsodil na osnovi lažnih obtožb.« Kuharić je Stepincu pripisal (1992a: 3) pomembno vlogo tudi med žrtvami za hrvaško neodvisnost, saj da se je »v povojnem času, ko je črna propaganda v svetu čnila hrvaški narod /.../ ime zagrebškega nadškofa Alojzija Stepinca prebijalo v svet kot sporočilo resnice /.../ in tako razbijalo temo številnih ne resnic in lažnih obtožb.« Izjavo je mogoče brati kot sporočilo o večnih zaslugah Stepinca za vse Hrvate njegovem mučeništvu zanje. Izjavo vidim kot vprašljivo, saj bi proces proti Stepincu pogojno lahko očrnil le tiste Hrvate, ki so sodelovali z NDH; skladno s tem je problematična tudi gradnja predstave o njegovih zaslugah za hrvaški narod.

4. 1. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji

4. 1. 2. 1 Slobodan Milošević, predsednik Srbije in SPS

Na zasedanju Konference o Jugoslaviji 6. 5. 1992 pod pokroviteljstvom Evropske skupnosti (ES) se srbski predsednik Milošević v svojem govoru ni posvetil obravnavi preteklosti temveč tekočim dogodkom. Milošević je govoril (1992: 3) o ustanovitvi ZRJ in jo pojasnil kot (Milošević 1992: 4) »dejanje rekonstrukcije in nadaljevanje prejšnje Jugoslavije, tokrat znotraj okrnjenih meja.« Milošević (1992: 3) je o vlogi ES za razmere na ozemlju SFRJ povedal, da so nemire poleg »enostranskih odcepitev nekaterih jugoslovanskih republik« povzročila tudi »prezgodnja priznanja neodvisnosti teh republik s strani Evropske skupnosti in nekaterih drugih držav.« Milošević (1992: 4) je kot nedokazana zavrnil vsa namigovanja o vpletenosti ZRJ v vojno v BiH in za krivce imel tiste, ki »so kršili načelo enakosti med vsemi tremi konstitutivnimi narodi in tako povzročili kaos v do takrat mirni republiki.« O vojni v Hrvaški je povedal le (Milošević 1992: 5), da »sta enostranska in nasilna odcepitev ter vojna, ki je bila vsiljena srbskemu narodu v Hrvaški, povzročili, da je iz nje pobegnila tretjina srbske populacije«.

4. 1. 2. 2 Vojislav Šešelj, predsednik SRS

Na vprašanje, ali je sodeloval kot vrhovni poveljnik četniških enot v spopadih, je Šešelj v intervjuju, naslovljenem *Bombardiral sem Vukovar*, odgovoril (Vasović 1992a: 4), da se je boril, med drugim v Vukovarju, kjer so »jih izvovali ustaši in /.../ in so na nas streljali z minometi.« S to izjavo je ponovno izenačil vsaj hrvaške oborožene sile, če že

ne celotni hrvaški narod z ustaši in jim tako pripisal zločinskost. To, da vidi hrvaške oblasti kot ustaške, je potrdil (Vasović 1992a: 5) še z izjavo o srbskem uporu, da se je »srbsko ljudstvo /.../ samo oborožilo in /.../ se postavilo po robu ustaški oblasti ter jo pregnalo.« Šešelj (Vasović 1992a: 5) je tudi pokazal na novo razsežnost vojne na Hrvaškem; zatrdil je namreč, da »tudi tokrat naši nasprotniki niso samo Hrvati niti pretežno Hrvati, ampak predvsem Nemci« in da se ta vojna bije predvsem proti Nemčiji.

4. 1. 2. 3 Jovan Rašković, predsednik SDS

Rašković je v intervjuju, naslovljenem *Vrnitev miroljubneža*, govoril (Vasović 1992b: 27) posredno o ustaštvu, ko je povedal, da je Tuđmana opozoril, da je »med Srbi čutiti resen strah pred genocidom«, in dodal, da bi Tuđman moral zavarovati Srbe oz. jim »zagotoviti privilegije«. Tu ustaštvo omenja le v smislu obstoja nekega strahu, brez mitskih elementov. Za odločilni faktor srbsko-hrvaških odnosov je Rašković izpostavil (Vasović 1992b: 28) genocid, glede katerega je povedal, da bi ta za Srbe ne imel tako pogubnih posledic, če ga »hrvaško zgodovinarje ne bi poskušalo prikriti ali zmanjšati njegovega pomena.« Tu ni povsem jasno povedal, ali govori o sodobnem hrvaškem zgodovinarstvu ali o komunističnem, za katerega se je na srbski strani trdilo, da je zmanjševalo pomen ustaških zločinov. Srbske strahove glede nove oblasti je razložil s trditvijo (Vasović 1992b: 28), da ko se je »spet pojavila hrvaška neodvisna država, ki se ni opredelila do preteklosti, so Srbi to /.../ sprejeli kot nekakšno nevarnost ponovitve zgodovine.« O delovanju hrvaških oblasti je v zvezi s to problematiko izrazil mnenje, da »bi morali priznati genocid in poudariti, da je to storil samo del hrvaškega naroda, in nekako doseči spravo med Srbi in Hrvati«. Raškovićevo mnenje o hrvaški oblasti je bilo negativno, saj jo je označil (Vasović 1992b: 28) za »srbicidno«; ta beseda kaže, da jo vidi kot k uničevanju Srbov nagnjeno, kar bi lahko razumeli, da jo vidi kot ustaško.

4. 1. 2. 4 Srbska pravoslavna cerkev

Obravnavane dokumente dostojanstvenikov SPC je mogoče razdeliti na del, ki se ukvarja s tekočimi razmerami, in del, ki je posvečen pogledu na polpreteklo zgodovino.

Na ekumenskem srečanju predstavnikov SPC in RKC iz Hrvaške v Ženevi 23. 9. 1992 sta njuna voditelja s skupno izjavo pozvala (Stojčević in Kuharić 1992: 1) k

takojšnji prekinitvi spopadov in pogajanjem med sprtimi stranmi. Zahtevala sta (Stojčević in Kuharić 1992: 1) takojšno zaustavitev etničnega čiščenja in izrazila obsodbo vseh zločinov in zločincev, od katerih sta se tudi ogradila. Patriarh Pavle je dodal vojnem, ki so divjale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, prizvok bibličnosti (Stojčević 1992: 4), ko je odgovornost za dogajanje postavil nad posameznike in nad narod, z besedami, da kar se dogaja, ne more biti v »interesu nobenega naroda in nobene vere«, temveč je Satanovo delo. Rešitev situacije je patriarh Pavle (Stojčević 1992: 4) videl v tem, da se sprti narodi »iztrgajo iz rok hudiču in vrnejo v božje naročje«. Na drugi strani je Jova Nikolić, upokojeni zagrebški arhijerej, ki je, ko so pred začetkom vojne v Hrvaški pobegnili vsi pravoslavni episkopi in bojeviti duhovniki, prevzel funkcijo pravoslavnega paroha v Hrvaški (Hladnik-Milharčić 1992: 57), za vojno obtožil (Hladnik-Milharčić 1992: 59) komuniste in njihovo petdesetletno vladavino.

Paroh Nikolić je v intervjuju z naslovom *Če ni boga, je hudič* kritiziral (Hladnik-Milharčić 1992: 57) beg pravoslavniških škofov z ozemelj pod nadzorom hrvaške države, pri čemer se je navezal na II. svetovno vojno in povedal, da so »/.../ med II. svetovno vojno bili srbski škofje na Hrvaškem res ogroženi, pa niso samovoljno zapuščali svojih dolžnosti«, temveč da so »delili usodo s svojimi verniki.« Zavrnil je trditev (Hladnik-Milharčić 1992: 57), da naj bi bili pravoslavni duhovniki v Hrvaški ogroženi in pri tem ponovno navezal zgodovino na sedanost z besedami, da so »bili pravoslavni duhovniki ogroženi v NDH.« Povedal je (Hladnik-Milharčić 1992: 59), da so Srbi ohranili spomin na vojne grozote »zadnjih petdeset let« in so s tem strahom srbski politiki manipulirali, »da so se lahko predstavili za zaščitnika naroda«.

Protojerej Terzić je SPC opisal (1992: 3) kot »najpomembnejšo institucijo ohranjanja srbske nacionalne pravoslavne identitete« in dodal, da se je to najbolj videlo ravno v času komunizma, saj da »so tam, kjer je bil vpliv Cerkve slab, mnogi pozabili ali se več niso zavedali, da so Srbi.« Izjavo je mogoče razumeti, kot da je komunistična ureditev s svojim ateističnem sistemom dejansko raznarodovala Srbe.

4. 2 LETO 1993

Enote Hrvaške vojske (Tanner 1997: 288) so 22. 1. 1993 izvedle operacijo Maslenica, s katero so (Barić 2005: 186) potisnile srbske upornike iz okolice Masleniškega mostu, ki

je povezoval Dalmacijo z ostalo Hrvaško (Tanner 1997: 288). Varnostni svet OZN⁶¹ je obsodil hrvaški poseg na ozemlju pod varstvom OZN (Tanner 1997: 288) in zahteval umik HV na prvotne položaje. Hrvaška tega ni storila. Spomladi 1993 je v Bosni prišlo do spopadov med Hrvati in Muslimani (Goldstein 2001: 413); Armadi BiH je v poletnih mesecih uspelo skoraj povsem izriniti HVO in s tem hrvaško prebivalstvo iz srednje Bosne. Hercegovski Hrvati so avgusta 1993, ob podpori oblasti uradne Hrvaške (Goldstein 2001: 410), razglasili nastanek Hrvaške republike Herceg-Bosne kot države Hrvatov v BiH, ki je gravitirala k Hrvaški. Na zunanjepolitičnem področju je Hrvaška s politiko načelnega zavzemanja za celovito BiH in temu nasprotnim delovanjem izgubila (Tanner 1997: 291) velik del mednarodne podpore. Medtem so se v RSK (Barić 2005: 198) pripravljali na združitev z RS. Na referendumu 20. 5. (Barić 2005: 198) se je večina prebivalstva RSK zavzela za združitev. Decembra 1993 so bile (Goati 2001: 161) v Srbiji volitve v narodno skupščino, kjer je zmagala Miloševićeve SPS.

4. 2. 1 Hrvaška stran

4. 2. 1. 1 Franjo Tuđman, predsednik Republike Hrvaške in HDZ

V poslanici hrvaškemu saboru z dne 22. 3. 1993 se je posvetil predvsem obravnavi tekočih problemov Hrvaške; glede Srbov v Hrvaški je povedal (Tuđman 1993: 3), da je za ozemlja pod zaščito mirovnih sil edina rešitev, da »se vrnejo v ozemeljski ustavnopravni red Hrvaške«. Tuđman (1993: 3) je omenil tudi vojno v BiH, glede katere je povedal, da mora biti njeno končanje v največjem možnem interesu Hrvaške med drugim zaradi »znatnega dela hrvaškega naroda, ki živi v Bosni in Hercegovini in to že od davnine in je bil pred drugimi državotvorni narod.« Izjavo je mogoče razumevati kot spodbudo Hrvatom v BiH k vzpostavitvi svoje države. Glede prihodnosti BiH je izrazil mnenje (Tuđman 1993: 3), da lahko »obstane le kot državna skupnost treh enakopravnih konstitutivnih narodov, od katerih ima vsak svojo oblast na ozemljih, kjer je večinski«, s čemer je pokazal na strinjanje z Vance-Ownovim načrtom. Za oboroženi konflikt med Hrvati in Muslimani v BiH je Tuđman (1993: 3) obtožil Muslimane.

---

⁶¹Resolucija o Hrvaški, *Resolution on Croatia*, sprejel VS 25. 1. 1993 kot reslucijo 802.

4. 2. 1. 2 Karel Gorinšek- v času pisanja intervjuja je bil obrambni minister vlade v senci HSLŠ (Medjugorac 1993: 18)

Gorinšek se v intervjuju z naslovom *V treh uniformah* ni posvetil obravnavi zgodovine temveč konkretnim razmeram in vojni sliki v Hrvaški. Glede vojne v Hrvaški je povedal (Medjugorac 1993: 18), da ta ni bila pripravljena nanjo, in kritiziral hrvaške oblasti, da so »preveč računale na to, da bodo z dogovorom s Kadijevićem in še nekaterimi 'jugoslovanskimi' politiki stvari rešili po mirni poti«, posledica česar naj bi bilo tisto, kar se je zgodilo. O politiki hrvaškega vodstva je povedal (Medjugorac 1993: 18), da se je že spomladi 1991 odločilo, da »del topništva premesti predvsem v Hercegovino«, iz česar lahko dejansko zasledimo politiko poseganja Hrvaške na ozemlje druge suverene države BiH. Glede zasedenih ozemelj je izrazil mnenje (Medjugorac 1993: 18), da jih bo Hrvaška prisiljena zasesti z vojaško silo, ker se po njegovem mnenju vidi, da politika upanja na pomoč mednarodne skupnosti ne bo obrodila sadov.

4. 2. 1. 3 Rimskokatoliška cerkev

Iz analiz obravnavanih vsebin je razvidno, da se je leta 1993 visoka katoliška duhovščina osredotočila bolj na vojno v BiH in nekoliko manj na revizijo zgodovine.

Hrvaški škofje so 8. 6. 1993 v skupni izjavi o dogajanju v BiH zapisali (Kuharić et al. 1993: 2), da se »katoliška cerkev /.../ od vsega začetka spopadov zavzema za ureditev te republike na osnovi spoštovanja človekovih in nacionalnih pravic in političnega dogovora narodov, ki jo sestavljajo.« S to izjavo so izpostavili etične osnove za ureditev BiH, kot politično rešitev pa so podprli Vance-Owenov načrt (Kuharić et al. 1993: 2) kot »edino pozitivno rešitev bosansko-hercegovske krize.« O spopadih med Hrvati in Muslimani so izrazili stališče (Kuharić et al. 1993: 2), da Hrvati »niso osvajali nehrvaških provinc«, kar se lahko razume, kot da se Hrvati v BiH le branijo. Podobno mnenje je izrazil tudi sarajevski nadškof in član Hrvaške škofovske konference Puljić (1993: 3) z besedami, da so Hrvati »žrtve etničnega čiščenja« tako s strani Muslimanov kot Srbov in ne agresorji. Strah za usodo Hrvatov iz srednje Bosne je v pismu generalnemu sekretarju OZN Ghaliju izrazil tudi kardinal Kuharić, ko je zapisal (1993b: 3), da »Hrvati v srednji Bosni živijo v enklavah obkoljeni z /.../ vojskami, ki želijo nad njimi izvesti genocid«.

O preteklosti je v zagrebški stolnici govoril kardinal Kuharić. O Stepincu je povedal (Kuharić 1993a: 3), da »pripada tako Cerкви kot hrvaškemu narodu kot krščanski rodoljub.« V tej izjavi se strinjam le s tem, da je bil krščanski, rodoljubja pa kljub njegovim rodoljubnim izjavam ob tako odkritem sodelovanju z ustaši, ki jih je podpiral le manjši del Hrvatov in prebivalstva NDH, nikakor ni mogoče najti. Kuharić (1993a: 3) je tudi o drugih med in po vojni pobitih duhovnikih govoril zelo enostransko, ko jih je označil za pobite »zaradi zvestobe svojemu prepričanju in svojega rodoljubja«, saj ni omenil, da so nekateri pobiti odkrito sodelovali z ustaši, ustaštvo pa je lahko predstavljalo rodoljubje le za majhen segment prebivalstva NDH.

4. 2. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji

4. 2. 2. 1 Program SPS

Uvodno poglavje sprejetega predloga programa SPS se je osredotočilo na korenine stranke. Zapisano je bilo, da so korenine SPS (Šainović in dr. 1993: 7) v Tucovićeви Srbski socialdemokratski stranki. V tem poglavju je o zgodovinski dediščini SPS zapisano (Šainović in dr. 1993: 8), da se »naslanja na protifašistične in svobodomiselne vrednote narodnoosvobodilne borbe.« Tu je bilo kritizirano tudi delovanje Komunistične partije (KP) po vojni. O ustavi iz 1974. je bilo zapisano (Šainović in dr. 1993: 8), da je »uničila Jugoslavijo z razglasitvijo republik za suverene države.« S to politiko naj bi bila (Šainović in dr. 1993: 9) »posebej oškodovana Srbija in srbski narod, razdeljen na pet republik, sama Republika Srbija pa na tri dele, od katerih je najmanj pravic imela ožja Srbija«, in da so bili Srbi izven Srbije »brez pravic in nezaščiteni.« V izjavi je ob kritiki komunizma vidno še enostransko videnje oškodovanosti Srbov in Srbije.

Osnutek programa je v 9. poglavju z naslovom *Svet, v katerem živimo, in Jugoslavija* posvetil mednarodnim razmeram in opozoril (Šainović in dr. 1993: 49), da je z zlomom SZ postala mogoča »dominacija ZDA v svetovnih in združene Nemčije v Evropskih razmerah.« Mednarodni ureditvi, predstavljeni kot *Novi svetovni red*, je bilo pripisano (Šainović in dr. 1993: 50), da »kjer naleti na odpor, uporabi strategijo /.../ destabilizacije in razbijanja preko podpihovanja etničnih konfliktov in obtožb o kršenju človekovih pravic« in se pri tem nenačelno sklicuje na načela, kot je pravice do samoodločbe, kar naj bi dokazovalo to, da pravico do samoodločbe »ne razlaga kot pravico narodov, temveč

kot pravico ozemelj in na nivo načel privzdiguje nedotakljivost notranjih administrativnih meja«. V tej trditvi se vidi navezava na SFRJ, kar dokazuje trditev, ki pravi (Šainović in dr. 1993: 51), da je »ena prvih žrtev novega svetovnega reda prav Jugoslavija«.

4. 2. 2. 2 *Vuk Drašković, predsednik SPO*

Glede vojne v BIH je v intervjuju z naslovom *Srbi so najbolj odgovorni za vojno* izrazil mnenje (Vasović 1993: 33), da so »najbolj odgovorni za vojno v Jugoslaviji Srbi in to zato, ker so preprosto največji narod na ozemlju nekdanje Jugoslavije« in da »morajo pobude za mir in kesanje najprej priti iz Beograda.« O Jasenovcu je povedal (Drašković 2001: 143), da je bil do vojn ob razpadu SFRJ zapisan »v večnih knjigah /.../ na platnicah hrvaške večne sramote«, o Hrvatih pa, da so v minulih 11. stoletjih le dvakrat, 1941. in 1991., imeli možnost ustvariti svojo državo in »obakrat so ob pomanjkanju državotvorne zavesti in odgovornosti pričeli z etničnim čiščenjem Srbov, s taborišči, kijem in nožem.« S to izjavo je pokazal popolno nepoznavanje ali zanikanje hrvaške zgodovine in prepričanje, da so za državo nesposobni, zmožni pa le genocida. S to izjavo je prikazal politiko Hrvaške v 90. letih kot ustaško. Dodal je (Drašković 2001: 143), da na žalost »v tej vojni Srbe v Herceg-Bosni in Srbski krajini vodijo ljudje, ki so se začeli obnašati /.../ na hrvaški način«. Kot primer je navedel rušilce Sarajeva. Z izjavo je pokazana njegova posplošitev, da je genocidnost Hrvatom prirojena, ni pa srbska lastnost.

4. 2. 2. 3 *Srbska pravoslavna cerkev*

Škofovski zbor je v skupni izjavi (Stojčević in dr. 1993: 2) čas, v katerem se je sestal, opisal kot »biblijski čas golgotskega trpljenja za nas in naš narod« in dodal, da smo priče »umiranja celega krščanskega naroda, kaznovanega od domačih in svetovnih mogotcev.« S to izjavo so pokazali na usodnost dogajanja, pri tem so uporabili biblijski mit in kot trpečega označili srbski narod. Škofje so krivdo za vojno in uničevanje pripisali (Stojčević in dr. 1993: 2) »pogubnemu obnašanju še delujočih predstavnikov neokomunizma«. Podobno mnenje je v intervjuju z naslovom *Z izjavami ni moč ustaviti spopadov* izrazil ljubljansko-zagrebski metropolit Jovan, z besedami (Vasović 1993: 31),

da je »sedanja kruta in nečloveška vojna tudi posledica komunističnega sistema in propada moralnih vrednot tistih, ki so danes na frontah«.

Škofje so o Srbih v Bosni in Hercegovini, v Hrvaški, v Slavoniji in Baranji povedali (Stojčević in dr. 1993: 2), da »so tam še iz časov pred II. svetovno vojno« in da so jih »prav tam hrvaški in muslimanski fašisti poskušali uničiti z dobro zamišljenim genocidom«, ki naj bi ga po vojni nadaljevali komunisti. Izjava je enostranski prikaz krivic in trpljenja srbskega naroda v zadnjem stoletju. O prekodrinskih Srbih in srbskem narodu sploh so povedali (Stojčević in dr. 1993: 2), da »so se stoletja borili na strani zahodnih krščanskih zaveznikov proti islamski ekspanziji in potem proti fašistični, nacistični in komunistični tiraniji«. Tu je jasno viden potvorjen ali enostranski pogled na srbsko zgodovino, saj Srbi niso bili le borci proti vsemu slabemu, kar je ogrožalo Zahodno Evropo, saj so se borili tako na strani Turkov kot na strani nacistov in na strani partizanov. Na osnovi pravičnega boja in žrtev, ki so jih dali Srbi, so se škofje v tem javnem sporočilu vprašali (Stojčević in dr. 1993: 2), »kako se torej lahko srbski narod odreče /.../ Jasenovcu in Glini v Krajini.« Celoten odstavek se lahko razume kot utemeljitev, da zgodovinsko trpljenje in zasluge dajejo Srbom pravico do omenjenih ozemelj. Na koncu so pozvali vernike (Stojčević in dr. 1993: 2), da v tem času trpljenja »ne klonijo v duhu«, kar razumem kot poziv za nadaljevanje borbe za vse tisto, za kar pravoslavni škofje menijo, da pripada Srbom.

4. 3 LETO 1994

Za predsednika RSK je bil 23. 1. 1994 izvoljen (Barić 2005: 250) Milan Martić. Milošević je, upoštevajoč mednarodne razmere in stanje svoje države, pričel voditi bolj kompromisno politiko (Barić 2005: 259) in je spodbudil premiera RSK k pogajanjem s Hrvaško. 30. 3. 1994 je sklenjen Zagrebški sporazum o prekinitvi spopadov in umiku težkega orožja. Spomladi tega leta (Tanner 1997: 292) so se bili Hrvati in Muslimani ponovno pripravljali pogovarjati o miru, Hrvaški pa so zaradi vmešavanja v vojno v BiH grozile mednarodne sankcije. Z Washingtonskim sporazumom, sklenjenim pod posredovanjem ZDA, (Hoare 1999: 222) so prenehali boji med Armado BiH in HVO ter HV; sklenjen je bil dogovor o vzpostavitvi šibke bosanske federacije v obsegu ozemelj pod nadzorom Armade BiH in HVO. Srbi so si prizadevali zaokrožiti svoje ozemeljske

zasedbe (Goldstein 2003: 417), zato so se sile hrvaških in bosanskih Srbov pozimi 1994/95 lotile zasedbe Bihaća in okolice, ki je bil vključen med zasedena področja v osrednji Hrvaški in med zahodnim delom Bosne pod srbskim nadzorom.

4. 3. 1 Hrvaška stran

4. 3. 1. 1 Franjo Tuđman, predsednik Republike Hrvaške in HDZ

Večernji list je objavil govor Franja Tuđmana s proslave Dneva upora proti okupatorju v Pazinu. Glede pomena protifašizma za Hrvaško je povedal (Tuđman 1994: 6), da z dnevom upora proti okupatorju »demokratska in suverena Hrvaška dokazuje, da je nastala na dosežkih protifašistične borbe, v kateri so hrvaški rodoljubi /.../ prispevali svoj delež k ohranjanju hrvaštva in oblikovanju neodvisne hrvaške države v težkih zgodovinskih dneh II. svetovne vojne.« S tem je priznal upor proti okupatorju pomembno veljavo, zanimivo pa je, da upornike ni poimenoval ne z imenom partizani ne z nazivom komunisti. Tuđman je na proslavi še povedal (1994: 6), da so v SFRJ dan upora »ponaredili in v Hrvaški namesto tega dneva, ko so 22. 6. 1941 hrvaški antifašisti krenili v boj proti fašizmu in za svobodo Hrvaške, za dan protifašističnega upora razglasili 27. junij, ko so kninski in bosanski Srbi začeli z bojem proti NDH.« Tuđman (1994: 6) je Srbe, ki so se na ta dan pričeli bojevati proti NDH, obtožil, da to ni bilo zato, »ker je bila NDH povezana s fašistično Italijo in Nemčijo, temveč zato, ker je hotela biti Hrvaška«, in dodal, da »so se prav ti kninski Srbi in četniki povezali s fašistično Italijo in tudi danes bi to storili, če bi lahko.« Tuđman je s to izjavo izenačil srbske partizane v Hrvaški, ki so se uprli NDH, s četniki, ki so se v Hrvaški povezovali z Italijani, hkrati pa je ovrget njihov protifašizem in izpostavil protihrvaško naravo njihovega boja.

4. 3. 1. 2 Stipe Mesić, ustanovitelj Hrvaških narodnih demokratov (HND) (Hladnik-Milharčič: 1994: 31)

V intervjuju, naslovljenem *General proti generalu*, se je Mesić najprej posvetil vojni med Hrvati in Muslimani v BiH in povedal (Hladnik-Milharčič 1994: 32), da do nje ne bi smelo priti, »ker ni bilo nobenega razloga zanjo« in ker je bil »edini sovražnik Hrvaške na teh ozemljih srbski napadalec«, in jo je zato označil (Hladnik-Milharčič 1994: 32) za zgodovinsko nelogično, z besedami, da v zgodovini ne pozna podobnega primera, »da bi

zaveznika namesto s skupnim sovražnikom začela vojno drug proti drugemu.« O vojni v BiH je dodal (Hladnik-Milharčič 1994: 32), da so bila bosanska ozemlja že od leta 1990 glavni srbski interes, in ga utemeljil na zgodovini z besedami, da »je bilo jasno, da se Srbija pripravlja na vojno, da bi dosegla cilje, ki jih je imela že v I. svetovni vojni, četniki pa so jih v II. svetovni vojni samo dopolnjevali.« S tem je na zgodovini utemeljil srbske ozemeljske težnje, ko je govoril o četnikih, pa je nakazal, da je njihov genocid v vzhodni Bosni očitno predstavljal osnovo za njihove aktivnosti med trajajočo vojno v BiH. Glede vojne v Hrvaški in hrvaških zasedenih ozemelj je bil mnenja (Hladnik-Milharčič 1994: 33), da Hrvaška lahko dobi nazaj svoja ozemlja, če bo »Milošević najprej poražen politično« in bo mednarodna skupnost preprečila Srbiji dovažanje vojaške opreme hrvaškim in bosanskim Srbom.

4. 3. 1. 3 Rimskokatoliška cerkev

Katoliški dostojanstveniki so se v letu 1994 ukvarjali predvsem z vojno v BiH in Hrvaški. Kardinal Kuharić je v poslanici predsedniku Tuđmanu o vojni govoril splošno in jo z verskim izrazoslovjem boja dobrega proti zlu označil (1994: 3) za »veliko nesrečo: hudičevo orgijo nasilja, sovraštva in zločina proti Bogu in človeštvu.« V intervjuju, naslovljenem *Razgovor s kardinalom Kuharićem po povratku iz Sarajeva*, je Kuharić jasno pokazal stališče RKC do vojne v BiH, ko je povedal (Miklenić 1994: 3), da »Cerkev priznava realnost mednarodnega priznanja države Bosne in Hercegovine« in da »sprejema načelo nespremenljivosti meja«.

O zgodovini je bilo povedanega malo; kardinal Kuharić je imel govor ob odkritju spomenika pliberškim žrtvam; pri tem je povedal (Kuharić 1994: 3), da so bili ti »pripadniki hrvaškega naroda« pobiti »potem, ko je bil konec vojne že mednarodno razglašen.« Izjava je zavajajoča, saj izpostavlja etnično dimenzijo pobitih, ne pa idološko politične, ki je bila eden izmed glavnih razlogov za poboje.

4. 3. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji

4. 3. 2. 1 Vuk Drašković, predsednik SPO

Drašković je imel 22. 4. 1994 na Drugem kongresu srbskih intelektualcev govor, naslovljen *Na izvor, po vodu*. Drašković je o Srbih in njihovi naravi povedal, da Srbi

nikoli v vojnah niso izvajali zločinov, kar je utemeljil s tem (Drašković 2001: 181), da »tudi ko je v II. svetovni vojni Sava nosila naše poklane, ni nihče v vsej Srbiji nastopil proti Hrvatom, general Mihailović pa je celo ustanovil časopis za Muslimane v svobodnih srbskih deželah.« Da Srbi niso nikoli izvajali zločinov v vojni, je vsaj zgodovinski mit, saj, če že nič drugega, so ravno srbski četniki v II. svetovni vojni izvedli v Podrinju genocid nad Muslimani in jih samo tam pobili (Duraković 1993: 147) okrog 9.200. V tem govoru se Drašković (2001: 179) dotakne Hrvatov in pove, da »so ustaši leta 1991 krenili po poti iz leta 1941« in s tem jasno pokaže odnos do hrvaškega osamosvajanja in hrvaških oblasti, ki jih tako opredeli za ustaške. Drašković je pokazal svoje stališče o drugačnosti Srbov od Hrvatov z besedami (2001: 179), da ne bo nikoli sprejel, da so »Srbi morali v tej vojni odgovoriti na enak način, ker so ustaške roke spet zgrabile za ustaški nož«, ker naj bi to pomenilo (Drašković 2001: 180), da »sprejemamo tudi ustaško laž, da smo mi krivi za Jasenovac /.../, ker smo ubili Radića v skupščini.« Drašković je govoril o pobitih Srbih v NDH in navedel (Drašković 2001: 178) »milijon, zaradi zločina rojstva pobitih«, kar je dvakrat več od števila, ki ga jemljem za najbolj verodostojnega.

4. 3. 2. 2 Srbska radikalna stranka

V programu stranke, ki je bil sprejet na Tretjem domovinskem kongresu Srbske radikalne stranke 30. 1. 1994, o samem ustaštvu ni bilo govora. SRS se je v Uvodu predstavila (Nikolić in dr. 1995: 94) kot »demokratska politična organizacija«, ki se »zavzema za miroljubne načine politične borbe.« Kot prvi cilj stranke je v programu navedena (Nikolić in dr. 1995: 94) »obnovitev svobodne, neodvisne in demokratične srbske države, ki bo obsegala vse srbstvo /.../ kar pomeni, da se bodo znotraj njenih meja nahajale današnje Republika Srbija, Republika Črna gora, Republika Srbska in Republika Srbska krajina.« II. svetovna vojna je bila omenjena le v točki 14, kjer je bilo govora o zunanjem dolgu »komunističnega režima«; zapisano je bilo (Nikolić in dr. 1995: 96), da »je plačevanje zunanjih dolgov potrebno vezati na vojne reparacije Nemčije in drugih sil hitlerjanske osi, kot tudi na delitev obveznosti s Slovenijo in Hrvaško«.

Šešelj je se je v govoru na Tretjem domovinskem kongresu posvetil predvsem oceni delovanja stranke. Izraze, povezane z II. svetovno vojno, je uporabljal le pri opisovanju

dogodkov, povezanih z delovanjem SRS. Povedal je (Šešelj 1995: 20), da je leta 1990 SRS »imela mitinge po srbski Slavoniji in opozarjala srbski narod, kaj jim pripravlja Tuđmanova ustaška oblast.« Z izjavo je pokazal, da tudi v letu 1994 ni spremenil mnenja o hrvaških oblasteh in jih je še vedno videl kot ustaške, ob tem je tudi jasno pokazal, na katere strune je igral, da je tam dosegel nacionalno homogeniziranje Srbov. Šešelj je tudi poudaril, da še vedno vidi Hrvate kot genociden narod, ko je povedal (Šešelj 1995: 20), da je SRS, »ko je zagrozila nevarnost pred ustaši in povampirjenimi težnjami hrvaškega naroda za novim genocidom nad Srbi, poslala tja naše prostovoljce.« O Vence-Owenovem načrtu je izrazil mnenje (Šešelj 1995: 21), da je Zahod z njim mislil s priznanjem neodvisnosti BiH prekiniti zvezo med Srbijo in RSK.

4. 3. 2. 3 Srbska pravoslavna cerkev

Škofje SPC so v skupnem apelu v zvezi z BiH zapisali (Radović in dr. 1994b: 194), da živi tam srbski narod »že tisoč let in ni ne agresor in ne okupator.« Kot dokaz so uporabili zgodovino in izpostavili (Radović in dr. 1994b: 194), da »srbskega pravoslavnega naroda na prostorih Bosne in Hercegovine in Krajine ni uspel uničiti niti genocid fašistov niti ustašev v II. svetovni vojni.« II. svetovno vojno in čas komunizma so uporabili še pri pozivu Evropi in ZDA (Radović in dr. 1994b: 194), naj »srbskemu pravoslavnemu narodu ne vsiljujejo nasilne rešitve in odločitve z razkosanimi ozemlji, kakršne smo imeli pod brezbožnimi fašisti in komunisti«, saj da bodo »izvir novih krivic in novih nemirov.« Mit trpečega naroda je izpostavila tudi skupina srbskih škofov, s prvopodpisanim Amfilohijem, v pismu ameriškemu predsedniku Clintonu. Našli so zvezo med trajajočimi sankcijami proti Srbom in letom 1941 (Radović in dr. 1994a: 2) ter povedali, da »so se sankcije proti srbskemu narodu začele že leta 1941«, ko je bil v II. svetovni vojni pod »nemško in italijansko okupacijo, ob tem pa doživel krvavo revolucijo in ustaške pokole«, temu pa dodali, da je po vojni sledilo delovanje komunistične oblasti, ki je »uničila naš narod moralno, duhovno in ekonomsko«.

Zanimivo je, da so se škofje zavzemali za pravični mir (Stojčević in dr. 1994: 195), po drugi strani pa podpirali politiko RS in RSK, kar dobro kaže izjava patriarha Pavleta, ki je na obisku RSK 7. 4. 1994 pozval (Mileusnić 1994: 6) k »molitvi za tiste, ki so svoje življenje dali za križ častni in svobodo zlato,« in povedal v uteho sorodnikom padlih to,

da »njihovi otroci, bratje in očetje niso dali svojih življenj pri jemanju in teptanju tuje svobode, ampak pri obrambi svoje in ne za vsiljevanje svoje vere, marveč za njeno obrambo.« S to izjavo je padle srbske upornike na eni strani označil kot borce za vero, njihov boj pa opisal kot boj za svobodo, s čimer je pokazal, da vidi srbski upor v Hrvaški kot legitimen.

4. 4 LETO 1995

Mirovni načrt 'Z-4' (Tanner 1997: 294–5), ki so ga jeseni 1994 predstavili (Barić 2005: 475) veleposlaniki ZDA, Rusije, Francije v Hrvaški in predstavniki Mednarodne konference o bivši Jugoslaviji in je predvideval široko avtonomijo krajskih Srbov v okviru Hrvaške, je 30. 1. javno zavrnilo vodstvo upornih Srbov. Aprila je bil sklenjen (Barić 2005: 494) dogovor o odprtju avtoceste skozi zahodno Slavonijo pod srbskim nadzorom, HV pa je incidente ob njej izrabila kot opravičilo za akcijo Blisk, s katero je (Goldstein 2001: 419) v začetku maja osvobodila del zahodne Slavonije pod nadzorom Srbov. Po neuspešnih pogajanjih v Ženevi (Bilandžić 1999: 810), je HV z akcijo *Nevihita*, ki je potekala od 4. do 8. 8. na ozemlju Krajine, ponovno vzpostavila hrvaško oblast. Jeseni (Barić 2005: 524) so sledile uspešne skupne hrvaško-muslimanske akcije v zahodni Bosni, oktobra pa je bilo sklenjeno premirje. Predsedniki Srbije, Hrvaške in BiH pa so 14. 12. v Parizu podpisali (Silber in Little 1996: 383) mirovni načrt za BiH.

4. 4. 1 Hrvaška stran

4. 4. 1. 1 Hrvaška stranka prava

Statut HSP se z zgodovino ukvarja v Uvodnih načelih, kjer je v 1. členu zapisano (Paraga in dr. 1995: 4), da je »hrvaški narod je eden najstarejših evropskih narodov« in da HSP »nadaljuje svojo politično pot na temeljnih načelih, ki jih je določil Oče domovine, v smeri osnovanja povsem neodvisne hrvaške države na celotnem etničnem in zgodovinskem prostoru«, iz česar je razvidno, da HSP črpa svojo legitimnost in se vidi kot naslednico Starčevićeve HSP.

V 18. členu poglavja Človekove pravice je HSP (Paraga in dr. 1995: 6) jasno predstavila tudi svoje kritično gledanje na polpreteklo zgodovino, kjer je zapisano, da bo HSP »izrecno nasprotovala političnim sistemom boljševističnega kot fašističnega tipa in

vsaki drugi ideologiji, ki ni v skladu s sprejeto dediščino demokratičnega sistema.« Ta člen lahko beremo kot odstop stranke od totalitarnih sistemov, kar je NDH bila, vendar pa mi dva elementa preprečujeta sprejeti stališče, da se je stranka distancirala od dediščine NDH. Prvi element, ki spominja na dediščino ustaštva, je člen 20 v poglavju Človekove pravice, ki pravi (Paraga in dr. 1995: 7), da se bo »HSP zavzemala za pravico hrvaških državljanov pravoslavne vere, da ustanovijo svojo avtokefalno cerkev in jo poimenujejo s svojim imenom«, kar predstavlja željo storiti tisto, kar je storila leta 1942 NDH, ko je ustanovila HPC, ki je bila v nasprotju s prepovedano SPC dovoljena. Drugi element, ki opozarja, da se HSP ni distancirala od NDH, je zaključni pozdrav na Deklaraciji drugega zbora HSP (Paraga in dr. 1995: 54), ki se glasi: »Za dom spremni!« in je pozdrav, ki so ga uporabljali ustaši.

4. 4. 1. 2 Stipe Mesić, predsednik Hrvaških narodnih demokratov (Štamcar 1995: 31)

Glede vojne v Hrvaški je Mesić povedal (Štamcar 1995: 31), da sta mu še pred vojno Milošević in Jović zagotavljala, da ju Hrvaška ne zanima, da pa bodo vzeli 66 odstotkov Bosne. Mesić je o Tuđmanovi politiki do Bosne povedal, (Štamcar 1995: 31), da je Tuđman »prišel do spoznanja, da svet Srbiji dopušča razbijanje Bosne in začel tudi sam razmišljati o hrvaških interesih v njej«. Mesić o zgodovini ni govoril, NDH je omenil le, ko je govoril o HDZ, in povedal (Štamcar 1995: 31), da so »v HDZ imeli nekateri iluzije, da je treba vnovič vzpostaviti NDH,« in dodal (Štamcar 1995: 34), da je bil srbski občutek ogroženosti iracionalen. Za primer iracionalnosti je navedel trditev, da je hrvaški grb ustaški; po njegovem mnenju je njihov grb »zgodovinski in je bil v socializmu enak«.

4. 4. 1. 3 Rimskokatoliška cerkev

Zagrebski kardinal Kuharić je akcijo Nevihta legitimiral z verske strani z besedami (Kuharić 1995A: 3), da konstitucija *Radost in upanje* II. vatikanskega koncila daje državam pravico obrambe, ko izčrpajo vsa miroljubnega pogajanja, in na osnovi tega utemeljil, da je »načelo samoobrambe pravica, ki se je ne more zanikati nobeni žrtvi nepravičnega nasilja« in dodal, da je bila Hrvaška žrtev takega nasilja. V pridigi pred božičem se je Kuharić (1995b: 5) posvetil Daytonskemu sporazumu in je povedal, da je pozitiven, ker je zaustavil Bosni in Hrvaški vsiljeno vojno. O daytonskem miru je izjavil

(Kuharić 1995B: 5), da »vseeno ni pravičen, ker vsebuje še veliko elementov krivice,« in kot primer navedel vprašanje Bosanske posavine, ki »je pripadla tistim, ki so iz Posavine pregnali večino hrvaškega in muslimanskega prebivalstva«.

Hrvaški škofje so o koncu II. svetovne vojne povedali (Badurina in dr. 1995: 2), da ga sicer praznujejo tudi »Hrvati, ki so se v velikem številu borili na strani zaveznikov«, da pa se mesec maj v Hrvaški pomni kot »mesec strašnih pokolov zajetih vojakov in civilistov, ki so jih jugoslovanski vojski izročili zavezniki.« Škofje so omenili (Badurina in dr. 1995: 2), da je ujetnike čakal Pliberk in 'Križev pot' s tem pa dali povratku zajetih na ozemlje Jugoslavije religijsko-mitski prizvok. O II. svetovni vojni so povedali (Badurina in dr. 1995: 2), da se je »hrvaški narod z svoji težnji za svobodo znašel pod udarom sil, ki so mu to odrekale in ga okrutno uničevale, izvajajoč pri tem velikosrbski politični program«, posledica pobojev hrvaškega civilnega prebivalstva pa naj bi bili »postopki režima v Hrvaški, osnovani na ideologiji /.../ nacionalnega izključevanja, ko so izvajali maščevanje in povzročali žrtve /.../, ki se jih lahko imenuje le zločin.« Logika izjave, da so velikosrbski politični cilji vzrok za zločine ustašev, kot je vidno iz drugega poglavja, ne drži.

4. 4. 2 Srbska stran na Hrvaškem in v Srbiji

4. 4. 2. 1 Milan Martić, predsednik RSK

Milan Martić je v intervjuju z naslovom *Vojna in mir* govoril o možnih posledicah odločitve hrvaških oblasti, da marca 1995 prekličejo mandat silam UNPROFOR-ja. Martić je povedal, da »je treba z največjo verjetnostjo pričakovati vojno, če se mirovne sile umaknejo.« Na vprašanje, kako gleda na Tuđmanov predlog, da bi hrvaško mejo nadzorovale manjše enote Nata, je odgovoril (Damjanić 1995: 34), da to ne pride v upoštevanje in da »je logično, da si Tuđman želi, da bi prišla Nemčija in druge članice Nata, da bi dokončale delo, ki ga sam ni bil sposoben opraviti s svojo vojsko«. O vezanosti Hrvaške na Nemčijo je opozoril (Damjanić 1995: 35), ko je povedal, da za Tuđmanovim namenom umika UNPROFORja stoji Nemčija in da »Hrvaška ni nikoli o ničemer sama odločala«. Iz teh izjav je moč videti, da Martić verjame v mit o nemški zaroti proti Srbom oz. da je bilo hrvaško osamosvajanje in z njim povezana vojna posledica prebuditve nemške politike *drang nach Osten*. V zvezi s Hrvaško je ponovno pokazal svoje

prepričanje v kontinuiteto med režimom NDH in Tuđmanovo oblastjo, ko je povedal (Damjanić 1995: 35), da je »Hrvaška imela čisti nacistični režim in ga je ohranila do danes« in da je ta »popoln podaljšek Pavelićeve države«.

4. 4. 2. 2 Srbska radikalna stranka

Voditelji SRS so pozvali (Šešelj in dr. 1995: 3) državljane Srbije k rušenju oblasti Slobodana Miloševića in SPS. Glavni razlog za tako dejanje so poleg (Šešelj in dr. 1995: 4) slabih življenjskih in ekonomskih razmer našli (Šešelj in dr. 1995: 3) v njegovem »izdajstvu srbskih nacionalnih interesov.« Milošević naj bi (Šešelj in dr. 1995: 3) »spodbudil zahodne Srbe k osvobodilni vojni, jih oborožil in pomagal pri vzpostavitvi Republike Srbske krajine in Republike Srbske«, nato pa jih izdal s sprejetjem zahtev »velikih sil in srbskih sovražnikov, od sprejema Vance-Owenovega načrta naprej« in »zahteval kapitulacijo zahodnih srbskih republik.« Voditelji SRS so omenjali tudi ustaštvo; Miloševića so obtožili (Šešelj in dr. 1995: 4), da je »predal novemu ustaškemu poglavniku Franju Tuđmanu srbsko Zahodno Slavonijo s tem, ko je preko svojih agentov in komunistične bande /.../ preprečil učinkovito srbsko obrambo.« Ta izjava kaže, da je bil za SRS Tuđman novi voditelj ustašev, in hkrati, da so za srbski poraz v zahodni Slavoniji krivi srbski komunisti. Hrvate so naprej predstavili (Šešelj in dr. 1995: 4) kot »ustaške zveri«, katerim je »komunistični diktator« Milošević »na milost in nemilost prepustil tisoče srbskih otrok, žena in nemočnih starcev.« Posredno so HV obtožili vojnih zločinov (Šešelj in dr. 1995: 4) z izjavo, da so »hrvaški tanki z gosonicam teptali srbske nemočne in /.../ z granatami obstreljevali begunske kolone«.

4. 4. 2. 3 Srbska pravoslavna cerkev

SPC se je v letu 1995 v glavnem posvečena aktualnim dogodkom. Pri tem so njeni dostojanstveniki Srbe predstavljali kot trpeče ljudstvo (Stojčević in dr. 1995b: 2) in grešnega kozla (Jevtić 1995: 7), kar so navezovali na srbsko zgodovino. Škof Amfilohije je za vojne na ozemlju nekdanje Jugoslavije obtožil mednarodno skupnost (Radović 1995: 2), da je s »prehitrim priznanjem v zgodovini neobstoječih držav, katerih meje so pričele ponovno rezati živi organizem srbskega pravoslavnega naroda in je zato prišlo do /.../ državljanske vojne.« Ameriškega predsednika Clintona je opozoril (Radović 1995:

2), da medtem ko praznuje konec II. svetovne vojne, si njegovi in Natovi »bombniki uspešno prizadevajo dokončati tisto, kar Hitlerju in njegovemu satelitu Paveliću ni uspelo« in dodal, da »nemški in italijanski bombniki ponovno spuščajo svoje smrtonosne tovore na ostanke ostankov v II. svetovni vojni nepobitega in nepoklanega srbskega naroda.« Ko je škof Amfilohije govoril o srbski zgodovini, je povedal (Radović 1995: 2), da so srbski narod v BiH v preteklosti uničevali »turški imperij petsto let, nadaljevala pa Avstro-Ogrska (1876–1918) in nacisti ter ustaši (1941–1945)«.

Škofje so se posvetili tudi akcijam HV; škof Lukijan je govoril o dogajanju na ozemlju zahodne Slavonije, ko so Hrvati izvedli akcijo Blisk. Pri tem je dejal (Pantelić 1995: 4), da so »ustaši vstopili v Okučane ob 22. uri« in s tem pokazal, da vidi HV kot ustaško oz. da gre za nadaljevanje politike NDH; slednje dokazuje tudi njegova trditev (Pantelić 1995: 4), da se »nad Jasenovcem spet vije ustaška zastava.« Podobno so srbski škofje v skupni izjavi za javnost v zvezi z dogodki v Slavoniji poudarili (Stojčević in dr. 1995a: 3), da so »v začetku maja pravoslavni Srbi iz Slavonske eparhije /.../ doživeli pravi genocid« in ga navezali na II. svetovno vojno z besedami, da gre za »nadaljevanje in zaključek genocida, ki se je začel 1941 /.../ proti istemu prebivalstvu.« V sporočilu za javnost v zvezi z akcijo Nevihta so pregnane krajinske Srbe pozvali (Stojčević in dr. 1995c: 1), naj, čeprav »pregnani z brutalno nečloveško silo s svojih stoletnih ognjišč«, ne klonejo, saj da to »niso prva pribežališča in pregnanstva srbskega naroda in ni prvič, da bežijo od doma suženjskega kot davno Izraelci iz Egipta.« Tako so srbsko zgodovino kazali kot biblijsko zgodovino trpečega in izbranega ljudstva.

4. 5 ZAKLJUČEK

V obdobju od podpisa Sarajevskega premirja do akcij Blisk, Nevihta in na koncu podpisa Daytonskega sporazuma je bilo na obeh straneh videti preusmeritev pozornosti na krizno žarišče Bosne in Hercegovine, ocenjevanje politik vodstev v konfliktu in kritiko delovanja mednarodne skupnosti pri reševanju konfliktov.

Politiki HSP, HND in SDP so BIH priznavali ozemeljsko nedotakljivost in bili kritični do politike uradnih oblasti glede tega vprašanja, kot tudi do njene politike za časa oboroženih spopadov v Hrvaški. Uporabo zgodovine iz političnih programov in izjav predstavnikov politične elite na hrvaški strani je mogoče razvrstiti v tri sklope: 1.) izjave

in stališča, kjer je zgodovina uporabljena splošno, brez osredotočenja na konkretna obdobja, 2.) stališča HSP, ki je v svojem programu ostala zvesta svojim načelom in NDH ni mitizirala, temveč je posamezne elemente ustaštva in njihove ideje z minimalnimi prilagoditvami enostavno vstavila v svoj program; 3.) izjave vodstva HDZ. Tuđman je zgodovino povsem jasno instrumentaliziral za mitotvorje; pri tem se je držal splošnega vzorca po katerem je starim osnovam dodal novo, razmeram prilagojeno razumevanje preteklosti. Tako je izpostavljal ne več jugoslovansko integralistično, temveč hrvaško nacionalno dimenzijo NOB in njene pozitivne vidike na eni strani, na drugi pa skladno z duhom konfrontacije s Srbi izpostavljaj bolj protihrvaškost kot protifašističnost hrvaških Srbov, ki so najprej dvignili orožje proti NDH in ne proti Nemcem ali Italijanom.

Stališča voditeljev RKC v Hrvaški so, kar zadeva ozemeljsko celovitost BiH, enaka stališčem prej omenjenih treh opozicijskih strank. Pri obravnavi tekoče problematike so hrvaški škofje največkrat izpostavili, da je bila vojna Hrvaški in BiH vsiljena in pozivali k miru; po drugi strani pa so dali neposreden blagoslov akciji Nevihta, ko je njihov voditelj Kuharić jasno povedal, da je akcija, upošteva je sklepe II. vatikanskega koncila, skladna z doktrino uradne RKC. Dostojanstveniki RKC so glede zgodovinskih mitov v svojih prizadevanjih, da se opere njegov ugled in s tem ugled celotne RKC v Hrvaški, nadaljevali prakso iz prejšnjega poglavja: kardinala Stepinca so prikazovali kot domoljuba, mučenika in junaka vsega hrvaškega naroda in prikazovali čas vladavine KP kot protihrvaški, na kar kaže njihova mitska in z biblijskimi motivi obogatena razlaga razlogov za hrvaške žrtve poveljnih pobojev: nacionalna in verska pripadnost.

Voditelji SPC so pri obravnavi tekočih dogodkov predstavljali Srbe kot trpeči narod, proti kateremu so se zarotile najmočnejše sile na svetu. Večkrat so pozvali k pravičnemu miru, hkrati pa podpirali čezdrinske Srbe v njihovih vojaških prizadevanjih s pozivi, naj se v teh težkih časih ne vdajo. Pri prikazovanju Srbov kot trpečega naroda so tudi v tem obdobju selektivno uporabljali zgodovino in jo s tem spreminjali v mit, tako so večkrat izpostavili, da so nad Srbi izvedli genocid najprej ustaši in nato komunisti. Mitologijo NDH so voditelji SPC uporabljali pri opisih trpljenja srbskega naroda, kjer so poudarjali mit milijonskih srbskih jasenovskih žrtev, in pri mitskem prikazovanju hrvaških vojaških akcij, hrvaških oblasti in hrvaških simbolov kot ustaških oz. kot nasledstva ustaških zločinov iz leta 1941.

Predstavnikom srbske politične elite, ki so bili v opoziciji Miloševićevi SPS, je skupno kritiziranje Miloševićeve politike: tako zaradi blokade, uvedene proti RS, kot tudi, ker ni pomagal Srbom v BiH in Hrvaški ob napadu hrvaških in hrvaško-muslimanskih sil. Medtem, ko je iz analizirane literature razvidno, da se je najmočnejša stranka v Hrvaški posluževala mitov, vezanih na preteklost, se je SPS kot najmočnejša srbska stranka ukvarjala z oblikovanjem novega mita: mita o novem svetovnem redu, za katerim stojita Nemčija in ZDA, ki želi ta streti Srbijo zaradi njene načelne politike. NDH in ustaštvo sta bila pri ostalih strankah uporabljena podobno kot pri SPC: na preteklih srbskih izkušnjah, povezanih z njima, so razlagali dogajanje v sedanosti oz. z mitskimi predstavami preteklosti pojasnjevali današnje delovanje nasprotnika (ustaškost hrvaškega političnega vodstva) in na teh ponavljanih mitizirane preteklosti utemeljevali legitimnost srbskih prizadevanj v Hrvaški in BiH in 'večno' genocidnost Hrvatov.

5. ZAKLJUČNE UGOTOVITVE

V vojnah, ki so spremljale razpad Jugoslavije, se je zgodilo podobno, kot ob nastanku Kraljevine SHS oz. Kraljevine Jugoslavije in kasneje NDH. Posamezne kulturne črte, katerim so v 45. letih obstoja SFRJ oblasti in politična vodstva poskušali zmanjšati pomen ali jih narediti za nepomembne; med njimi: pisanje v cirilici oz. latinici, versko prepričanje ali nacionalna pripadnost so ponovno udarile na površje. Namesto tem so skladno s svojimi političnimi in družbenimi cilji in vizijami pripisovali pomen drugim vrednotam (črtam) in poskušali doseči identifikacijo državljanov z jugoslovanskim integralizmom in patriotizmom, sekularnostjo, kultom Josipa Broza-Tita kot 'očeta' vseh narodov in narodnosti ter lastno interpretacijo skupne zgodovine jugoslovanskih narodov, kjer je bila v okviru NOB poleg integralne dimenzije skupnega boja vseh jugoslovanskih narodov proti okupatorju izpostavljena še dimenzija boja proti razrednem nasprotniku, ki je bil izenačen z domačimi izdajalci in bil označen za prisotnega med vsemi narodi in narodnostmi socialistične Jugoslavije.

Dogajanja v 80. in 90. letih v Jugoslaviji je mogoče odlično razložiti skozi prizmo instrumentalizma Friedericha Bartha. V tistem času so se namreč tako v Srbiji kot v Hrvaški pojavile nove oz. prebujene elite⁶² (inovatorji), ki so etnični skupini, ki so ji pripadali, pričele (ponovno) pripisovati določene, do takrat manj pomembne ali celo zatajevane značilnosti. Tako so v Hrvaški ponovno obudili ime Anteja Starčevića, zahtevali drugačno gledanje na kardinala Stepinca in izpostavili pripadnost hrvaškega naroda zahodnemu oz. rimskemu katolištvu ter zahodni evropski civilizaciji. Na srbski strani je v novih razmerah prišlo do ponovnega povezovanja identitete srbstva na Svetosavje in pravoslavje ter zahtev po reviziji odnosa do Jugoslovanske vojske v domovini (JVVD) oz. četniškega gibanja Draže Mihailovića. Obe strani pa sta pri tem postavljali in oblikovale nove politične mite. Elite (inovatorji) so pričele voditeljem in etnični skupnosti svojih tekmecev pripisovati določene 'lastnosti', ki se do takrat 'niso zdele pomembne'; Srbi Hrvatom in njihovim politikom neo ustaštvo ter genetsko pogojeno genocidnost, Hrvati pa Srbom četništvo, hegemonijo in ekspanzionizem. Na ta način so oboji aktivno prispevali k novemu oblikovanju tistega, kar Barth imenuje

---

⁶² Izraz elite se navezuje tako na posvetne kot na eliti dominantnih cerkva (op. M. L.).

etnične meje. Prej pomembni vrednoti, kot sta skupni boj proti okupatorju v NOB in jugoslovanski patriotizem oz. integralizem, sta izgubili vrednost in pomen. Politični boj inovatorjev (bolj ali manj nacionalističnih elit) obeh etničnih skupin, ki so si prizadevali pridobiti (ohraniti) ekonomske, politične in ozemeljske koristi, se je zaostрил do oboroženega spopada med narodoma, v katerem je poudarjanje posameznih lastnih in nasprotnikovih kulturnih črt pridobilo ali okrepilo njihovo mitsko dimenzijo. Na ta način so namesto Srbov 'pričeli obstajati' le četniki, namesto Hrvatov ustaši in pri prvih se je zgradil mit 'trpečega naroda', drugi pa so omenjali svoj 'križev pot', medtem ko so v vojni na obeh straneh umirali ljudje.

Glede na raziskano lahko z veliko gotovostjo trdim, da je imela II. svetovna vojna in z njo povezani miti pomembno vlogo pri izpostavljanju posebnosti, drugačnosti in trpljenja vsakega od obeh narodov, pri katerih sem raziskoval delovanje političnih elit in cerkvenih vodstev.

5. 1 ZAKLJUČKI NA HRVAŠKI STRANI

5. 1. 1 Hrvaške politične elite

Pri hrvaških političnih elitah le delno sprejemam hipotezo, da so njihovi politični voditelji v času propadanja starega in nastajanja novega družbenega, ekonomskega in političnega sistema preko insturmantaliziranja zgodovinsko-političnih mitov, povezanih z NDH, prispevali k zaostrovanju etničnega konflikta med narodoma na Hrvaškem, saj sta bili mitologija in zgodovinske krivice, povezane z NDH uporabljeni, a le pri HDZ in HSP. Pri tem je šlo za uporabo in tvorjenje mitov, povezanih z NDH, le pri HDZ, ki je bila v celotnem obdobju vojne najmočnejša hrvaška stranka in je skušala pod svoje okrilje pritegniti čim večje število različnih struj, zato formalno ni nikoli zavračala NOB, pri katerem pa je zopet sprejemala le aspekte, ki so odgovarjali njenim interesom. HSP je tudi uporabljala vsebine, povezane z NDH, vendar ne v obliki mitov; posamezne elemente ustaške dediščine je enostavno vgradila v svoj strankarski program. Ugotavljam, da je bila uporaba mitov in zgodovine bolj pogosta v prvem analiziranem obdobju, tj. v času nastajanja večstrankarstva, odločitve za samostojno državo in izbruha vojne, kot pa v drugem obdobju, v katerem so se politični voditelji bolj ukvarjali s kritiko stanja, politike državnega vodstva in prihodnosti države. Glede rabe elementov

zgodovine in mitotvorja obstaja pri HDZ in HSP v obeh obdobjih enak trend: HDZ in njen voditelj sta mitizirala čas II. svetovne vojne: tako partizansko kot ustaško stran, HSP pa je v svojem sklicevanju na dediščino prejšnjih HSP ohranjala del dediščine NDH v svojih programih. Ostale stranke so zgodovino le okvirno omenjale.

Delovna hipoteza, da je hrvaško politično elito k politiki zaostrovanja spopada vodil interes etničnega in religijskega homogeniziranja držav, se je izkazala za neveljavno, saj nisem nikjer, razen v primeru pobude HSP po ustanovitvi posebne pravoslavne cerkve za hrvaške državljane, našel elementov zahtev po religijski ali etnični homogenizaciji. Lahko pa na primeru HDZ in njenega sprejemanja tako elementov NOB kot NDH sprejemem stališče, da je njeno vodstvo vodil pri tem interes političnega obvladovanja celotnega hrvaškega političnega prostora oz. čim širše politične homogenizacije volivcev pod zastavo HDZ. Seveda se zavedam, da veljajo moje ugotovitve za formalno-deklarativno raven, potek dogodkov je namreč na ravni prakse pokazal, da se deklarirana stališča niso uresničila.

Pri mitih o NDH, ki so bili največkrat uporabljani, je šlo v glavnem za dokazovanje logike, da so bili dogodki v NDH posledica predhodnega srbskega verskega in političnega zatiranja Hrvatov v Kraljevini Jugoslaviji, in za gradnjo slike, da je NDH bila oz. je izpolnjevala kriterije neodvisne države. V veliki meri je šlo tudi za postavljanje protimitov takrat zelo razširjenim srbskim mitom o NDH. Tako se je dokazovalo, da je število vseh pobitih v Jasenovcu 10 krat manjše od števila, o katerem so govorili Srbi, spreobračanje pa da je bilo prostovoljno.

5. 1. 2 Vodstvo Rimskokatoliške cerkve v Hrvaški

V primeru RKC v Hrvaški lahko sprejemem hipotezo, da je uporabljala mite povezane z NDH in s tem pri srbsko-pravoslavni strani prebujala strahove, saj so načenjali teme, ki so bila v povojni Jugoslaviji do njenega konca tabuizirane. Delovno hipotezo, da jih je pri tem vodil interes etničnega in religijskega homogeniziranja Hrvaške lahko sprejemem le delno in le na formalnem nivoju, saj v obravnavani literature hotenja po etničnem homogeniziranju nisem odkril. Drugače je pri želji po religijskem homogeniziranju, kjer so se dostojanstveniki lotili postavljanja nove vloge RKC v družbi in pri tem uporabili »zgodbo« o trpljenju in zaslugah RKC za Hrvate; za primer pa uporabili Stepinca. V

obeh obravnavanih obdobjih so kontinuirano gradili mit o njegovi domoljubnosti, rodoljubju in človekoljubnosti, od katerih vsako lahko zavrnem kot ne (povsem) resnično. Kot svečenika vseh Hrvatov so ga poskusili prikazati s prikazovanjem njegove žrtve kot žrtve za vse Hrvate in to razlagali kot pomemben vložek RKC pri osamosvojitvi Hrvaške.

Pri razlagi dogajanja v Hrvaški za časa II. svetovne vojne so uporabljali mit, da je bila represija oblasti NDH nad Srbi.le posledica predhodnega divjanja za Veliko Srbijo borečih se četnikov, ki so izvajali pokole nad hrvaškim civilnim prebivalstvom. Kljub temu od spoznanj precej oddaljenemu pojasnjevanju takratnih dogodkov, so vseeno sprejeli stališče, da je bilo to, kar so počeli ustaši s Srbi, zločin. Drugi mit, ki so ga v zvezi z dogodki, ki so neposredno sledili propadu NDH, gojili visoki predstavniki RKC, je bil, da so partizani po vojni hrvaške ujetnike pobili zaradi njihove vere in nacionalne pripadnosti.

5. 2 ZAKLJUČKI NA SRBSKI STRANI

5. 2. 1 Srbske politične elite

V primeru srbske politične elite le delno sprejemam svojo hipotezo, to pa zato, ker so politične stranke SPO, SRS, SDS in NRS na veliko uporabljale mite, povezane z NDH, nista pa jih uporabljali DS in za razliko od Hrvaške najmočnejša politična stranka tistega obdobja, Miloševićeva SPS. Obstaja razlika med izjavami političnih voditeljev iz ožje Srbije, ki so imeli za ustaški in genociden ves hrvaški narod, in predstavniki političnih elit iz RSK, ki so ustaške imenovalle samo hrvaške oblasti. Kar zadeva sam obseg uporabljanja mitov o ustaštvu, lahko rečem, da so bili uporabljani v obeh obdobjih v enakem obsegu, z večjim poudarkom na začetku prvega obdobja, ko se je Hrvaška osamosvojila in se je pričela vojna s srbskimi uporniki, in na koncu zadnjega obdobja, ko so bili Srbi v Hrvaški vojaško poraženi in je RSK prenehala obstajati.

Tudi delovno hipotezo lahko za srbske politične elite sprejemem le delno, saj je le šef SRS Šešelj javno povedal, da je v Slavoniji Srbe opozarjal, kaj naj bi jim pripravljale nove hrvaške oz. »ustaške« oblasti. Na osnovi dogodkov, ki so sledili, lahko postavim trditev, da ni šlo le za zbiranje politične podpore, temveč tudi za na strahu utemeljeno vojaško pripravo ene etnične skupine, da bo z ozemelj, ki jih bo zasedla, pregnala

pripadnike tega drugega, »zločinskega« naroda. O delovanju drugih srbskih strank v Hrvaški na tak način nimam podatkov.

Vsebine v zvezi z NDH so predstavniki srbskih političnih elit uporabljali na dva načina: kot utemeljitve upravičenosti srbskih ozemeljskih zahtev in kot mit o »demonškosti« nasprotnika. V tem mitu so bili Hrvati, če že ne kot narod, pa vsaj njihovo politično vodstvo, označeni za zločinske, kar naj bi dokazovali dogodki v NDH. Hrvaško politično vrenje za samostojnost je bilo predstavljeno kot ponovitev leta 1941 oz. ponovni izbruh ustaštva, kar naj bi dokazoval tudi novi hrvaški grb, ki je bil označen za ustaškega. V drugem obdobju je bila politika hrvaških oblasti pokazana kot odvisna od starega srbskega nasprotnika in nosilca novega svetovnega reda v Evropi; Nemčije. Akciji Nevihta in Blisk pa sta bili skladno z mitom predstavljeni kot ustaški divjanji, njun potek in posledice pa kot dokaz ustaškosti Hrvaške in Hrvatov.

5. 2. 2 Vodstvo Srbske pravoslavne cerkve

V primeru SPC sprejemam hipotezo, da so njeni dostojanstveniki uporabljali mite, povezane z NDH in ustaštvom. Pri SPC se je potrdila v celoti tudi delovna hipoteza, saj se je SPC kazala kot glavna institucija ohranjanja srbske nacionalne identitete, njeni visoki predstavniki pa so pri pisanju o srbskem narodu, v večini primerov dodali izraz 'pravoslavni'.

Mita, povezana z NDH, ki so ju uporebljali dostojanstveniki SPC, sta bila: število pobitih v Jasenovcu, pri čemer so celo presegli mit o milijonskih srbskih žrtvah in govorili celo o številu 1.700.000, in mit o fašistično-komunistični zaroti proti Srbom, kjer naj bi prvi nad njimi izvajali fizični genocid, drugi pa duhovno-ekonomskega in kulturnega. Vendar je treba dodati, da se je NDH in pokoli v njej največkrat uporabljala podobno kot pri političnih strankah: za dokazovanje utemeljenosti srbske pravice Srbov do določenih ozemelj v Hrvaški. Zanimivo se mi zdi spoznanje, da predstavljata mitologija NDH in mit fašistično-komunistične zarote pri SPC le del širše moderne srbske politične mitologije: mitologije svetovne zarote starih (Vatikan in Nemčija in dr.) ter novih (ZDA) sovražnikov Srbov in z nje izhajajoče mitske zavesti o Srbih kot o biblijsko trpečem narodu, ki je že doživel svoj 'novi Babilon', bežal kot Judje iz Egipta in doživljal 'golgotске muke'.

6. UPORABLJENA LITERATURA

6.1 SEKUNDARNI VIRI:

- Alexander, Stella (1979) *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge, New York itn.: Cambridge University Press.
- Anderson, Benedict (1998) *Zamišljene skupnosti: o izvoru inširjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost.
- Babić, Ivan (1971) *Političa teorija instrumentalizma*. Zagreb: Liber.
- Badurina, šibenski škof Srećko et al. (1992) Apel frančiškanske komisije Justitia et Pax: Zašto se još uvijek tolerira i podupire agresiju. *Glas koncila– katolički tjednik* (22. 11.): 8.
- Badurina, šibenski škof Srećko et al. (1995) Pismo Hrvatske biskupske konferencije o pedesetoj obljetnici drugoga svetskog rata. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (7. 5.): 1, 2.
- Baiković, protojerej Sava (1990) Molba grešnicima. *Glas Crkve: Časopis za hrišćansku kulturu i crkveni život* (2. 1.): 59–60.
- Banac, Ivo (1984) *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
- Barić, Nikica (2005) *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990 –1995*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Barth, Friederich (1997) *Etničke grupe i njihove granice*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Benz, Wolfgang (2000) *Holokavst*. Ljubljana: ICK.
- Bilandžić, Dušan (1999) *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden Marketing.
- Brilej, Roman (1992) Ambasador brez listnice. *Mladina* (6. 10.): 12–4.
- Brlek, Igor (2001) »En ljudožerec, en glas: demokracija in diktatura večine«. Šola Politične Demokracije Radia Študent, <http://www.radiostudent.si/projekti/demokracija/teksti/36ljudozerec.html> (23. 10. 2004).
- Brown, David (2000) *Contemporary Nationalism: Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics*. London, New York: Routledge.

- Brown, David (2004) Why independence? The Instrumental and Ideological Dimensions of Nationalism, *International Journal of Comparative Sociology* 45(3-4): 277-96.
- Cohen, Philip J. (1997) *Tajni rat Srbije: Propaganda i manipuliranje poviješću*. Zagreb: Ceres.
- Connor, Walker (1996) Beyond Reason: The Nature of Ethnonational Bond. V John Hutchinson in Anthony D. Smith (ur.) (1996) *Ethnicity*, 69–75. Oxford, New York itn.: Oxford University Press.
- Damjanić, Nikola (1995) Vojna in mir. *Mladina* (7. 3.): 34–5.
- Dedier, Vladimir (1987) *Vatikan i Jasenovac*. Beograd: Izdavačka radna organizacija »Rad«.
- Drašković, Vuk (1990) Jugoslavija je najveća grobnica srbskog naroda. V Dragan Marković (ur.) *Srbija na raskršću: demokratija ili građanski rat*, 20–30. Beograd: Beseda – Izdavačko poduzeće.
- Drašković, Vuk (1993) Naši dani teku unazad – Drugi sabor SPO. V Vuk Drašković (ur.) (2001) *Podsećanja*, 137–50. Beograd: Biblioteka Srpska Reč.
- Drašković, Vuk (1994) Na izvor, po vodu. V Vuk Drašković (ur.) (2001) *Podsećanja*, 176–82. Beograd: Biblioteka Srpska Reč.
- Duraković, Nijaz (1993) *Prokletstvo Muslimana*. Ljubljana: DELO – Tiskarna.
- Đurić, Dragan, Bojan Munjin in Stjepan Španović, ur. (1990) *Stranke u Hrvatskoj*. Zagreb: NIRO »Radničke novine«.
- Garde, Paul (1996) *Život i smrt Jugoslavije*. Zagreb: Ceres.
- Glazer, Nathan (1975) Introduction. V Daniel Glazer in Patrick Moynihan (ur.) *Ethnicity: theory and experience*, 1–26. Cambridge (MA) in London: Harvard University Press.
- Goati, Vladimir (2004) *Partije i partijski sistemi*. Niš: OGI Centar.
- Goldstein, Ivo (2003) *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.
- Guberina, Veljko (1990) Pobediće udružena opozicija. V Dragan Marković (ur.) *Srbija na raskršću: demokratija ili građanski rat*, 42–9. Beograd: Beseda – Izdavačko poduzeće.
- Hale, Henry E. (2004) Explaining Ethnicity. *Comparative Political Studies* 37(4): 458-85.

- Hastings, Adrian (1997) *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hrvatski državni arhiv, <http://www.arhiv.hr/hr/fondovi/fondovi-i-zbirke/uprava-javne-sluzbe/1941-1945.htm> (11. 4. 2006).
- Hladnik-Milharčić, Ervin (1991a) Tuđman je veleizdajalec. *Mladina* (15. 10.): 18–20.
- Hladnik-Milharčić, Ervin (1991b) JLA je na naši strani. *Mladina* (28. 5.): 21–3.
- Hladnik-Milharčić, Ervin (1992) Če ni boga, je hudič. *Mladina* (23. 6.): 57–9.
- Hladnik-Milharčić, Ervin (1994) General proti generalu. *Mladina* (17. 5.): 30–3.
- Hoare, Marko Attila (1999) Civilno-vojni odnosi u Bosni i Hercegovini 1992 – 1995. V Branka Magaš in Ivo Žanić (ur.) *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, 207–29. Zagreb in Sarajevo: Naklada Jesenski & Turk in DANI.
- Hobsbawm, Eric J. (1992) *Nations and Nationalism: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, New York itn.: University Press.
- James, William (2002) *Pragmatizem in volja do verovanja*. Ljubljana: Krtina d.o.o.
- Janjić, Dušan (1987) *Država i nacija*. Zagreb: Informator.
- Jelić-Butić, Fikreta (1977) *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber
- Jevtić, episkop zahumsko-hercegovski Atanasije (1990) Velikomučenički Jasenovac. *Glas Crkve: Časopis za hrišćansku kulturu i crkveni život* (1. 3.): 69–70.
- Jevtić, episkop zahumsko-hercegovski Atanasije (1995) Izveštaj iz Berna. *Pravoslavlje* (15. 2.): 7.
- Kadijević, Veljko (1993) *Moje viđenje raspada – vojska bez države*. Beograd: Politika.
- Kardelj, Edvard (1957) *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: DZS.
- Kinnvall, Catarina (2002) Nationalism, Religion and the Search for the Chosen Traumas. *Ethnicities* 2(1): 79-106.
- Komac, Miran (1999) *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Krizman, Bogdan (1978) *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus.
- Kuharić, Franjo (1990a) U Europu se ulazi drugačije. *Glas koncila – katolički tjednik* (14. 1.): 3.

- Kuharić, Franjo (1990b) Zastupao je pravednost u svakom sistemu vlasti. *Glas koncila – katolički tjednik* (18. 2.): 3.
- Kuharić, Franjo (1990c) Svi su građani dužni slušati zakonitu vlast *Glas koncila – katolički tjednik* (26. 8.): 3.
- Kuharić, Franjo et al. (1990) Biskupska poslanica za iseljenički dan 1990. *Glas koncila – katolički tjednik*(30. 12.): 3.
- Kuharić, Franjo (1991) Govor na plenarnem zasjedanju američkih škofof. *Glas koncila – katolički tjednik* (1. 12.): 3.
- Kuharić, Franjo et al. (1991) Pismo hrvatskih škofof vsem škofof po svetu: Opasnost nasilnog nametanja komunističke diktature. *Glas koncila – katolički tjednik* (24. 3.):3.
- Kuharić, Franjo (1992a) U hrvatsku samostalnost ugrađena je i žrtva kardinala Stepinca. *Glas koncila– katolički tjednik* (16. 2.): 3.
- Kuharić, Franjo (1992b) Traže se svi dokumenti, svjedočanstva i predmeti vezani uz kardinala Alojzija Stepinca. *Glas koncila – katolički tjednik* (30. 8.): 3.
- Kuharić, Franjo (1993a) Vodi se postupak za proglašenje svetim nadbiskupa Stepinca. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (8. 2.): 3.
- Kuharić, Franjo (1993b) Pismo tajniku OUN Boutrosu Ghaliju. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (21. 11.): 3.
- Kuharić, Franjo (1994a) Poruka predsjedniku Tuđmanu povodom novogodišnjeg primanja. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (23. 1.): 3.
- Kuharić, Franjo (1994b) Bit će otrte suze nepravedno progonjenih. *Glas koncila – katolički tjednik* (27. 7.): 3.
- Kuharić, Franjo et al. (1992) Slogom u sveopću obnovu. *Glas koncila– katolički tjednik* (26. 1.): 3.
- Kuharić, Franjo et al. (1993) Izjava hrvatske biskupske konferencije o događajima u Bosni i Hercegovini. *Crkva na Kamenu* (12. 6.): 2.
- Kuharić, Franjo (1995a) Oslobođenje je djelo pravednosti. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (3. 9.): 3.
- Kuharić, Franjo (1995b) Žalimo što se nije drugačije odlučivalo. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (26. 12.): 5.
- Magaš, Branka (1993) *The Destruction of Yugoslavia*. London in New York: Verso.

- Majdanac, Boro (2004) »Istoriat«. V Narodna skupština republike Srbije, http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/o_skupstini/istorijat/istorijat2.asp (11. 4. 2006).
- Marković, Dragan (ur.) *Srbija na raskršću: demokratija ili građanski rat*. Beograd: Beseda–Izdavačko poduzeće.
- Martinčević, Jagoda (1992) Hrvatska pred duhovnom obnovom. *Nedeljni Vijesnik* (1. 3.): 3.
- Matković, Hrvoje (1994) *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada P.I.P Pavičić.
- Medjugorac, Igor (1993) V treh uniformah. *Mladina* (6. 7.): 18–9.
- Mekina, Igor (1991) Oj vojvodo. *Mladina* (18. 6.): 30–1.
- Mesić, Stjepan (1999) Put u rat. V Branka Magaš in Ivo Žanić (ur.) *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, 27–39. Zagreb in Sarajevo: Naklada Jesenski & Turk in DANI.
- Mićunović, Dragoljub (1990) Građanin je u središtu sveta. V Dragan Marković (ur.) *Srbija na raskršću: demokratija ili građanski rat*, 8–18. Beograd: Beseda – Izdavačko poduzeće.
- Miklenić, Ivan (1991a) Predsjednik Tuđman vratijo crkvi Stepinčeve »Dnevnik«. *Glas koncila – katolički tjednik* (24. 2.): 1, 3.
- Miklenić, Ivan (1991b) Franjo Kuharić: Samostalna Hrvatska – ostvarenje povijesne i pravne logike. *Glas koncila – katolički tjednik* (20. 10.): 1, 3, 7.
- Miklenić, Ivan (1992) Razgovor s kardinalom Franjom Kuharićem. *Glas koncila – katolički tjednik* (13. 12.): 3.
- Miklenić, Ivan (1994) Razgovor s kardinalom Kuharićem po povratku iz Sarajeva. *Glas koncila – Katolički tjednik* (16. 1.): 3.
- Mileusnić, Slobodan (1994) Patriarh Pavle u poseti slavonskoj eparhiji: Ne braniti se načinom zločina. *Pravoslavlje* (1. 5.): 6–7.
- Milošević, protojerej Zoran (1990a) Istočne 'pobede' i zapadni 'porazi' Vatikana. *Glas Crkve: Časopis za hrišćansku kulturu i crkveni život* (1. 4.): 58–63.
- Milošević, protojerej Zoran (1990b) Velika (ekumenska) laž Vatikana. *Glas Crkve: Časopis za hrišćansku kulturu i crkveni život* (1. 3.): 55–8.

- Milošević, Slobodan (1991) Legitimna je želja srpskog naroda, da živi u Jugoslaviji. *Politika* (31. 5.):1, 2.
- Milošević, Slobodan (1992) *Speech by Mr. Slobodan Milosevic, President of the Republic of Serbia on the Session of the Conference on Yugoslavia Held on May 6, 1992 in Brussels*. Beograd: Nacionalna Biblioteka Srbije.
- Mrđa, episkop šibenski Nikolaj in zadrski nadškof Marijan Oblak (1991) Zajedno za suživot i sporazumijevanje. *Glas koncila – katolički tjednik* (18. 8.): 5.
- Načela ustaškog pokreta, http://ultimatum.ws/7_ultimatum7/7_4dt_nacela.htm (12.12.2005).
- Nežmah, Bernard (1991) Tuđmanova politika je pogubna. *Mladina* (23. 7.): 26–8.
- Nikolić, Tomislav et al. (1994) Program Srpske radikalne stranke. V Vojislav Šešelj (ur.) *Srpska radikalna stranka*, 94–9. Beograd: ABC Štamparija.
- Novak, Viktor (1989) *Magnum crimen – Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beograd: Nova Knjiga
- Novak-Srzić, Hloverka (1991) Potvrda ispravnosti hrvatske politike. *Večernji list* (1. 11.): 2.
- Pantelić, episkop slavonski Lukijan et al. (1990) Saopštenje o neprilikama SPC v Hrvatskoj i Slavoniji. *Pravoslavlje* (1. 5.): 5.
- Pantelić, episkop slavonski Lukijan (1991) Antisrpsko nastupanje ustaške države. *Pravoslavlje* (15. 5.): 2, 3.
- Pantelić, episkop slavonski Lukijan (1995) Zapadna Slavonija je umrla 1. maja. *Pravoslavlje* (1. 6.): 3, 4.
- Papić, Žarko (2002) *Balkan i Bosna: mogućnosti i uslovi oporavka*. Sarajevo: Forum Bosnæ.
- Paraga, Doborslav et al. (1995) *Temeljna načela i statut Hrvatske stranke Prava*. Zagreb: HSP.
- Pavličević, Dragutin (2002) *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.
- Pavlović, metropolit ljubljansko-zagrebski Jovan (1990) Nije bilo pokajanja. *Pravoslavlje* (1. 5.): 7.
- Pavlović, Vukašin et al., ur. (1990) *Nove stranke Srbije: Dokumenti novih političkih stranakai grupa u Srbiji*. Beograd: Institut za političke studije.

- Petranović, Branko (1973) Vođstva građanskih stranaka i njihova politika za vreme rata i revolucije naroda Jugoslavije. V Aleksandar Acković (ur.) *Politički život Jugoslavije 1914 -1945*, 493–531. Beograd: Radio Beograd.
- Pirjevec, Jože (2001) *Jugoslovanske vojne 1991-2001*. Torino: Giulio Einaudi editore s.p.a.
- Poutignat, Philippe in Jocelyne Streiff-Fenart (1997) *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Puljić, Vinko (1993) U velikim zbivanjima rata – zaboravljen je čovjek. *Glas Koncila – Katolički tjednik* (10. 10.): 3.
- Radaković, Ilija T. (1997) *Besmislena YU ratovanja*. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj borbi 1941–1945.
- Radelić, Zdenko (2002) *Križari – gerila u Hrvatskoj 1945.-1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Radović, episkop črnogorsko-primorski Amfilohije et al. (1994a) Pismo predsedniku Klintonu. *Pravoslavljje* (15. 5.): 2.
- Radović, episkop črnogorsko-primorski Amfilohije et al. (1994b) Episkopski apel srbskom narodu i svetskoj javnosti. *Glasnik: Službeni list ujedinjene srpske pravoslavne crkve* (10. 10.): 194–5.
- Radović, episkop črnogorsko-primorski Amfilohije (1995) Izneverena nada u sunce slobode: Otvoreno pismo Mitropolita Amfilohija predsedniku Amerike Bilu Klintonu. *Pravoslavljje* (1. 10.): 2.
- Ramet, Sabrina P. (1992) *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University press.
- Rašković, Jovan (1990) *Luda zemlja*. Beograd: Akvarijus.
- Roter, Petra (2001) Locating the 'Minority Problem' in Europe: A Historical Perspective. *Journal of International Relations and Development* 4(3): 221–49.
- Seton-Watson, Hugh (1980) *Nacije i države: ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*. Zagreb: Globus.
- Silber, Laura in Allan Little (1996) *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: CO LIBRI.
- Simoniti, Vasko (1990) *Turki so v deželi že*. Celje: Mohorjeva Založba.

- Smith, Anthony D. (1989) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford (UK): Basil Blackwell Ltd.
- Smith, Anthony D. (1996) *Nations and Nationalism in Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Stojanov, Veso (2001) Duh 19. stoletja v glavi Davida Owna. *Delo* http://www.delo.si/index.php?sv_path=43,50&id=07dc85cf1474230a26d1c26d1bbe879c04&source=Delo (23. 11. 2003).
- Stojčević, patriarh Pavle (1990a) Poruka Svetog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve pravoslavnom srpskom narodu povodom obeležavanja 50-godišnjice stradanja Srpske crkve i naroda (1941 – 1991). *Pravoslavljje* (15. 12.): 8–9.
- Stojčević, patriarh Pavle et al. (1990b) Poruka Svetog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve srpskom narodu uoči višestranačkih izbora u Srbiji i Crnoj Gori. *Glasnik: Službeni list ujedinjene srpske pravoslavne crkve* (12. 12.): 251.
- Stojčević, patriarh Pavle (1991) Pod izgovorom uđosmo u krv. *Glas koncila – katolički tjednik* (1. 9.): 6.
- Stojčević, patriarh Pavle (1992) Sve nas čeka pravedni sud Božji. *Glas koncila* (6. 12.): 4.
- Stojčević, patriarh Pavle in kardinal Franjo Kuharić (1992) Poruka delegacije Srpske pravoslavne cerkve i Rimokatoličke crkve za Hrvatsku: Zahtevamo mir, pravdu, slobodu. *Pravoslavljje* (1. 10.): 1.
- Stojčević, patriarh Pavle et al. (1993) Poruka Svetoga arhijerejskog sabora srpskom narodu i međunarodnoj zajednici: U nesrećno vreme. *Pravoslavljje* (15. 11.): 2–3.
- Stojčević, patriarh Pavle et al. (1994) Saopštenje sa episkopskog savetovanja održanog 10. augusta 1994 u Patriaršijskom dvoru u Beogradu. *Glasnik: Službeni list ujedinjene srpske pravoslavne crkve* (10. 10.): 195–6.
- Stojčević, patriarh Pavle et al. (1995a) Završetak započetog genocida. *Pravoslavljje* (1. 6.): 3.
- Stojčević, patriarh Pavle et al. (1995b) Bez pravde i bez slobode. *Pravoslavljje* (1. 6.): 1, 2.
- Stojčević, patriarh Pavle et al. (1995c) Poruka Svetog arhierejskog Sabora. *Pravoslavljje*, 1. 9.: 1.
- Strugar, Vlado (1980) *Jugoslavija 1941 – 1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

- Šainović, Nikola et al. (1993) *Osnove programa SPS: predlog / Statut SPS: Predlog*. Beograd: Glavni odbor Socijalističke partije Srbije.
- Šanjek, Franjo (1991) *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb: Kršćanska Sadašnjost.
- Šešelj, Vojislav (1990) *Optužba protiv Josipa Broza Tita*. Beograd: Samoizdaja.
- Šešelj, Vojislav (1994) Treći otadžbinski kongres srpske radikalne stranke održan u Beogradu 30. januara 1994. V Vojislav Šešelj (ur.) *Srpska radikalna stranka*, 15–93. Beograd: ABC Štamparija.
- Šešelj, Vojislav et al. (1995) Ponosna i nepokorna otadžbino Srbijo. *Velika Srbija – Novine Srpske radikalne stranke* (4. 6.):3–5.
- Štamcar, Miha Đ. (1995) Več ko ješ, bolj si lačen. *Mladina* (14. 11.): 30–5.
- Tadić, Božidar (1999) *Etničke zajednice i međuetnički sukobi*. Podgorica: CID.
- Tanner, Marcus (1997) *Croatia: a nation forged in war*. New Haven in London: Yale University Press.
- Terzić, protoerej Dragan (1990) Pedeset godina straha. *Glas Crkve: Časopis za hrišćansku kulturu i crkveni život* (1. 4.): 70–4.
- Terzić, protoerej Dragan (1992) Zadaci crkve u novim okolnostima. *Pravoslavlje* (1. 10.): 3.
- The Pavelic papers, <http://www.pavelicpapers.com/documents/pavelic/ap0039.html> (25.12. 2005).
- Tiryakian, Edward A. (2004) Introduction: Comparative Perspectives on Ethnicity and Ethnic Conflicts. *International Journal of Comparative Sociology* 45(3-4): 147-59.
- Todorova, Maria (1997) *Imaginarij Balkana*. New York: Oxford University Press, Inc.
- Tomanić, Milorad (2001) *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*. Beograd: Medijska knjižara Krug.
- Tuđman, Franjo (1990a) *Bespuća povijestne zbiljnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tuđman, Franjo (1990b) On Historical Necessity and Contradictions between Sovereignty and Integration of European Nations. *National Security and Future Journal* 1 (3–4):147–52.
- Tuđman, Franjo (1990c) »Hrvatski sabor bio je čuvarom suvereniteta«. Hrvatski sabor, <http://www.sabor.hr/default.asp?gl=200502030000001> (24. 4. 2006).

- Tuđman, Franjo (1990d) Uvodni govor na prvem javnem zasedanju HDZ. V Đurić, Dragan, Bojan Munjin in Stjepan Španović, ur. (1990) *Stranke u Hrvatskoj*, 72–8. Zagreb: NIRO »Radničke novine«.
- Tuđman, Franjo (1991) Zrelost i odlučnost Hrvatske. *Večernji list* (25. 11.): 2, 3.
- Tuđman, Franjo (1993) Dosljedna bitka za Hrvatsku. *Večernji list* (24. 3.): 2, 3.
- Tuđman, Franjo (1994) Antifašizam u temeljima Hrvatske. *Večernji list* (23. 6.): 3.
- Vasović, Svetlana (1992a) Bombardiral sem Vukovar. *Mladina* (4. 2.): 4–6.
- Vasović, Svetlana (1992b) Vrnitev miroljubneža. *Mladina* (25. 2.): 27–9.
- Vasović, Svetlana (1993a) Z izjavami ni moč ustaviti spopadov. *Mladina* (12. 1.): 30–1.
- Vasović, Svetlana (1993b) Srbi so najbolj odgovorni za vojno. *Mladina* (27. 6.): 32–4.
- Velikonja, Mitja (1996) *Masade duha: razpotja sodobnih mitologij*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Velikonja, Mitja (1998) *Bosanski religijski mozaik*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Velikonja, Mitja (2001) Sharpened Minds: Religious and Mythological Factors of the National Identities in Bosnia-Herzegovina. V Celia Hawkesworth, Muriel Heppell in Harry Norris (ur.) *Religious Quest and National Identity in the Balkans*, 218–30. New York: Palgrave.
- Velikonja, Mitja (2003) *Mitografije sedanjosti: študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Žunec, Ozren (1999) Operacije Blijesak i Oluja. V Branka Magaš in Ivo Žanić (ur.) *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, 93–111. Zagreb in Sarajevo: Naklada Jesenski & Turk in DANI.

6.2 PRIMARNI VIRI:

- Resolucija o Socialistični federativni republiki Jugoslaviji; *Resolution on Socialist Federative Republic of Yugoslavia*, sprejeta 27. 11. 1991 z resolucijo 712, dostopno na:
[http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/57/IMG/NR059657.pdf?](http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/57/IMG/NR059657.pdf?OpenElement)
 OpenElement (21. 4. 2006).

Obtožnica proti Vojislavu Šešlju; *The Indictment against Vojislav Seselj*, objavljena 14. 2. 2003 pod oznako (IT-03-67), dostopno na: <http://www.un.org/icty/bhs/cases/seselj/indictment/ses-ii030115b.htm> (21. 4. 2006).

Resolucija o Socialistični federativni republiki Jugoslaviji; *Resolution on Socialist Federative Republic of Yugoslavia*, sprejeta 21. 2. 1992 kot resolucija 743, dostopno na: <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/011/02/IMG/NR001102.pdf?OpenElement> (21. 4. 2006).

Resolucija o Hrvaški; *Resolution on Croatia*, sprejeta 25. 1. 1995 kot resolucija 802, dostopno na: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/049/10/IMG/N9304910.pdf?OpenElement> (11. 3. 2006).